

Людзьмі звацца! —
Янка Купала

Літаратура і Мастацтва

ВЫХОДЗІЦЬ 3 1932 г.

ШТОТЫДНЁВІК МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ І САЮЗА ПІСЬМЕННІКАЎ БССР

Пятніца, 12 кастрычніка 1990 г. № 41 (3555) ● Цана 10 кап.

УНУМАРЫ:

САЛГОРСКИ СІНДРОМ

Чаго патрабуюць
шахцёры!

4, 13

БАЦЬКАЎШЧЫНА КЛІЧА!

Выступленне В. Быкава
на ўстаноўчай
канферэнцыі
Згуртавання
беларусаў свету

5

Вершы

С. МАКАЛЯ,
Л. РУБЛЕУСКАЯ

7, 12

МІРАЖ

Дыялогі з Актрысай

8—9

«КРУМКАЧЫ» НА КАБЫЛЯЦКАЙ ГАРЫ

Гавораць сведкі
сталінскага генацыду

13, 14—15

КАБ ЗАПРАЦАВАЎ ЗАКОН

Думка чытача

У нашым аб'яднанні Белбуднавука Дзяржбуда БССР група БНФ паспрабавала пачаць працу па ўвядзенню ў справядства беларускай мовы. Напісалі службовую запіску на імя кіраўніцтва, у якой пералічылі самыя неабходныя мерапрыемствы. Адказу на яе, на жаль, так і не дачакаліся; як бы нічога і не было.

Калі ж я з падобнай запіскай звярнуўся ў Дзяржбуд БССР, то атрымаў ад намесніка старшыні Дзяржбуда Ластачкіна В. Г. наступны адказ: «...што касаецца выдання дакументаў толькі на беларускай мове, то претворенне в жыццё гэтага прапанавання ў магчыма толькі пасля прыняцця Верховным Советом БССР саотвештвующага закона». Вось так. Быццам і не было закона аб дзяржаўнасці беларускай мовы!

Такая пазіцыя адказнай асобы наводзіць на думку, што гэты закон, як і мноства іншых добрых законаў, выкананы ў жыцці не будзе. Бачу ў гэтым дзве прычыны. Першая — занадта расцягнуты тэрміны яго ўвядзення, другая — яго добраахвотны характар. Што датычыцца першага, то вытворцы закона, відаць, забылі, што Беларусь знаходзіцца не на востраве, а ў самым ценіры Еўропы, дзе на яе ўплываюць вельмі моцныя плыні — руская і польская. У цяперашні час, калі змяняецца ўвесь лад эканамічнага жыцця, г. зн. жыццё як бы разбураецца, сумесна з новымі эканамічнымі адносінамі ўплыву гэтых культур павялічваецца. Па-

дзе, што адбываюцца сярод беларусаў-католікаў (якія апісвае А. Сідарэвіч) і сярод беларускіх дзельных людзей (маю на ўвазе па-шырэніне міжнародных сувязей на базе рускай мовы), паказваюць, што марудзіць з адраджэннем беларускай духоўнасці (мовы) ніяк нельга. Што датычыцца добраахвотнасці ў выбары мовы зносін самім народам, то рабіць на яе стаўку — гэта вялікая наўнасьць. Толькі нацыянальна свядомыя інтэлігенты могуць пайсці на ахвяры дзеля адраджэння мовы, асноўная ж маса беларусаў (як і любой іншай нацыі пры такой ступені асіміляцыі) на такія ахвяры не пойдзе. Жыццё народа заўсёды, і тым больш у наш час, вельмі напружанае. Ахвяраваць ён нічым не будзе. Зразумець жа, што пераход на родную мову ёсць канец яго духоўнага (а таксама і фізічнага) рабства, большасць народа не можа, як яго ні агітуй. Народ адчувае сябе нацыяй толькі ў час вайны, калі духоўнае і фізічнае заняволенне адбываюцца рэзка і сумесна. Ідэалагі добраахвотнага выбару памылкова лічаць, што прастора для ўспрымання культур у чалавека нічым не абмежавана, як гэта было ў часы энцыклапедыстаў і нават у XIX стагоддзі, і што беларуская культура можа ўвайсці ў жыццё, не пацягнуўшы іншыя культуры, напрыклад, рускую. У канцы XX стагоддзя свабодных ніш для новых культур няма.

Філасофы кажуць, што паміж пагардай і павагай не можа не ляжаць паласа змагання і нянавісці. Да гэтага часу беларускай мовай пагарджалі ўсе, у тым ліку і самі беларусы. Зараз, калі мы хочам, каб яе паважалі, трэба набрацца смеласці і не ўхіляцца ад змагання, адкінуўшы прынцып добраахвотнасці як фальшывы. Усе прыгнечаныя народы праходзілі гэты этап на сваім шляху да свабоды. Вось, напрыклад, як пачынае сваю кнігу «Проклятым заклеймённым» вядучы ідэалаг трэцяга свету цёмнаскуры філосаф Ф. Фанон: «Якія назвы ні выкарыстоўваць, якія новыя формулы ні ўводзіць — нацыянальнае вызваленне, нацыянальнае адраджэнне, вяртанне народу ягонай спадчыны, ягонай свядомасці — дэкаланізацыя заўсёды носіць гвалтоўны характар». Толькі, вядома, пад гвалтам ён не разумее фізічны гвалт.

Дзеля таго, каб беларускае адраджэнне адбылося, лічу, што гэрмінова трэба скараціць паток інфармацыі на рускай мове. Прапаную наступнае.

(Працяг на стар. 2).

Своеасаблівай дамінантай святкавання 70-гадовага юбілея Акадэмічнага тэатра імя Янкі Купала мае быць пастаноўка «Тутэйшыя» — знамятай і невядомай п'есы песняра. Прэм'е-

ра прызначана на 17 кастрычніка. А пакуль — «цішыня, ідзе рэпетыцыя».

Фота Ул. КРУКА

НА РЫНАК—СВАІМ ШЛЯХАМ?

9 кастрычніка адкрылася нечарговая сесія Вярхоўнага Савета БССР XII склікання

Адкрываючы сесію, Старшыня Вярхоўнага Савета М. Дземянцей так вызначыў яе асноўную задачу: у гэтыя дні дэпутатам трэба будзе вырашыць самае важнае сённяшняе пытанне — як вывесці эканоміку рэспублікі з таго цяжкага становішча, у якім яна апынулася. Неабходна знайсці самыя кароткія шляхі да стабілізацыі і прадукцыйнага даўжэйшага спаўнення да заняпаду, а затым і да паступовага аздаравлення і ўздыму. Прычым, як было асабліва падкрэслена, сфера гэтых пошукаў не павінна выходзіць за межы прынятай Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце рэспублікі.

М. Дземянцей праінфармаваў дэпутатаў і ўсіх жыхароў рэспублікі, што за перыяд, які мінуў пасля заканчэння першай сесіі, выбраны на ёй Прэзідэнт Вярхоўнага Савета правёў падрыхтоўчую работу, звязаную з вырашэннем гэтай праблемы. На яго паслядзійных абмеркаваннях узятыя меры, якія прапануе ўрад рэспублікі для стабілізацыі сацыяльна-эканамічнага становішча. Разглядаўся таксама прыкладны пералік заканадаўчых актаў, неабходных для дасягнення гэтай мэты.

У тым жа напрамку працавалі і пастаянныя камісіі Вярхоўнага Савета БССР, дзе праводзілася грунтоўная экспертыза практычна ўсіх нарматыўных дакументаў, прапануемых рэспубліканскім урадам. Працягвалася работа над такімі важнымі дакументамі, як праекты новай Канстытуцыі рэспублікі, Саюзнага дагавору, іншых заканадаўчых актаў. Беларускія дэпутаты ўваходзілі ў склад групы вучоных і спецыялістаў пад кіраўніцтвам акадэміка Шаталіна, якая распрацоўвала адну з праграм пераходу да рынку. Разам з прадстаўнікамі рэспубліканскага ўрада ўдзельнічалі яны і ў абмеркаванні праблем пераходу да рыначнай эканомікі і мер па стабілізацыі народнай гаспадаркі краіны на сумесным пасяджэнні Прэзідэнтскага савета і Савета Федэрацыі, якое адбылося ў жніўні.

Жыхары Беларусі, падпісалі ў заключэнне Старшыня Вярхоўнага Савета БССР, чкаючы ад нас мудрых, прадукцыйных рашэнняў, якія ў самы бліжэйшы час змогуць спыніць негатыўны працэс, што адбываецца ў грамадстве, і прынесці рэальна адчувальнае паліпшэнне жыцця нашаму народу. І мы павінны, дакладней проста абавязаны, прыняць такія рашэнні на гэтай сесіі.

Даклад аб праграме эканамічнай рэформы ў Беларускай ССР зрабіў Старшыня Савета Міністраў рэспублікі В. Кебіч. Да работы над праектам праграмы, сказаў прэм'ер-міністр, прыцягнуты буйныя навуковыя сілы, высокакваліфікаваныя спецыялісты народнай гаспадаркі. Ён неаднаразова разглядаўся ў ўрадзе з удзелам выканкомаў абласных Саветаў

і Мінскага гарадскога Савета, кіраўнікоў буйных прадпрыемстваў.

Распрацоўваючы нашу праграму, мы выходзілі з таго, што на развалінах цяперашняга Саюза павінен быць створаны эканамічны саюз суверэнных дзяржаў, які стаў бы аб'ядноўваючым крытэрыем і асновай стварэння агульнасаюзнага рынку.

Праграма мае стратэгічны характар. Тактыка яе рэалізацыі, калі яна будзе прынята, можа ўдакладняцца, узбагачацца і карэктывацца з улікам таго вопыту, які, безумоўна, у нас з'явіцца.

Пераход да рынку — справа надзвычай складаная і хвалявая. Але хіба можна прапанаваць такую праграму, якая наогул дазволіць пазбегнуць цяжкасцей? Напэўна, не.

Думаецца, людзі зразумюць і прымуць нават не самыя папулярныя меры, калі павяраць, што гэтыя меры дадуць выхад з крызісу. Іменна гэта мы і павінны ўлічваць пры разглядзе праграмы.

Урад глыбока перакананы, што пераход да рынку можна ажыццявіць толькі пры стабілізацыі грамадска-палітычнай абстаноўкі ў рэспубліцы. Непрадузяты аналіз адназначна гаворыць аб тым, што адзіна магчыма сёння палітыка — гэта палітыка грамадзянскага міру і згоды, супрацоўніцтва ўсіх дэмакратычных сіл у імя вышэйшай мэты — дабрабыту беларускага народа.

Абмеркаванне прадстаўленай урадам праграмы працягваецца ў пастаянных дэпутатскіх камісіях.

Паводле матэрыялаў БЕЛТА.

А за сценамі Дома Урада, на плошчы Леніна, народныя дэпутаты БССР ад фракцыі Беларускага народнага фронту З. Пазняк, С. Навумчык, В. Голубеў і інш. сустрэліся з мінчукамі. БНФ прапануе найперш прыняць пакет законаў, якія б забяспечвалі суверэнітэт рэспублікі — закон аб грамадзянстве, аб уласнасці, аб зямлі і г. д., а потым ужо думаць аб пераходзе да рынку, бо інакш Беларусь зноў будзе выпрабавальным полем для палітычных авантур і эканамічных эксперыментаў Цэнтра.

На лозунгах, з якімі стаяць пікетчыкі каля Дома Урада, — патрабаванні дэманстрацыі Саюзнага дагавору 1922 года, як страціўшага сілу пасля прыняцця Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце Беларусі; патрабаванні вяртання дадому беларускіх хлопцаў з «гарачых кропак» краіны; патрабаванні роспуску КПСС і нацыяналізацыі яе маёмасці...

Наш кар.

КАБ ЗАПРАЦАВАЎ ЗАКОН

(Пачатак на стар. 1).

Кінафільмы ўсіх краін, за выключэннем Расіі і Украіны, дубляваць на беларускую мову. Накіраваць на працу па дубляжу ўсіх супрацоўнікаў «Беларусьфільма». Усё роўна па многіх прычынах у Беларусі нацыянальнага кіно не адбылося. Амаль уся вытворчасць гэтага «фільма» носіць адбітак фальшыва.

Абмеркаваў альбо спыніць часова друк у Беларусі і завоз з Расіі твораў рускай літаратуры. Запасаў яе ў нас хопіць на некалькі дзесяцігоддзяў. Тым больш, што не хапае паперы, тым больш, што пераважаюць большасць рускіх пісьменнікаў адмоўна альбо аб'явава ставілася да беларушчыны.

Звесці да мінімуму паказ па Беларускай тэлебачанні перадач на беларускай мове.

Увесці на тэлебачанні час польскага, літоўскага і ўкраінскага тэлебачання.

Пераважную большасць перыядычнага друку ў Беларусі з наступнага года зрабіць беларускамоўнымі. Працэсты чытачоў, якія быццам не могуць чытаць па-беларуску, кваліфікаваць як правакацыю, паколькі для авалодвання чытаннем друку на беларускай мове дастаткова некалькіх тыдняў.

Стварыць льготныя ўмовы для друку мастацкай і навукова-тэхнічнай літаратуры на беларускай мове. Маю на ўвазе выдзяленне паперы, скарачэнне тэрмінаў друку, памяншэнне пералікаў гандлю за распаўсюджванне і г. д.

Такія, на мой погляд, неадкладныя мерапрыемствы па ажыццяўленню закона аб дзяржаўнасці беларускай мовы. Пакуль жа, як паказваюць падзеі, прычыны добраахвотнасці паспяхова ператвараецца ў прычыны добраахвотнага самагубства.

П. БІЧ,

кандыдат тэхнічных навук.

г. Мінск.

«ЛіМ» неаднойчы звяртаўся да такіх надзменных пытанняў, як умяшчэнне суверэнітэту і эканамічнай самастойнасці Беларусі, пераходу яе на рыначныя адносіны, заключэнне Саюзнага дагавору і г. д. («Пра рынак, мараль і лшч пра сёе-тое», 13 ліпеня 1990 г.; «Жыць у сваім доме», 14 верасня 1990 г.; «Цяжкі шлях да рынку», 5 кастрычніка 1990 г.). Аўтар артыкула «Саюз дзяржаў» член-карэспандэнт АН БССР В. Шабайла выкладае свой пункт гледжання на правы аспект маючага адбыцца падпісання Саюзнага дагавору.

Саюз дзяржаў

Са спадзяваннем на радыкальную перабудову дзяржаўнага ўладкавання Саюза ССР была ўспрынята ідэя абнаўлення Саветскай федэрацыі. На жаль, канкрэтнага ўвасаблення яна так і не атрымала, усё абмежавалася прыняццем далёкіх ад дасканаласці прававых актаў. Законы Саюза ССР «Аб размежаванні паўнамоцтваў паміж Саюзам ССР і суб'ектамі федэрацыі» і «Аб асновах эканамічных адносін Саюза ССР, саюзных і аўтаномных рэспублік», па сутнасці, не наблізілі нас да рэвалюцыйнага абнаўлення Саветскай федэрацыі, бо на іх ляжыць пячатка старых стэрэатыпаў. Саюз, фактычна, канцэнтруе і пакідае за сабой неабмежавана шырокі аб'ём паўнамоцтваў, быццам з «ласкі» пашырэння некаторых правы саюзных рэспублік. У той час як логіка станаўлення і развіцця федэрацыі выходзіць з адваротнага: менавіта саюзныя рэспублікі перадаюць частку сваіх паўнамоцтваў у распараджэнне Саюза.

Марудліваць цэнтральных улад, адсутнасць у іх дакладных праграм дзеянняў ва ўсіх сферах жыцця, глыбокія міжнацыянальныя супярэчнасці ў краіне нарадзілі нявер'е ў тое, што краіну можна вывесці з глыбокага крызісу нават у рамках абноўленай федэрацыі. Якое з гэтага выйсце? Стварэнне Саюза (канфедэрацыі, садружнасці) суверэнных дзяржаў.

Першаступеннае значэнне мае прававое замацаванне ўзаемасувязей паміж імі. Саюзныя дзяржавы, выходзячы з волі іх народа, павінны мець вяршэнства ў вырашэнні пытанняў дзяржаўнага, эканамічнага, сацыяльнага і культурнага жыцця на сваёй тэрыторыі і абараняць свае інтарэсы на міжнароднай арэне.

Вядома, суверэнітэт нельга абсалютызаваць. Рэспублікі (дзяржавы), уступаючы ў Саюз (садружнасць, канфедэрацыю), непазбежна будуць вымушаны самі абмяжоўваць свае правы. Але важна вызначыць аптымальныя межы іх кампетэнцыі і адпаведна паўнамоцтваў, якія перадаюцца Саюзу.

У гэтай сувязі неабходна неадкладна заключыць новы Саюзны дагавор, які павінен стаць не толькі юрыдычным, а і палітычным дакументам. У ім трэба закласці асновы ўзаемаадносін саюзных дзяржаў, задачы і функцыі Саюза. Падрабязна ўзаемаасувязі гэтых дзяржаў маглі б вызначацца ў дадатках да Саюзнага дагавору адносна асобных сфер дзейнасці: эканомікі і фінансаў, правоў і свабод грамадзян, сацыяльна-культурнай дзейнасці, экалогіі, знешняй і ўнутранай бяспекі, асноў дзяржаўнага ладу і структуры органаў улады і кіравання Саюза і г. д.

Асабліваю вострыню набываюць пытанні кампетэнцыі Саюза ў сферы эканомікі. Суверэнітэт рэспублікі павінен быць звязаны з правам народаў, што жывуць на дадзенай тэрыторыі, валодаць зямлёй і яе нетрамі.

Праўда, Беларусь бедная на энергетычныя, сыравінныя рэсурсы, якія вымушана будзе купляць у іншых рэспублік або арандаваць у іх прадпрыемства, шахты і інш. Гэта з'яўляецца вызначальным фактарам у развіцці міжрэспубліканскіх (міждзяржаўных) адносін, усё павінна грунтавацца на пачатках узаемнай выгады.

Важна адназначна вырашыць пытанне аб праве ўласнасці на прамысловыя прадпрыемствы, народнагаспадарчыя комплексы. Большасць з іх падпарадкавана Саюзу. Мяркуючы па Укра-

зе Прэзідэнта Саюза ССР «Аб утварэнні фонду дзяржаўнай маёмасці Саюза ССР», бюракратычны цэнтр не збіраецца здаваць свае пазіцыі, па-ранейшаму хоча замацаваць за сабой шырокі аб'ём маёмасці, усім распараджацца і ні за што не адказваць. Бо перш чым устанавіць такі фонд, неабходна было б вызначыць аб'екты ўласнасці Саюза.

Для развіцця эканомікі рэспублікі як цэласнай структуры неабходна, каб у ёй былі скаанцэнтраваны ўсе прамысловыя прадпрыемствы і народнагаспадарчыя комплексы. Саюзныя рэспублікі як суверэнныя дзяржавы маюць права вызначаць накірункі, прыярытэты і маштабы развіцця вытворчых сіл, вытворчых структур, іх размяшчэнне, вызначаць меры па павышэнні эфектыўнасці іх работы. У прыватнасці, Беларусь павінна ажыццяўляць пераарыентацыю на навукаёмкую вытворчасць, на ўкараненне эфектыўных тэхналагічных працэсаў, якія зберагаюць энергію, сыравіну, матэрыялы і інш. У цэлым толькі рэспубліка павінна валодаць выключным правам вырашаць, якія аб'екты, маёмасць можа быць перададзена ёй Саюзу. Да іх могуць быць аднесены, у прыватнасці, адзіная энергетычная сістэма, магістральныя трубаправодны транспарт, агульнасаюзная сістэма сувязі і інфармацыі і г. д. Некаторыя прадпрыемствы і народнагаспадарчыя комплексы ў прамысловасці на падставе дагавору Саюза і рэспублікі могуць складаць іх сумесную ўласнасць.

Патрабуюць кардынальнага перагляду бюджэтная-фінансавыя адносіны Саюза і рэспублік. Важна дакладна вызначыць крыніцы даходаў агульнасаюзнага бюджэту. Нельга адвольна ўстанаўліваць аб'ём падаткаў, збораў і плацжжоў, якія паступаюць у саюзны бюджэт ад рэспублік. Яны павінны праводзіць адлічэнні ў бюджэт Саюза ў цвёрда фіксаванай суме з дакладным вызначэннем выдаткаў на абарону, навуку і г. д.

Вядома, у маштабе Саюза павінна праводзіцца адзіная фінансавая-кредытная палітыка. Першаступеннае значэнне мае перабудова Kredytna-finanсавыя сістэмы. Перш за ўсё, належыць спыніць друкаванне грошай, не забяспечаных таварамі.

У пастаянных камісіях Вярхоўнага Савета БССР

ПРЫЗНАНА НЕАБХОДНЫМ...

Камісія Вярхоўнага Савета Беларускай ССР па культуры, адукацыі і захаванні гістарычнай спадчыны 18 верасня і 1 кастрычніка г. г. правяла пасяджэнні, на якіх пры ўдзеле спецыялістаў і намесніка Старшыні Савета Міністраў БССР Н. Мазаі абмеркаваны шэраг пытанняў развіцця культуры, асветы, дзейнасці сродкаў масавай інфармацыі і кнігадрукавання ў рэспубліцы.

Прызнана неабходным стварыць пры Вярхоўным Саеве БССР Інспекцыю па ахове помнікаў гісторыі і культуры Беларусі, прадугледзеўшы бюджэтную асігнаванні на яе дзейнасць у 1991 г. Паводле рашэння камісіі, штатны адзінкі інспектараў па ахове помнікаў, якія цяпер ёсць у сістэме Міністэрства культуры БССР, уводзіць у склад згаданай пазаведмачнай інспекцыі. Гэта рашэнне было прынята пасля дэталёвага аналізу дзейнасці цяпер існуючых структур па ахове і рэстаўрацыі помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Так, напрыклад, не задавальняе работа па рэстаўрацыі ў 1990 г. сядзібы Агінскага ў Залесці, Крэўскага замка, Барысаглебскай царквы ў Навагрудку і іншых аб'ектаў. Сціплыя сродкі,

адпушчаныя з бюджэту на рэстаўрацыю, у большасці выпадак не асвойваюцца. Скажам, са 150 тысяч рублёў, выдзеленыя ў 1990 г. на рэстаўрацыю Кармянліцкага і Езуіцкага касцёлаў у Мсціславі, асвоена толькі 7 тысяч, і ў значнай ступені па віне Магілёўскіх рэстаўрацыйных майстэрняў.

На пасяджэнні камісіі і кастрычніка г. г. выступілі народныя дэпутаты БССР Л. Баршчэўскі, Л. Дзейка, Л. Зданевіч, Г. Папоў і інш., а таксама дырэктар Палаца культуры тонкасуконнага камбіната (г. Мінск) Ю. Куваеў.

Камісія дала адмоўную ацэнку прадстаўленаму Саветам Міністраў БССР праекту пераходу рэспублікі да рыначнай эканомікі ў раздзеле, прысвечаным

развіццю культуры і адукацыі. Прызнана неабходным запатрабаваць ад урада выканання праграмных палажэнняў, выкладзеных В. Кебічам пры яго выбранні на пасаду Старшыні Савета Міністраў, у якіх было ясна сфармулявана, што бюджэтная асігнаванні на адукацыю ў 1991 г. узраснуць па фактычных цэнах у паўтара разо, а на культуру — падвоіцца ў бліжэйшай перспектыве да 2,5—3 працэнтаў ад нацыянальнага даходу. Ва ўсім свеце культура, мастацтва, літаратура, адукацыя атрымліваюць важкія дзяржаўныя датацыі. Гэтыя сферы дзейнасці, як правіла, не абкладаюцца падаткамі, таму ўяўдзена, згодна саюзнаму заканадаўству, падаткаў у памеры 35 працэнтаў прыбыткаў ад камерцыйных відаў дзейнасці ў сферы культуры, а таксама і 37 працэнтаў аплаты ў фонд дзяржстраху, Камісія лічыць сур'езнай памылкай, якая павінна быць выпраўлена пры стварэнні рэспубліканскага закана аб падаткаабкладанні.

Шэраг народных дэпутатаў БССР выказаўся ў карысць стварэння ў рэспубліцы Фонду беларускай асветы і культуры, на які могуць рабіць адлічэнні прадпрыемствы, гаспадаркі, капэратывы і г. д. і якія, як гэта мае месца ў сусветнай практыцы, выплачваюць дзяржаве зменшаны — адпаведна працэнтам адлічэнняў у фонд —

не плядзіць даўгабуды, праводзіць эфектыўнае ўкладанне сродкаў у разумную знешне-эканамічную дзейнасць.

Няўстойлівасць, разбалансаванасць фінансавай сістэмы прымушаюць рэспубліку шукаць выйсце ў выпуску ўласнай валюты. Беларусь, якая мяжуе з прыбалтыйскім рэгіёнам, відаць, будзе вымушана для абароны сваіх эканамічных інтарэсаў увесці ўласную валюту.

У сферы сацыяльнай палітыкі да кампетэнцыі Саюза, відаць, трэба аднесці вызначэнне мінімальна гарантаваных сацыяльных выгод ва ўсіх рэспубліках (пенсій, дапамог, узроўню зароботнай платы). Саюзныя рэспублікі, у сваю чаргу, павінны забяспечваць больш высокія сацыяльныя стандарты, яе населенства (зыходзячы з узроўню развіцця эканомікі, прадукцыйнасці працы). Усе пытанні сацыяльнай палітыкі, яе прававое рэгуляванне і рэалізацыя маглі б адносіцца да выключнай кампетэнцыі рэспублікі. Напрыклад, ахова здароўя насельніцтва складае прэагратыву саюзнай рэспублікі.

У галіне культуры ў кампетэнцыю рэспублікі павінна ўваходзіць выключнае права правядзення нацыянальна-культурнай і моўнай палітыкі, развіцця і ахова творчага і духоўнага патэнцыялу нацыі.

Апошнім часам вядуцца спрэчкі аб нацыянальных воінскіх фарміраваннях. У гэтай ідэі ёсць як гарачыя прыхільнікі, так і праціўнікі. На маю думку, павінна быць агульнасаюзная армія, якую трэба ўтрымліваць з мінімальнымі выдаткамі. Дзяліць выдаткаў кожнай з рэспублік вызначалася б у залежнасці ад колькасці насельніцтва, велічыні тэрыторыі, узроўню нацыянальнага даходу. У той жа час нельга выключыць і мета-згоднасць арганізацыі ў Беларусі нацыянальных воінскіх фарміраванняў (падпарадкаваных як Саюзу, так і рэспубліцы). Па ўзгадненні з рэспублікай вырашалася б пытанне дыслакацыі армейскіх часцей і падраздзяленняў, здачы ім у арэнду пэўных тэрыторый.

Што ж датычыць аховы ўнутранага правапарадку, то гэтыя пытанні, лічу, павінны складаць кампетэнцыю саюзнай рэспублікі. Пытанне аб выкарыстанні ўнутраных войск можа вырашацца толькі яе вышэйшымі органамі ўлады і кіравання. Апошняе, аднак, не выключае

(па ўзгадненні паміж рэспублікамі) стварэння фарміраванняў агульнасаюзных або міжрэгіянальных унутраных войск, якія могуць накіроўвацца для падтрымання правапарадку ў тых ці іншых саюзных рэспублікі па іх просьбе.

Што тычыцца міжнароднай дзейнасці, дык Беларусь, безумоўна, мае права праводзіць самастойную палітыку: уступаць у непасрэдныя эканамічныя, гандлёвыя і культурныя сувязі з замежнымі дзяржавамі, заключаць з імі дагаворы, пагадненні, абменвацца дыпламатычнымі і консульскімі прадстаўніцтвамі. Разам з тым, у саюзным дагаворы неабходна адзначыць, што да кампетэнцыі Саюза належыць узгадненне агульнага парадку ўзаемаадносін саюзных рэспублік з замежнымі арганізацыямі, а таксама ны арганізацыямі, а таксама агульнае кіраўніцтва знешне-эканамічнай дзейнасцю. Тут павінны быць устаноўлены надзейныя гарантыі аховы, абароны правоў і інтарэсаў Саюза і кожнай рэспублікі.

У кампетэнцыю рэспублікі павінны ўваходзіць таксама пытанні аховы яе эканамічных меж і абароны інтарэсаў па-за імі, а таксама, пры неабходнасці, і ўнутры Саюза, арганізацыя мытнай справы на ўсёй тэрыторыі. Суверэнітэт Беларусі распаўсюджваецца на ўсе тэрыторыі, якія знаходзяцца пад юрысдыкцыяй яе органаў улады і кіравання. Мытныя падаткі, зборы павінны паступаць выключна ў дзяржаўны бюджэт рэспублікі.

Структура дзяржаўнай улады і кіравання Саюза падлягае радыкальнай перабудове. Дзяржаўны апарат трэба скараціць да неабходнага мінімуму. Няма, відаць, неабходнасці ў грудасткім і малаэфектыўным З'ездзе народных дэпутатаў. Вышэйшым органам дзяржаўнай улады Саюза павінны быць аднапалатны парламент з прадстаўнікоў усіх рэспублік, якія дэлегуе Вяроўнымі Саветаў саюзных дзяржаў.

Функцыі кіраўніка Саюза і ўрада, яго намеснікаў маглі б выконваць ча чарзе прэзідэнты (старшыні Вяроўных Саветаў) рэспублік.

В. ШАБАЙЛАУ,
загадчык аддзела дзяржаўнага права і кіравання Інстытута філасофіі і права АН БССР, член-карэспандэнт АН БССР.

Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ

Пара рысак — і панарама,
Пара фарбаў — і ўся палітра.

Ах, аматары танных ісцін,
Пладавітых, нібы амёбы!
Вы даводзілі нам калісьці:
Усё, што наша, — вышэйшай пробы.

Мы нязменна дзвюма рукамі
Бласлаўлялі грахі і беды.
Падманулі майстры — і самі
Выкідаюць пярэцёнак медны...

Бел-чырво-белыя сцягі над палеткам... Экзотыка? Ва ўсялякім разе, нязвычайна. Гэтак у мінулыя нядзелі, 7 настрычкіна, працавалі ў саўгасе «Ждановічы» сястры БНФ з

Фрунзенскага раёна сталіцы. Разам з імі моркву ўбіралі (дарэчы, бясспална) дэпутаты Мінсавета на чале з намеснікам старшыні А. Гурьнічам.

Фота У. КАРМІЛКІНА.

Думка чытача

СВОЙ ВЫБАР ЗРАБІЎ

Некалькі месяцаў назад на Віцебшчыне быў Ягор Кузьміч Лігачоў, які ў кожным сваім выступленні перад актывам гаварыў, што тут, у вобласці, ён бачыў сапраўдны сацыялізм. Як аўтаамагатар, я скалясіў тую ж Віцебшчыну і бачыў, колькі там непразлых дарог, якая беднасць у магазінах, колькі апусцелых хат, няшчасных удоў, якія з апошніх сіл працуюць на градах, таму што на калгасную пенсію ім не працяць! Я размаўляў з відэаочамі візіту высокага госця. Яны расказвалі, як мясцовае начальства спешна завозіла прадукты ў магазіны па маршруце тагачаснага сакратара ЦК КПСС. Гаварыў пра перамогу сацыялізму на Віцебшчыне Ягор Кузьміч, лабіваўшы перад гэтым у Швецыі, дзе знаёміўся з тамашняй сельскай гаспадаркай, адной з самых высокаразвітых у свеце. Лігачоў зараз няма, ён знік з палітычнай арэны (дарэчы, насуперак жаданню Беларускай дэлегацыі на XXVIII з'ездзе КПСС, якая прапаноўвала яго кандыдатуру на пост першага намесніка Генеральнага сакратара). Але лігачовы засталіся і па-ранейшаму правяць баль у многіх сферах нашага жыцця.

Яшчэ пяць гадоў назад словы «партыя — розум, гонар і сум-

ленне нашай эпохі» ўспрымаліся калі і з пэўнай доляй скепсісу, ды ўсё ж з пэўным энтузіязмам. Хацелася думаць: скампраметаваўшы сябе, палітычна збанкрутаваныя партыйныя босы — гэта яшчэ не ўсё кіраўніцтва партыі. Недзе там, «на самым версе», ведаюць, як весці партыйны каравель. Сёння ж з усёй яскравасцю ўяўляю наіўнасць такіх меркаванняў.

Нішто так не скампраметава-ла партыю, як няўвага апарату да патрэб народа, імкненне яе функцыянераў у што б там ні стала забяспечыць сябе кватэрамі, пайкамі, вялікімі акладамі, іншымі выгодамі. Нагледзеўшыся на багатыя асабнякі, бальніцы і санаторыі, якія апарат пабудаваў сабе на партузносы радавых членаў партыі, я прапанаваў сваёй партарганізацыі: партузносы пералічваюць не ў партыйную касу, а ў фонд «Дзеці Чарнобыля».

Радавыя камуністы мяне падтрымалі. А партыйнае начальства абуралася — замахвацца на святая святых нельга! Дарэмна я даказваў у нашым парткоме, што грошы пойдучы на будаўніцтва дыягнастычнага цэнтры, у якім будуць лячыць дзяцей — ахвяр Чарнобыля. Не задавальняў нашых ідэолагаў найперш сам прэцэдэнт: у мяне, маўляў, будучы паслядоўнікі. «Выключыць мяне з партыі за няўплату членскіх узносаў партыйныя чыноў-

нікі не асмеліліся, баяліся, што ў маю абарону паўстануць усе камуністы. Дапамагла ж ім гэта зрабіць такая акалічнасць: напярэдадні XXVIII з'езда ЦК КПСС прыняў рашэнне выключыць з партыі тых, хто актыўна падтрымліваў Дэмакратычную платформу ў партыі. Я ведаю, што большасць маіх таварышаў-камуністаў прытрымліваецца тых жа поглядаў, але... не рашаюцца гаварыць пра гэта, баяцца непрыемнасцей. Вось такая двойная бухгалтэрыя, двойная мараль.

Сакратар парткома інстытута спрабаваў выключыць мяне з партыі на пасяджэнні парткома за няўплату ўзносаў. Але яго падтрымала толькі двое. Урэшце рэшт, шасцю галасамі з 10 прысутных (усяго членаў парткома — 19) прынялі рашэнне лічыць мяне выбыўшым з партыі. Партком Акадэміі навук пайшоў далей — прыняў рашэнне выключыць за... партузносы статута. Што тычыцца нашай пярвічнай партарганізацыі, дык тут маё «пытанне» наогул не разглядалася. Так і хочацца спытаць у прадстаўнікоў партыйнай наменклатуры: што ж вы баіцеся радавых камуністаў, чаму ігнаруеце іх думку?

Цяпер часта можна пачуць ад партыйных кіраўнікоў розных узроўняў: трэба абараняць партыю ад паклёпаў на яе. Але хіба сцвярджаеце, што КПСС давала краіну да краю бездані — паклёп? Хіба гэта не праўда? Я, вядома, не ўскладаю віну за гэта на ўсіх камуністаў. Есць, безумоўна, у КПСС і сумленныя людзі, іх няма, але не яны, на жаль, правяць баль. Ці не таму многія расчараваныя члены партыі здаюць свае партбілеты?

Кожны камуніст сёння стаіць перад выбарам. Я свой — зрабіў.

Я. ФЯДЗЮШЫН,
кандыдат тэхнічных навук.
г. Мінск.

агульны падатак ад даходаў, абароту, гаспадарчай дзейнасці. Пры гэтых умовах фонд не будзе мець вялікіх праблем з папаўненнем сваіх рахункаў. Як вядома, на гэты час падаткам не абкладаюцца толькі сумы, адлічаныя гаспадарамі прадпрыемстваў на культурна-асветніцкую дзейнасць. Такім чынам, фонд паслужыць развіццю многіх сфераў культуры, мастацкай творчасці, можа дадаткова фінансаваць установы народнай адукацыі і г. д.

Камісія выказвае заклапочанасць з прычыны невыканання фінансавымі службамі многіх аддзелаў і ўпраўленняў народнай адукацыі пастановы калегіі Міністэрства народнай адукацыі БССР № 56 ад 27 чэрвеня г.г., якой прадугледжана павышэнне службовых акладаў на 15 працэнтаў выкладчыкам рускамоўных навучальных устаноў, якія ў прафесійнай дзейнасці перайшлі на беларускую мову, і звяртае ўвагу адпаведных камісій па адукацыі абласных, гарадскіх і раённых Саветаў народных дэпутатаў Беларусі на неабходнасць кантраляваць на месцах ход яе ажыццяўлення. Прынята да ведама інфармацыя міністэрства аб тым, што з 1991 г. гэты артыкул выдаткаў увойдзе ў фінансавы план яго дзейнасці.

На пасяджэнні быў зроблены аналіз планаў і ходу выканання Закона аб мовах у БССР у галіне друкаваных сродкаў масавай інфармацыі Беларусі. Было адзначана, што, зыходзячы з артыкула 9 Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце Белару-

скай ССР. і згодна з Дзяржаўнай праграмай развіцця Беларускай і іншых моў у БССР перыядычны выданні, заснаваныя на ініцыятыву Саветы народных дэпутатаў, органы дзяржаўнага кіравання, ведамствы, дзяржаўныя ўстановы, прадпрыемствы і г. д., выпускаюцца на Беларускай мове як дзяржаўнай у БССР, або, калі яны ўжо выдаваліся па-руску, пазатапа пераходзяць на беларускую мову. Камісія выказала занепакоенасць у сувязі з маючымі месца фактамі рэгістрацыі такіх выданняў, як «7 дзён» (орган БелТА пры Саўеце Міністраў БССР), ведамствах (напрыклад, «Вестник» — орган «Палессеводбуды» як цалкам рускамоўных выданняў, а некаторых раённых і гарадскіх газет, якія раней выдаваліся па-беларуску, як выданняў двухмоўных (напрыклад, раённая Барысаўская газета). Тэндэнцыя да ігнаравання з боку афіцыйных дзяржаўных структур Закона аб мовах у Беларускай ССР заслугоўвае прыцёмнай ацэнкі на сесіі Вяроўнага Савета БССР і на пасяджэнні Савета Міністраў БССР.

Члены камісіі выказалі сур'ёзныя заўвагі ў адрас кіраўніцтва газеты часопіснага выдавецтва «Польмя», у якім недастаткова надаецца ўвагі папулярнасці і фінансавай падтрымцы беларускамоўных выданняў. Рэкамендавана кіраўніцтву Дзяржкамдрук БССР тэрмінова разгледзець пытанні, звязаныя з забеспячэннем выхаду ў 1991 г. нерэнтабельных ці маларэнтабельных літаратурных, літаратурна-мастацкіх і навукова-папулярных газет, часопісаў, кніжных серыі.

На пасяджэнні камісіі адбыўся абмен думкамі аб стварэнні Канцэпцыі нацыянальнай адукацыі ў Беларусі, абмеркаваны шэраг іншых праблем культурнага жыцця рэспублікі.

Я. ЦУМАРАУ,
сакратар камісіі,
народны дэпутат БССР.

— Вы слухалі сёння раённы мінскі радыё?
 — Не, а што па ім гаварылі?
 — У Салігорску вось васьмь пачнецца забастоўка. Так што і соль хутка знікне з магазінаў.
 — Чанайце, хіба ў Салігорску здабываюць сталовую соль?
 — А якую?
 — Ды калійную, на ўгнаенні.
 — Дальбог, не ведала...
 (З размовы суседан па пад'ездзе.)

А ДРАЗУ ж хачу папярэдзіць чытача: не будзе ў маім апавядзе выразу «соль зямлі», «падземныя скарбы», «эліксір урадлівасці», «люды высокага гарту», «Салігорск — горад будучыні» і да т. п. з арсенала ідэалагічнага забеспячэння шахцёрскай працы. Будзе іншае...

Шахцёры... У дзяцінстве чуў ад бацькі, дарэчы, старога партыйца, песню, вельмі папулярную, па яго словах, у канцы 20-ых гадоў. Як ні дзіўна, але памяць захавала і яе мелодыю, і змест: «Он был шахтер, простой рабочий, служил в Донецких рудниках, и день за днем, с утра до ночи, добил пласты угрюмых шахт. Был одинок, вставал чуть свет, работал долгие двадцать лет... И прыпею: «Тогда многое видела, многое слышала, многое узнала шахта номер три»... У той песні апавядалася яшчэ, як у Кастрычніку «взметнулся над шахтой красный флаг», пра тое, як белгвардзейцы скапілі шахцёра-камуніста «и повели его к реке», дзе і расстралілі. Заканчвалася песня так: «Уж десять лет Советской власти, заводы крепнут с каждым днем, шахтера кровь скрепила части железной памяти о нем».

Харошая песня, ці не так? Шкада, што не гучыць яна сёння, як сведчанне «стафеты пакаленняў», «рэвалюцыйных традыцый», пра якія, не стамляючыся, любяць гаварыць нашы ідэалагічныя прапагандысты. Дык мо сапраўды заспяваем? «Ужо семдесят год Савецкай улады, заводы мацнеюць з кожным днём...»

Жартуе аўтар? Так, так... Але паслухайце далей.

Са звароту салігорскіх шахцёраў да адміністрацыі вытворчага аб'яднання «Беларуськалій», Усесаюзнай асацыяцыі «Аргаксім», Вярхоўнага Саветаў СССР і БССР:

«Мы, салігорскія шахцёры, занепакоены дрэннымі ўмовамі жыцця і працы, выступаем за прыняцце кардынальных і неадкладных мер арганізацыйнага, эканамічнага, прававога і палітычнага характару, накіраваных на спыненне эксплуатацыі чалавека працы адміністрацыйнай сістэмай. Палітыка ведамстваў з Масквы ператварыла вільзіны палескі рэгіён, дзе жыў каля 300 тысяч чалавек, у экалагічнае пекла. Рабская праца гарнякоў, рабочых узблагачальных фабрык не адпавядае элементарным нормам бяспекі працы. Іх здароўе і жыццё абсцэнена. Мы вымушаны працаваць ва ўмовах павышанай канцэнтрацыі шkodных рэчываў, высокага ўзроўню радыяцыі на рабочых месцах. Асабліва небяспечным па газаданымі чымі і газопалымляльным з'явам з'яўляецца трэці калійны гарызонт, дзе не рэдкія няшчасныя выпадкі са смертным вынікам. Але адміністрацыя прадпрыемства выступае супраць умяшчэння катэгорыі нацыі ў залежнасці ад размяшчэння гарызонтаў калію. Да гэтага трэба лічыць дадаць высокай праэнт ручной працы, якая яшчэ і дрэнна аплачваецца...»

Чаго ж патрабуюць яшчэ шахцёры? Сярод іншага, устанавлення 30-гадзіннага працоўнага тыдня, уключэння ў рабочы час спуска-ўздыму па ствалах і пераходу па шахце да рабочага месца і назад нагадзіннай аплаты працы, прадугледжанай канвенцыяй МАП (Міжнароднай Арганізацыяй Працы), далей — вываду з прадпрыемстваў партыйных і камсамольскіх арганізацый, пазбаўлення іх штатных супрацоўнікаў вытворчых прывілей, прэміяў, прагрэсіва і г. д.

«У выпадку незадавальнення патрабаванняў шахцёраў, — дэкларуецца пад канец зваро-

ту, — калектыву рабочых пакідае за сабой права на прымяненне выключных мер пратэсту — забастоўку».

Зварот гэты 6 жніўня г.г. быў агалашаны на канферэнцыі працоўнага калектыву «Беларуськалій» і падтрыманы значнай колькасцю дэлегатаў.

П РА УСЕ ГЭТА мы гаварылі з сакратаром парткома аб'яднання А. Клімянковым. Аляксандр Тарасавіч — маладжавы мужчына з

потым здагадаліся — непісьменная жанчына, якая ніколі не трымала ў руках газеты, так успрымала на слых слова КПСС.

Хто з нас не вучыў у студэнцкія гады палітэканоміі капіталізму? Помню, настаўнік наш, кандыдат эканамічных навук, характарызуючы гэты пачварны лад, расказаў, на якія хітрыкі ідуць капіталісты, каб не згубіць сваёй улады. У тым ліку і падкупляюць частку рабочага класа.

кім разе. Шастакоўскі за свае погляды папалцаў кар'ерай. «Усё роўна я ім не веру», — упарціцца Клімянкоў.

Сапраўды, хто можа прымуціць чалавека ў нешта верыць. Хоць бы тых чатырыста камуністаў з «Беларуськалій», якія за апошні год здалі свае партбилеты. Амаль кожны чацвёрты член КПСС. Я пацікавіўся, колькі за гэты час было прынята ў партыю. «Прытоку зараз няма», — глуха адказаў Аляксандр Тарасавіч.

Міхась ЗАМСКІ,
 спецыяльны карэспандэнт «ЛіМа»

Салігорскі СІНДРОМ

шапкай кучаравых валасоў — папярэдзіў: «Будзеце пісаць, адзначце, што зварот канферэнцыі адхіліла. Вырашана яго спачатку абмеркаваць на старонках нашай шматтыражкі «Калійшчык Солигорска», а тады паглядзім».

Назаўтра, выпадкова сустраўшы мяне ў адміністрацыйным будынку аб'яднання, ён, павітаўшыся, зноў нагадаў: «Дык запомніце, дэлегаты канферэнцыі зварот не ўхвалілі».

Вось такая ў партрга радасць. Мы доўга з ім размаўлялі на розныя тэмы. Сярод іншага даведаўся я, што Аляксандр Тарасавіч больш як дваццаць гадоў «пратрубіў» у шахце, з іх пятнаццаць узначальваў адну з лепшых брыгад у аб'яднанні. Выбіраўся (у канцы 70-ых) дэпутатам Вярхоўнага Савета СССР. «Бачыў, як пад рукі вялі Леаніда Ільча да трыбуны», — усміхаючыся, успомніў мой субяседнік.

Я далёкі ад думкі падазраваць у нейкай надобрасумленнасці перадавікоў і герояў часоў застою. Няма ў мяне ніякіх падстаў думаць нешта дрэннае ў гэтым сэнсе і пра Аляксандра Тарасавіча, хоць потым, у зaboі, калі зойдзе гаворка аб ім, нехта з шахцёраў з'едліва скажа: «Штатны перадавік». Я не стаў удакладняць, што меў на ўвазе чалавек. Урэшце, зайздроснікаў у Клімянкава таксама, відаць, хапае.

І усё ж, усё ж... На сваім журналісцкім вяку я неаднойчы быў сведкам, як раздзьмухвалася «працоўная слава» літаральна з нічога, як кажучы, на пустым месцы. У Дзяржынскім раёне, дзе і калісь працаваў, васьмь так раптам, нечакана для ўсіх, узнікла зорка непрыкметнай дагэтуль жывёлаводкі — яна ўжо нібожыца, не буду трывоныць яе імя. А было так. Па разнарадцы на раён прыпала адна зорка Героя Сацыялістычнай Працы. На бюро райкома партыі доўга падбіралі чалавека «пад гэтую» зорку. Запрошаныя судзі старшыні калгасаў адзіна перадавіком прапанавалі кандыдатуры, бо імям яму хацелася мець свайго Героя. «Перамог» старшыня аднаго з калгасаў, назваўшы жывёлаводку, якая падыходзіла па ўсіх параметрах — член партыі, шматдзятная, даўно працуе ў калгасе. І вытворчы паказчыкі быццам неаблагі. Ён назваў лічбы гэтых паказчыкаў, на што першы сакратар снелтычна адазваўся, што з такімі надомі не тое што зорку Героя, але і медалі не дадуць. «Зробім!» — запэўніў старшыня. І зрабіў. Літаральна праз месяц «шчаслівіца» заваявала першынства па раёне, а потым па вобласці. Неўзабаве мы прачыталі ў газеце, што ёй прысвоена званне Героя. На будучы год яна была ўжо абрана дэпутатам Вярхоўнага Савета рэспублікі, членам райкома і абкома партыі. І, трэба сказаць, так увайшла ў сваю ролю, што ніводная раённая, а то і абласная нарада без яе не абходзілася. Выйшаўшы на трыбуну, ва ўсіх сваіх рэгаліях, яна звычайна пачынала так: «Ян вучыць нас КПСС...» Спачатку нічога не разумеў, што гэта за КПСС, а

Сёння ж я ведаю, што тыя рафелеры і дзіюны, іншыя «акулы капіталізму» памерлі б ад зайздрасці, каб даведаліся, як умею падкупіць, задобрыць, узняць на вышыню патрэбнага ёй рабочага чалавека наша родная КПСС.

На тых жа салігорскіх рудніках ёсць рабочыя, якія зарабляюць па 600—650 рублёў у месяц, у той час як большасць — удвая меней. «Хто вам не дазваляе зарабляць столькі ж?» — гавораць рабочым кіраўнікі аб'яднання. Але шахцёры ведаюць, што перадавікі таму і перадавікі, што працуюць на нямецкіх горназдабываючых камбайнах, а не на айчынным ламачы, і ўчасткі для іх падбіраюцца самія спрыяльныя, з добрым аглянем саяльных гарызонтаў.

В ЯРТАЮСЯ думкамі ў кабінет Клімянкава, чуваю глухаваты голас. Аляксандр Тарасавіч гаворыць, між іншым, што яму вельмі не спадабаўся ў «Літаратурке» артыкул Данііла Граніна, у якім ён не вельмі пачытаў адазваўся аб лідэры расійскіх камуністаў Палазкоўе. «Нельга так, — кажа Клімянкоў, — усё-такі заслужаны чалавек, абраны расійскім з'ездам, ды і на выбарах Старшынні Вярхоўнага Савета РСФСР не намнога адстаў ад Ельцына. Ва ўсіх разе ў прынцыповасці Івану Кузьмічу не адмовіш». Менавіта за адсутнасці, лічыць Аляксандр Тарасавіч, гэтых якасцей яму не падабаюцца лідэр Дэмакратычнай платформы ў КПСС Шастакоўскі, адзін з арганізатараў міжрэгіянальнай дэпутатскай групы ў Вярхоўным Саеве СССР Афанасьеў. «Упэўнены, што той жа Шастакоўскі ў мінулыя гады ў сваіх працах пісаў не тое, што піша цяпер», — кажа мой субяседнік. Я пярэчу яму, што пад уздзеяннем акалічнасцей чалавек можа ўбачыць тое, на што раней у яго былі заплюшчаны вочы. Ва ўся-

Разумею, што яму нялёгка, а тут яшчэ патрабаванні вывесці з прадпрыемстваў партыйныя і камсамольскія арганізацыі. Рабіць гэта, як я зразумеў, партком аб'яднання пакуль што не збіраецца, але на такія-сякія ўступкі давалася пайсці. Ужо сёлета больш чым на палову скарачаецца колькасць вызваленых партыйных функцыянераў: было — 19, застаецца не дзе 8. «Раней, — расказвае Клімянкоў, — у нас былі вызваленыя сакратары партарганізацый на рудніках і сакратары парткомаў на рудаўпраўленнях. Цяпер зарплату, не дзе 380 рублёў у месяц, будучы атрымліваць толькі апошнія». Сакратар, не вельмі весела ўсміхнуўшыся, гаворыць, што да гэтага партком займаў у адміністрацыйным будынку цэлы паверх, цяпер жа засталіся толькі яго кабінет, прыёмная ды яшчэ невялічкі пакой. За ўсё гэта зараз прыйдзецца плаціць арэндную плату.

Цікаўлюся ў яго, што ўваходзіць у асноўныя абавязкі вызваленых партработнікаў. «Хіба мала ў іх работы? — здзіўляецца Клімянкоў. — На іх і арганізацыйная праца, не кажучы ўжо пра ідэалагічную. Трэба сустракацца з шахцёрамі, цікавіцца іх жыццём, настроем...» «А не пасылае іх за такую цікаўнасць сёй-той з рабочых «далей»? — пытаюся я. «Бывае, што і пасылаюць», — прызначае Аляксандр Тарасавіч.

На партыйнай рабоце ён усяго два гады. У канцы 1988-га быў абраны сакратаром парткома другога рудаўпраўлення і членам парткома аб'яднання, а калі яго сакратар Чыжоў пайшоў на пасаду першага сакратара Салігорскага райкома партыі, на вызваленне месца абралі Клімянкава. «Гэта партком абраў, канферэнцыі яшчэ не было, так што могуць там і не зацвердзіць, — з падкрэсленай інтанацыяй гаворыць Аляксандр Тарасавіч. — І працігнуцца мая кар'ера там, дзе пачыналася...»

Д ЗЕ САГНУШЫСЯ крукам, а дзе паўзком прабіраюся па штрэку ўслед за сваім новым знаёмым, машыністам камбайна Іванам Вацлававічам Юргевічам, з якім і прыехаў на шахту. Іван Вацлававіч, нягледзячы на свой немалы рост, спрытна і хутка рухаецца па штрэку, вышыня якога крыху больш за метр. Вонят ёсць вонят. Мне цяжэй. Ды і спецадзенне — роба, вялікія, на тры памеры большыя за нагу, боты, скака, ліхтар з батарэяй, якая цяляецца на баку, ды яшчэ цяжкія цыліндрычны «выратавальнік» — скоўваюць рухі. Дарэчы, той «выратавальнік», як мяне праінструктавалі, прылдзецца выкарыстаць на выпадак пажару пад зямлёй, завалу: сарваўшы покрывку, можна будзе дыхаць чыстым кіслародам, які ўтвараецца тэм пасля ней-

кай рэакцыі. Наколькі хопіць таго «выратавальніка», я не папытаўся, моцна спадзеючыся, што ён мне не спатрэбіцца.

Горача, твар залівае пот, праз крок-два ступаюся насвай аб стол. Мільгае думка, што каб не касна, сто разоў разбіў бы сабе галаву. Яшчэ хвілін дваццаць нарастаюць па штрэку, бачу нарэшце Юргевіча, які паказвае мне рукою — перапаўзаў праз нерухома пакуль што транспарцёр. А вось і камбайн. На рэйках, пад тоўстым пластам пылу, стаіць жалезны звер. Яшчэ праз колькі хвілін паплыву транспарцёр, зароў, загрузацеў, задржыў камбайн, угрызаючыся ў саяльны пласт. Пыл умомант пакрыў мяне з ног да галавы. Не вельмі ратаваў марлевы рэспіратар, які я, не маючы вопыту, нацягнуў на твар не вельмі шчыльна. Але ўжо праз некалькі хвілін адчуў, што ў тым рэспіратары няма як дыхаць, лепш без яго... Калі б я верыў, што існуе пекла, дык цяпер бы ўяўляў яго не ў выглядзе класічных катлоў з кіпячай смалой, у якой пантуючы грэшнікі, а менавіта вось такім — вузкая, вібраючай каменнай трубай, да краёў запоўненай гарачым пылам.

Іван Вацлававіч, між тым, увесь час у руху — то прыгнуўшыся, а дзе і на каленях спяшаецца да камбайна, нешта рэгулюючы ў ім, то паўзе да гідраўлічных механізмаў, якія, па меры прасоўвання наперад камбайна, забяспечваюць мацаванне столі, каб яна не абвалілася ад вібрацыі. Есць у суседнім штрэку, як я даведаўся, яшчэ і энергапоезд, які прыводзіць у рух камбайн і іншыя механізмы, перасоўвае увесь канвеер на новую пазіцыю.

У лава даўжынёй 200 метраў працуюць два камбайны, якія часціком абслугоўваюць усяго два чалавекі. З-за гэтага, гаварыў Юргевіч, даводзіцца увесь час спяшацца, не звязаць на тэхніку бяспекі, хоць гэта і можа абярнуцца калецтвам.

Ц ЯПЕР ПАЧЫНАЮ разумець сутнасць патрабаванняў аўтараў звароту аб давадзеным колькасці гарнякоў, якія абслугоўваюць двух-камбайнавую лаву, — да дваццаці чалавек, аднакамбайнавую — да чатырнаццаці. «Але ж у такім выпадку гарнякі пачынуць зарабляць меней», — кажу я Івану Вацлававічу. «А мы і пры сённяшнім складзе брыгад зарабляем не больш трохсот рублёў. Час ужо спыніць такую эксплуатацыю і больш цаніць шахцёрскую працу. Я нядаўна прачытаў, што сярэдняя працягласць жыцця ў нашых шахцёраў — 49 гадоў. У амерыканскіх — 70».

Іван Вацлававіч узначальвае каардынацыйны савет саюза рабочых Салігорска. На ўстаноўчай канферэнцыі, якая адбылася 18 жніўня гэтага года і сабрала каля 90 дэлегатаў ад усіх чатырох рудаўпраўленняў «Беларуськалій», была прынята праграма заява, якая акрэсліла палітычныя, эканамічныя і сацыяльныя артыкулы рабочага саюза. Я потым прачытаў гэты досыць аб'ёмны дакумент, які ўразіў мяне сваім дэмакратычным, прагрэсіўным накірункам, канкрэтыкай, што абяпіраецца на рэаліі жыцця, клопатам аб салігорскіх гарняках. Чытаючы яго, я ўспомніў, з якой пагардай і незадаволенасцю гаварыў аб устаноўчай канферэнцыі саюза рабочых Салігорска Аляксандр Тарасавіч Клімянкоў, які пабыў там, па яго словах, да перапынку. «Даклад Юргевіча, — расказаў ён, — на сёння антыкамуністычны характар. І наогул, што гэта за ўмовы членства ў арганізацыі — прымаюцца ўсе, акрамя камуністаў і фашыстаў».

Я гаварыў з Іванам Вацлававічам наогул гэтага пункту, даводзячы яму, што ён, мянка кажучы, з'яўжае кола патэнцыяльных членаў рабочага саюза. Урэшце рэшт, ёсць многа радавых камуністаў, якія нібы нічым не заплямлілі. Ён адказаў, што ўсе члены каардынацыйнага савета былі менавіта за такую фармулёўку. Асноўны ў яго аргумент — камуністы ў выпадку абстрактнага сітуацыйнага, калі адзіным выйсцем будзе аб'ядленне забастоўкі, пойдучы на ўсё, каб яе сарваць. «Калі пачаліся забастоўкі ў Кузбасе, — гаварыў між тым І. Юргевіч, — у нас былі створаны так званыя рабочыя камітэты, у якія увайшло шмат камуністаў. Менавіта пад

(Працяг на стар. 13).

МАЛА знойдзецца на свеце народаў з такім трагічным лёсам, як беларусы. Да свята, да Бацькаўшчыны, да саміх сябе цягам доўгіх стагоддзяў мы прабіваліся скрозь ману і здзекі, насмешкі і пагрозы, войны і эшафоты. Нам адмаўлялі ў праве мець свае ўласныя імёны — народа, Бацькаўшчыны, урываць родную мову, рабілі манкурты, апалячвалі і русіфікавалі, падзялялі рэлігіямі, мовамі, дзяржаўнымі межамі, ідэалогіямі. Народжаных на торным шляху з Захаду на Усход, паміж кавадлам Рэчы Паспалітай і молатам Расійскай імперыі, нас выбівалі ў войнах — ад чвэрці да паловы насельніцтва краю, палавінілі, чацвертавалі ў імя «высокіх» іншадзяржаўных інтарэсаў, гвалі, пераваралі ў лагерны пыл у гулягах і картуз-бярозах. Урэшце, сотня чарнобыльскіх хірасім упала на нашы галовы, жорстка выпрабавуючы нас на трывучасць — і як нацыю, і як чалавечую папуляцыю.

культура. Бацькаўшчына кліча сваіх верных сыноў і дачок згуртавацца незалежна ад палітычных поглядаў, веравызнання, мовы, месца пражывання. Зрабіць гэта заклікае і «Бацькаўшчына», і не толькі этнічныя беларусы, але ўсіх, каму маці-Беларусь стала радзімай, хто хоча і можа працаваць дзеля яе сапраўднага адраджэння. Такія ці падобныя думкі выказалі яшчэ ў сваіх вітальных словах пісьменнікі Васіль Быкаў (друкуецца на гэтай старонцы) і Рыгор Барадулін (у вершаваным пасланні «Да згуртавання беларусаў свету»), акадэмік АН БССР Радзім Гарэцкі. З цікавасцю дэлегаты канферэнцыі выслушалі выступленні міністра замежных спраў Беларусі Пятра Краўчанкі («Замежная палітыка БССР на новым этапе»), доктара юрыдычных навук Язэпа Юхо («Беларуская дзяржаўнасць: ад старажытнасці да нашых дзён»), доктара эканамічных навук Уладзіміра Кулажанкі («Ці здолеем пражыць

ШАНОУНЫЯ спадары і спадарыні! З вялізнаю скрухай і клопатам мушу сказаць, што ніводная еўрапейская нацыя не трапіла ў такое катастрафічнае становішча, у якім апынулася наша беларуская нацыя. У нас знікае не толькі гістарычная, культурна-нацыянальная, але і элементарна-біялагічная перспектыва. Чарнобыльская бяда накрывае нашу зямлю саванам пагібелі, з-пад якога невядома як выбрацца. Яшчэ раней шмат год і дзесяцігоддзяў нашыя пакаленні старанна і паслядоўна вытравляліся ідэалагічнай атрутай, нас упарта аддужалі ад нашай нацыянальнай існасці, разбуралі нашу духоўнасць, пры жыцці ператваралі ў бязмоўных, пакарлівых, бяспраўных істот. І шмат у тым дамагліся. Мы апынуліся на краі, на самым беражку прорыв небывысці. І хто нас уратае? Уратаваць сябе можам толькі мы самі, болей нас не ўратае ніхто. Толькі згуртаванымі высілкамі мы яшчэ можам нешта зрабіць. Але каб хоць чаго-колечы дамагчыся, мы павінны выразна бачыць нашыя мэты і разумець перашкоды, што непазбежна паўстануць на нашым шляху. Мы павінны бачыць ворагаў нашага выратавання, разумець, хто яны. Па чьёй міласці мы страцілі нашу гісторыю, нашу духоўнасць, нашу дзяржаўнасць, наша апошнія нацыянальнае прыпырышча — мову. І зразумець, як тое адбылося.

БАЦЬКАЎШЧЫНА КЛІЧА!

Сёння, на краі духоўнай і фізічнай пагібелі, мы спавалі пачынаем усведамляць: калі не выстаям, не ўмацуемся як нацыя, народ, — не застанемся на зямлі, не выжывем і фізічна. Ці не пра гэта кажуць у цэлым марныя чатырохгадовыя намаганні па ліквідацыі чарнобыльскай катастрофы, дарэмныя спадзяванні на збудаванне Цэнтра і на багаты Запад? Толькі ўласнымі сіламі, ператварыўшыся з эгаістычнага, разнаснага насельніцтва ў моцны духам народ-патрыёт, мы можам выбрацца з гэтай нечуванай бяды. Памятаеце ў Багушэвіча? «Шмат было такіх народаў, што страцілі наперш мову сваю, так як той чалавек прад снаннем, катораму мову займе, а потым і зусім замерлі. Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмерлі!». Пачалі мы з забыцця і ганьбавання сваёй мовы, родных каранёў, а канчаем абывакасцю да суайчынінікаў, братоў-беларусаў, што трапілі ў бяду. Маю на ўвазе тую нацыянальнасць, нават варожасць, што апраменьвае, часам горш за радзімку, перасяленцаў з Гомельшчыны ў некаторых беларускіх вёсках і гарадах, забруджаных нуклідамі насамапалітызму...

Пра ўсё гэта думалася ў часе ўстаноўчай канферэнцыі згуртавання беларусаў свету «Бацькаўшчына», што адбылася 10 верасня гэтага года ў мінскім Доме літаратара. На канферэнцыі прысутнічала звыш двухсот дэлегатаў — ад усіх абласцей і большасці раёнаў Беларусі, ад беларускіх суполак з Масквы, Ленінграда, Алама-Аты, Якуцка, Петравадска, Мурманска, Вільні, Рыгі, Таліна і іншых гарадоў, з Беларускай часткі. Гасцямі былі асобныя замежныя вучоныя, што прыехалі да нас на скарынаўскі юбілей.

Старшыня аргкамітэта згуртавання Яўген Леўка, якому належыць сама ідэя арганізацыі і першыя крокі па яе ажыццяўленні, расказаў пра асноўныя мэты «Бацькаўшчыны», працу аргкамітэта, куды ўвайшлі вядомыя беларускія вучоныя, пісьменнікі, культурныя і дзяржаўныя дзеячы. А мэта згуртавання беларусаў свету — адна: уратаванне нацыі ад Чарнобыля духоўнага і Чарнобыля радыяцыйнага. А для гэтага ж трэба аб'яднаць беларусаў краіны і свету на практычную рэалізацыю палітычнага і эканамічнага суверэнітэту Беларускага народа, дзеля выратавання яго ад чарнобыльскай навала, ад духоўнага, культурнага, экалагічнага, маральнага і этычнага заняпаду. Зноў, як і ў першыя паслярэвалюцыйныя гады, стала ўсё ўзаемазвязаным і ўзаемазалежным: духоўнае і фізічнае быццё народа, нацыянальнае незалежнасць і эканамічнае развіццё, палітыка і

незалежнасць), старшага навуковага супрацоўніка АН БССР Міхася Малько («Чарнобыль і генацыд нацыі»), доктара філалагічных навук Адама Мальдзіса («Беларусь і яе сябры за мяжой»), пісьменніка Барыса Сачанкі («Праблема беларускай эміграцыі») і іншых. У некаторых дэлегатаў напачатку нават узнікла была боязь: каб не ператварыць устаноўчую канферэнцыю згуртавання ў чарговую навуковую канферэнцыю. Але гэтага не здарылася. Ну, на якім жа навуковым сімпозіуме святар (а гэта быў ксёндз Ян Матусевіч) пачне тварыць малітву за беларускі народ?! Ці на якім высокім вучоным зборы большасць выступленняў будзе заканчвацца заклікам «Жыве Беларусь!», на які зала адказвала б дружным «Жыве!».

У выступленнях дэлегатаў было нягледзячы на новы, цікавы інфармацыйны «дзяржаўны», а таксама карысных і сучасных прапановаў. Несумненна, мае рацыю В. Грыцкевіч (Ленінград), што адной з асноўных задач «Бацькаўшчыны» павінна стаць асветніцкая дзейнасць, у тым ліку — арганізацыя нацыянальнага гістарычнага ўсенавуча. Беларускай гісторыі, на жаль, стаіць убану ад гэтага працэсу. За радкім выключэннем, нікога з іх нават не было на нядаўніх юбілейных скарынаўскіх мерапрыемствах.

Прагучала думка-прапанова: рэспубліканскае таварыства «Радзіма» трансфармаваць у «Бацькаўшчыну» (П. Садоўскі, Мінск). Аднак тут жа пайшлі і пярэчэнні: гэтае таварыства не карыстаецца належнай папулярнасцю ў замежных беларусаў, на чале яго стаяць людзі, нацыянальная свядомасць якіх выклікае сумненні (В. Цеша, Рыга). А з беларусамі замена неабходна наладзіць як мага цяснейшы кантакт (Я. Шалаеў, Масква).

Нацыянальную свядомасць трэба ажыццяўляць і развіваць рознымі шляхамі. Найперш гэта можа рабіць спецыяльны друкарскі орган «Бацькаўшчыны» (Я. Валуі, Эстонія). Патрэбна нарэшце паўсюдна разбіліваць нацыянальную сімваліку і шырока карыстацца ёю, як павязку, што лучыць беларусаў ва ўсім свеце (М. Купава, Мінск). У нацыянальным адраджэнні значную ролю можа адыграць рэлігія, з той, аднак, умовай, што набавіцца ў царквы і касцёлах будзе вясціцца на беларускай мове (Т. Фаменка, Эстонія). Пры ўсім тым нам патрэбна большая рашучасць: не дзяліцца на сенты, не падлічваць, хто больш зрабіў для Радзімы, а рашуча тварыць сваю светлую будучыню (А. Анішчык, Вільня). У адраджэнні нацыі, станаўленні сапраўднага суверэнітэту Беларусі неабходна паслугу можа аказаць беларуская нацыянальная армія (І. Сцепаненка, Казахстан).

Калі стовны нявырашаныя праблемы тут, у Беларусі, то што ўжо казаць пра становішча беларусаў за межамі Бацькаўшчыны? Прычым, гэтае становішча

Можа, найбольшая бяда ў тым, што ўсё адбылося даволі цывілізаваным чынам — на падставе перадавой па тым часе марксісцкай ідэалогіі, хоць і даволі старадаўняй, выпрабаваным спосабам раздзялення і валадарання. На гэты раз татальнага раздзялення адзінага аргнізма нацыі, яе гістарычнага этнасу на нечуваных да таго, вар'яцкіх крытэрыях класавасці. Тое рабілася разам з фізічнай ліквідацыяй самых актыўных і кантоўных для нацыі класаў, далейшага бясконцага дзялення па ідэалагічных, партыйных, рэгіянальных і іншых — самых розных адзнаках. Нацыя няспынна сепаравалі — каго ў чорныя рабочыя, каго ў бюракратыю, у наменклатуру, каго ў стукачы. Няздатныя на нічога іншае ў Курапаты. Заставаўся яе апошні крашчак, залатнічок яе апошняй адзнакі — мова. Але і мову прыстасавалі служыць усё той жа мэце — падзелу таго, што яшчэ не дарэшт было падзелена і загублена. Натуральна, што ў такім стане нацыянальнай агоніі беларусы апынуліся на мяжы расчалевання. Праца сялянскіх пакаленняў у выніку прывяла да галечы і голаду, занятак рабочага класа — да ўсеагульнага дэфіцыту, здабыткі творчай інтэлігенцыі давалі духоўны нуль. Самая жажлівая з войнаў — мінулая вайна дала магчымасць беларусам нейкім чынам уратаваць свой гонар і перамагчы, але ці пакарысталіся мы плёнам тае крывавай перамогі? Тую перамогу ў нас адабралі. На самай справе, хіба шмат у гісторыі знойдзецца прыкладаў, калі пераможцы гэтак ганебна ўпалі на калені, а пераможаныя ўсталі і стаяць ва ўсю сваю ганцкую веліч? Нечуваны гістарычны парадокс! Немцы стаяць, упэўнены і магутны; над усёй Азіяй узвышаюцца пераможаныя японцы; благодзенствуюць італьянцы, іспанцы. А мы лязым распластаныя і не ведаем, як падняцца наогул.

Вядома, у тым, што з намі сталася, ёсць вінаватыя, ёсць прычыны, да канца, пэўна, яшчэ не ўсвядомленыя чалавецтвам. Але вялізная віна ў тым падае на нас, нацыянальную беларускую інтэлігенцыю. Мы капітулявалі! Узяўшы ад свайго народа ягоны глыбінны талент, ягоныя зберажоныя ў вяхах творчыя здольнасці, мы не здолелі вываць у сабе характар, патрэбны ў такіх жорсткіх гістарычных варунках; гнуткі, цваразы і хітры розум; Пасля самах першых, безумоўна, жахлівых сталінскіх

горшае, чым становішча адпаведных нацыянальных меншасцей у БССР. Так, літоўскія настаўнікі, што працуюць у школах нашай рэспублікі, атрымліваюць дзве зарплаты — ад нашага Міністэрства народнай адукацыі і ад літоўскага. Беларускія настаўнікі, што пачынаюць выкладаць беларускую мову і літаратуру для дзяцей-беларусаў у некаторых літоўскіх школах, марача хаць б пра беларускія падручнікі і школьныя праграмы (П. Малафай, Літва). Рускія ў Беларусі для давальнення сваіх духоўных патрэб маюць усё. Беларусы ж у Расіі пакуль што не маюць ні радныя і тэлепраграмы, ні свайго друку, ні навуцальных устаноў (І. Ласкоў, Якуція). У той час як паліцыя ці апалячаныя беларусы атрымліваюць у нас штораз большыя культурна-асветныя магчымасці, беларусы Беларускай часткі адчуваюць на сабе ціск шавінісцкіх сіл: адна за другой падпальваюцца праваслаўныя царквы, пад пагрозай закрыцця беларускі штотднёвік «Ніва», у друку нярдзім зняважліва выказванні пра Беларусь і беларусаў... Таму поле-

сця беларусы, каб абараніць свае інтарэсы і сваю нацыянальную годнасць, аб'ядноўваюцца ў беларускую дэмакратычную партыю, ад імя якой выказаўся на канферэнцыі яе старшыня пісьменнік Сакрат Яновіч.

Устаноўчая канферэнцыя «Бацькаўшчыны» прыняла статут, дэкларацыю аб сваім узнікненні і Зварот да беларусаў свету, выбрала прадстаўнічую раду згуртавання і яе прэзідэнта. Прэзідэнтам «Бацькаўшчыны» аднадушна абраны народны пісьменнік Беларусі Васіль Быкаў, старшыня Рады — Яўген Леўка. Асноўныя цяперашнія клопаты Рады — дабіцца рэгістрацыі «Бацькаўшчыны», стварыць шматлікія суполкі згуртавання ў розных месцах Беларусі і па-за яе межамі, рыхтаваць Сусветны кангрэс беларусаў, што мае адбыцца неўзабаве праз год.

Пасля рэгістрацыі «Бацькаў-

урокаў наша інтэлігенцыя, падобна, спалохалася на ўсё жыццё. Яна дружна саступіла на шлях самавыратуўчага эгаізму, непрыкметнага канфармізму. У той меры такога не здарылася з рускай інтэлігенцыяй, не здарылася з украінскай, я ўжо не кажу пра інтэлігенцыю Закаўказзя ці Балты. А з нашаю, на няшчасце, здарылася. Нейтралізаваўшы інтэлігенцыю, з нацыяй можна было рабіць усё, што захочацца. І рабілася. І робіцца па сёння. Хіба што сёння спосабы ўздзеяння на інтэлігенцыю ў чым-колечы змяніліся, характар жа інтэлігенцыі не спынаецца мяняцца. Тое відаць хоць бы па адносінах яе да БНФ, па паводзінах творчых саюзаў. Дзіўна, але факт: мы не толькі не супраціўляемся гвалту і прыгнёту — мы іх быццам бы прагнем. Як тыя мазахісты, мы выхавалі ў сабе пэўную здольнасць да асалоды ад прыняцця, несправядлівасці і ганьбы. Ашуквайце нас, падманвайце — нам тое нават прыемна! Чым ашуквайце? Абы-чым, мы з радасцю паверым. Хоць эфемернымі планами пачынаюць, дзямутым пухіром харчовай праграмы, папяровай дзяржаўнасцю нацыянальнай мовы ці манілаўскім суверэнітэтам і незалежнасцю. Абы было чым цешыцца. Мы дагэтуль не можам зразумець, што ў сучасных гістарычных варунках толькі тое што-небудзь значыць, што ўзята, а не тое, што, нібы абгрызена костька, кінута з панскага стала. Ці мала нас вучыла гісторыя? Праўда, не такія ўжо некаторыя з нас наіўныя, каб не разумець простых рэчаў. Але ўсё справа ў тым, што з падману і фальшывае веры можна, аказваецца, мець выгоду. Некаторыя, валодаючы партбілетам КПСС, цешаць сябе магчымасцю служыць інтарэсам нацыі, дабратворна ўплываць на партыю. Марнае спадзяванне! Хто на каго ўплывае, мы мелі магчымасць назіраць дзесяцігоддзямі, з болей адзначаючы, як нават сумленныя і разумныя напьянальныя інтэлігенты на нашых вачах ператвараліся ў рычакі, пазбаўленыя і розуму і сумлення. Адбыўся і працягваецца ганебны працэс зрашчэння пэўнай часткі творчай інтэлігенцыі з вярхушчай партнарату, ператварэнне яе ў ідэалагічную безнапьянальную абслугу партыйнага ўсеўладства.

Дзіўна і неверагодна, але з палітычных памкненняў нацыі амаль цалкам выпалае моладзь. Моладзь па-за палітыкай і па-за гісторыяй — дзе і калі, у якой нацыі здаралася такое? У нас жа здарылася. Нацыянальная моладзь адчуралася ад нацыянальнага. Мы звычайна ківаем на рок, на секс і парнаграфію, зноў жа не разумеючы, што тое — не прычына, тое — вынік. Вынік шматгадовай бездухоўнасці, нацыянальнага нігілізму, пагарды да ўсялякай ідэалогіі, у тым ліку і марксісцкай (можа, хіба ў тым адзінай дадатнай рысы тае дэідэалагізацыі). Нашая моладзь страчвае традыцыйна ўласную моладзю палітычную ролю ў гісторыі. Могуць запярэчыць: калі не палітыка, не духоўнасць, дык хоць здабыткі матэрыяльнасці — цаліна, БАМ, нарэшце вайна ў Афганістане. Але якія адносіны ўсё гэта мае да жыцця нацыі? Які ёй з таго плён? Нават і з вайны ў Афгане. Ахвяры, так. Адпаведныя і нашыя адносіны да іх: Як да ахвяр, безумоўна, варты жалю і спачування. Як варты таго ўсе ашуканыя і знявераныя. Ахвяры фальшывай ідэі.

Але і ўся нацыя хіба мала стрывала на яку ад чужых, фальшывых, часам злачынных ідэй! А дзе нашы ідэі? Калі ўжо не ўласна нацыянальнасць, дык хоць бы спрадвечна-чалавечыя, несумненныя, хрысціянскія? З вялікай лянотай мы ставімся да таго, што ідзе ад сучаснага апостала Беларусі Зянона Пазняка, таксама як і ад самога Ісуса Хрыста. Памкненні таго і другога мы зняважліва тапталі гадамі і цяпер не спынаемся падбіраць з долу.

Але, відав, без тых ідэй не абдыземся, мусім да іх вярнуцца. Найперш, каб адрадыць нашу нацыянальную самасвядомасць, старадаўнюю народную культуру, канчаткова адчурацца ад рэшт бальшавізму, выкінуць з галавы пачварны камуністычны прывід і рашуча павярнуць нацыю да еўрапейскай цывілізацыі. Не для таго, каб заблацаць, — каб не ўмерці. Як нацыя, як грамадзяне, проста як чалавечыя істоты на гэтай адзінай, Богам нам дадзенай зямлі. Кіруючыся грамадскім розумам, здаровым сялянскім сэнсам, уласным напьянальным інстынктам.

Толькі ў тым паратунак.

Васіль БЫКАЎ.

шчыны» ў дзяржаўных органах у яе будзе сваё месца дыслакацыі і свой рахунак у банку. Пакуль што лісты просім даслаць на адрас: 220005, Мінск, вул. Фрунзе, 5, п. 101. Тэлефон: 36-29-70. Рада будзе ўдзячна ўсім асобам і ўстановам за матэрыяльную дапамогу ў разгортванні дзейнасці згуртавання. Грошы можна пералічваць на рахунак 700510 Белжылсацбанка і валютны рахунак 000700704 у Знешгандальбанку СССР (з паметкай «Бацькаўшчыны»).

Дык стаяма сябрамі ў шэрагі «Бацькаўшчыны»!

Вячаслаў РАГОЙША, першы намеснік старшыні рады згуртавання «Бацькаўшчыны».

Акопы, як мы добра ведаем, адыгралі галоўную ролю ў духоўнай біяграфіі Янкі Купалы. Яны былі для яго тым куточкам, як, напрыклад, Ясная Паляна для Л. Талстога, Міхайлаўскае для А. Пушкіна. Але вядома, што ў Яснай Паляне і ў Міхайлаўскім існуюць дзяржаўныя музеі-запаведнікі, а купалаўскія Акопы, на жаль, засталіся занябанымі.

Назву Акопы трэба разумець у шырокім значэнні. То вялікі абшар акопаўскіх ваколіц: разнастайных краявідаў асаблівага ландшафту, шматлікіх вёсак і хутароў. Гэты ландшафт называюць Лысагоршчынай — ад назвы самай вялікай гары Лысай на Беларусі. Лысагоршчына

У час побыту ў Акопах Купала любіў частавата наведваць свой «хорам высокі» (так паэт называў гэту гару). Тут, з «хорама вольнага, высокага», паэта здзіўляў, чаравіў горны прастор далаглядаў, хацелася яму стаць «ветрам, птушкай-сокалам і ляпець у даль»...

Калі і як Лысагоршчына перастала быць Парнасам для Купалы?

У канцы 20-х гадоў росквіт сацыяльнай і нацыянальнай духоўнай культуры затармазіўся. На Лысагоршчыне даволі хутка зніклі хутары разам з гаспадарамі, у тым ліку і Акопы.

У пасляваенны час (1946—1948) дзейнічала мемарыяльная камісія па ўвекавечанні памяці

стрэлі архітэктурную будоўлю даволі крытычна. На іх думку, дом выдаўся недарэчным, ён не адпавядае не толькі былому ў Акопах, але такога дзівоснага жытла яны не сустрэлі нідзе на Лагойшчыне. Нельга такую важную справу нацыянальнага характару вырашаць у вузкім коле без грамадскага абмеркавання.

Акопы — не Вязьніка і не Ляўкі, а таму пры абмеркаванні адраджэння купалаўскай спадчыны на Лагойшчыне трэба лічыць самым важным запаведным аб'ектам — унікальным лысагорскім ландшафтам і своеасаблівым ўклад быту тамтэйшага насельніцтва, бо яно спагадала творчым задумкам паэта.

ГАРОТНЫ ЛЁС АКОПАЎ

— малая радзіма Купалы. Паэт у Вязьніцы толькі нарадзіўся і пражыў каля года, а на Лысагоршчыне адбывалася фарміраванне ягонай асобы. З гэтым краем Купала быў параднёны на працягу 33-х гадоў (1895—1929).

Лысагоршчыну можна лічыць горным краем. Тут турыста перш-наперш здзіўляе экзотыка неспакойнага рэльефа, бо навокал сустракаюцца разнастайныя ўзвышшы — горы, высокія ўзгоркі, якія часам нагадваюць забайкальскія сопкі. З узвышшаў можна дзіўна панарамай далаглядаў. Нярэдка сустракаюцца глыбокія старажытныя яры з крутымі схіламі, вясной яны грозна шумяць талымі водамі, а пасля, калі зазеленеюць дрэвы, на досвітках і пад вечар адсюль лююцца мілагучныя мелодыі лысагорскіх саловак.

Відаць, калісьці Лысагоршчына была лясістая, і людзям даводзілася для сваіх палеткаў вышукваць невялікія плоскія ўзгоркі, лагчыны, выскаць лес, карчаваць пні — рыхтаваць глебу пад пасевы.

Невядома, што сталася б з прыроднымі талентам Янкі Луцэвіча, калі б яго бацька не пасяліўся ў Селішчы, побач з высокаадукаваным панам Зыгмунтам Чаховічам з Малых Бяседаў.

Біяграфы Купалы мала звярталі ўвагі на «Селішчанскі ўніверсітэт» З. Чаховіча, на яго ролю ў самаадукацыі паэта. Чаховіч і бібліятэка падмацавалі ў Янку неадступнае жаданне, парыву ісці ў свет шукаць лепшай долі, каб не змарнець на селішчанскім камяністым полі.

Хацелася б параіць біёграфам Купалы звярнуць увагу яшчэ на адзін прыродны аб'ект Лысагоршчыны, які меў значны ўплыў для напісання некаторых выдатных твораў.

У недалёкім мінулым, у 20-я гады, калі цікавіліся краязнаўствам, Лысую гару наведвалі шматлікія экскурсіі школьнікаў, студэнтаў, грамадскіх арганізацый. Панарама далаглядаў з яе — незабыўная. Адсюль можна было кінуць вокам паверх мяжы ў Заходнюю Беларусь, паглядзець, што дзесяцца ў Радзавішчах. У сонечны дзень лагодзіць вока празрысты, нібы ў Альпах, блакіт неба, у нізінах неабсяжыныя масівы лясоў нагадваюць сінь мора, сярод якога выглядаюць, нібы астравы, паляны.

Купалы, тады яна наведвала Акопы і Вязьніку. У Акопах не ўбачылі былой лекнаты, там страхомцем веяла ад зруйнаваных паселішч, малюнак Акопаў адпавядаў зместу драмы Купалы «Раскіданае гняздо», а адначасова нагадваў трагічныя старонкі яго біяграфіі. Вотчына Купалы была бязлюднай, бездарожнай, здзічэлай так, што не было ніякага сэнсу, тым болей у той цяжкі час, рабіць заходы аб адкрыцці мемарыяльнага запаведніка.

Вязьніка мела выгляд больш дабротны, на сядзібе захаваўся дом і побач навакольная вёска, а самае галоўнае — яна знаходзіцца недалёка ад Мінска пры бойкай дарозе. З таго часу Вязьніка пачала выконваць місію цэнтральнага Купалаўскага мемарыяльнага запаведніка, хаця гэтая права належала толькі Акопам.

Нельга сказаць, што мала зроблена для ўвекавечання памяці народнага песняра, дзякуючы шмат у чым дзейнасці яго жонкі Уладзіславы Францаўны Луцэвіч. Тут можна прыгадаць Літаратурны музей у Мінску, мемарыяльны запаведнікі ў Вязьніцы і ў Ляўках, шматлікія знакі ў розных мясцінах Беларусі і па-за яе межамі. Аднак родны кут Купалы да гэтага часу застаецца мала даследаваным, менш вядомым, чым Вязьніка ці Ляўкі. Увесь матэрыял пра Лысагоршчыну раскіданы па часопісах і газетах, не сабраны ў адным выданні з адпаведнымі ілюстрацыямі. Адчуваецца, што пасля адыходу ад нас Уладзіславы Францаўны не знайшлося з нашчадкаў Купалы падобных да яе паслядоўцаў.

Акопы не зусім былі забыты, час ад часу, пераважна на падыходзе Купалаўскіх дат, хтосьці з мінскіх культурнікаў іх наведваў, рабіў агледзіны. Але — без усялякіх вынікаў. Толькі перад святкаваннем стагоддзя з дня нараджэння паэта быў прымацаваны мемарыяльны знак на акопаўскім валуне, на якім любіў пясняр калісьці адпачываць.

Праект арганізацыі мемарыяльнага запаведніка ў Акопах на старонках нашага друку не паказваўся, а ён дзесьці існуе, бо ў мінулым годзе ў в. Харужанцах быў пабудаваны дом пад філіял музея Янкі Купалы і адначасова пракладзена да яго дарога. Мясцовыя жыхары су-

Гэты горны ландшафт Беларусі ледніковага паходжання варта нашым краязнаўцам дэталёва даследаваць і зрабіць яго запаведным куточкам пад назвай: «Купалаўскі ландшафтны запаведнік Акопы».

У зону Купалаўскага ландшафтнага запаведніка павінны ўвайсці паселішчы, з якімі паэт меў сувязь: в. Сухая гара, в. Лысяя гара, х. Акопы, в. Буды, х. Айчызна, в. Жукаўка, в. Карпілаўка, в. Малыя Бяседы, в. Дзяніскі, х. Селішча, в. Сярпішчына, в. Янушкавічы, в. Саўдзенішчы, в. Вялікія Бяседы, в. Баяры, в. Харужанцы, х. Ляўшова.

Адначасова неабходна абмеркаваць мемарыяльныя знакі для наступных аб'ектаў: в. Лысяя гара — Купалаўскі «хорам высокі», х. Акопы — сядзіба маці Купалы, в. Карпілаўка — сядзіба беларускага пісьменніка Ядвігіна Ш. (Антана Лявіцкага), в. Малыя Бяседы — сядзіба духоўнага настаўніка Купалы З. Чаховіча, х. Селішча — сядзіба Луцэвічаў, в. Вялікія Бяседы — помнік купалаўскаму мужыку-беларусу, х. Ляўшова — сядзіба Ф. Аўлачынскага — адсюль паэт пачэрпнуў сюжэты для «Паўлінкі», для «Аплаты каханья» і іншых.

Лысагоршчына можа стаць прывабным месцам для цікавай і плённай дзейнасці Беларускага краязнаўчага таварыства. Тут знойдзецца багатая даследчая тэматыка для гісторыкаў, археолагаў, філолагаў, географіаў, біёлагаў.

Краязнаўчае даследаванне, мабыць, з поспехам маглі б зрабіць навукоўцы разам са студэнтамі ВДУ г. Мінска пад час летняй практыкі. Атрыманьне матэрыял мог бы паслужыць для складання даведніка, які будзе патрэбен турыстам.

Неадкладнае апісанне купалаўскай Лысагоршчыны патрэбна і для таго, каб узяць пад ахову тамтэйшыя ўпалелыя помнікі, бо ўжо многія з іх амаль знішчаны.

Хочацца верыць, што з часам пры стараннай нашай працы Купалаўскі ландшафтны запаведнік стане вялікім культурным асяроддзем на Беларусі, якое прывабіць шматлікіх турыстаў.

Франц ГІНТАУТ.

«Старажытныя грэкі казалі: «Давай насладзімся плачам». Значыць, калі можна мець асалоду ад плачу, то можна атрымаць тую ж асалоду і ад гора, бяды; няшчасця, бо плач рэдка калі бывае ад радасці, ён часцей за ўсё ад непамыслоты. Значыць, можа быць і такое: «насладзімся» бядою? Якая

— забруджана ўсё: вада, паветра, глеба. Навошта думаць аб тым, што можа здарыцца з нацыяй? «Свец». Запішы хутчэй у Чырвоную кнігу беларуса, бо калі ўсё пойдзе так і далей, то запісаць ужо неўзабаве не будзе каго...»
Што здарылася з нашай душою? Чаму мы не любім род-

У КАГО СПЫТАЕМСЯ?

Некаторыя развагі, выкліканыя кнігай Янкі СІПАКОВА «Журба ў стылі рэтра» з асацыяцыямі з «Эклезіяста», дзе слова даецца пісьменніку, прароку і крыху крытыку

жахлівая, халодная глыбіня ў гэтай лагічнай сентэнцыі. Аж боязна думаць далей, каб не ўпасці, як у калодзеж, у яе звярнуліся прадонне».

Страшна думаць далей. А жыць? Хіба можна схаваць галаву пад «крыло пішні» ў шчаслівай краіне сноў і марав? Дзе тая мяжа, калі чалавек, ратуючыся інстынктам самазахавання, павінен спыніць свае разважанні над праклятымі праблемамі быцця? А ці існуе яна наогул для чалавека? «Ібо хто ведае, што добра для чалавека ў жыцці, во ўсе дні суетнай жыццёвай, якія ты праводзіш як тень? І хто скажэ чалавеку, што будзе пасля яго под сонцам?» (Эклезіяст, 6, 12)

Што будзе з самім паэтам пад крылом Чарнобыля, а не на «зямлі пад белымі крыламі»? Што будзе з тым маленькім хлопчыкам з паўднёвых раёнаў Беларусі, які, не дай Божа, можа і не дажыць да таго ўзросту, калі толькі пачынаюць усведамляць свой след у гэтым вечным кругазвароце?

«Нет памяти о прежнем; да и о том, что будет, не останется память у тех, которые будут после» (Э, 1,11). Тады навошта ўяўляць, што будзе з нашаю зямлёю? Бо ўжо практычна няма ў нас таго, што называецца «сферай існавання»

ную зямлю, чаму мы з'яўляемся «унікальнай» нацыяй на свеце, якая выракаецца роднай мовы? Як мы склаліся ў такое грамадства, якое кідае камяні ў сваіх паэтаў? Калі адбыліся тэаўтаны сумлення, шчырасці, маральнасці, міласэрнасці, слова, даброты, чалавечых адносін? Мутацыі такога злавеснага маштабу, што многія становяцца рысы характару беларуса — дабрата, спагадлівасці, цярдзінасці, добрасумленнасці, шчырасці, адданасці — ператварыліся ў свае антыподы. Антыподы такога ўзроўню, што цяпер з нас смяюцца за тое, за што паважалі раней. Жорстка, бізлітасна? Так. Але калі не будзе спраўднага катарсіса, наперадзе толькі адно — спраўднае бяздонне. Бо спраўды, «доколе не померкли солнце и свет и луна и звёзды, и не нашли новые тучи вслед за дождем» (Э, 12, 2) — задумаемса.

«Журба ў стылі рэтра». На якім слове зрабіць націск, якое з іх нясе асноўную сэнсавую нагрузку? Журба? Магчыма. Бо агульным тон усёй кнігі надзвычай самотны, Рэтра? Так. Бо самотнасць значна ўзмацняецца падсветкай мінулых ідэалаў, нечага светлага і дарагога, што так няўлоўна прысут-

«БЕЛАРУСКИ КАЛЯНДАР-91»

Прадукцыя, так бы мовіць, выдавецтва «Беларуская Савецкая Энциклапедыя» імя Петруся Броўкі — самая разнастайная. Салідныя энциклапедыі і сціплыя даведнікі, зводны помнікі і бібліятэчныя паўножныя галіны ведаў. Ініцыятар выхату многіх з іх — намеснік галоўнага рэдактара выдавецтва Аляксандр Петрашкевіч. Выдавецтва штогадовыя настольныя беларускія календары — таксама ягонай прапанова.

«Беларускі календар» на 1991 год неўзабаве прыйдзе да чытача. У тым, што ён з'явіцца своечасова, вялікая заслуга навуковага рэдактара В. Бугаёва. Яму давялося быць і ўласна рэдактарам, і карэктарам, і тэхнічным рэдактарам. Шмат напачаў і мастацкі рэдактар П. Кухта. Выходзіць жа «Беларускі календар-91» пад агульнай рэдакцыяй А. Петрашкевіча. Аляксандр Лявонцэвіч пазнаёміў мяне з адбіткамі будучага выдання. Натуральна, уніла жаданне пагаварыць з ім і пра змест календара, і пра яго задачы, і пра перспектывы настольнага даведніка.

— Выпуск календароў, — запачаў А. Петрашкевіч, — традыцыя даўняя, ёй ужо амаль пяць стагоддзяў (пра гэта я раскажваю ва ўступе да нашага

выдання). Фактычна першым усходнеславянскім друкаваным царкоўна-астранамічным календаром з разлікамі на 1523—43 гады была «Пасхалія» з «Малой падарожнай кніжкі» Францыска Скарыны. Між іншым, першы рускі друкаваны календар пад назвай «Святцы» або календар таксама выдаў беларус, Ляў Капіевіч, у 1702 годзе, у Амстэрдаме. Пазней гэтае добрае пачынанне знайшло свой працяг. Не буду займацца пералікам календароў, якія выходзілі ў розны час, скажу толькі, што справу календарных выданняў прадоўжыла ў 1910—13 гады газета «Наша Ніва». Яе «Беларускі календар» карыстаўся вялікай папулярнасцю, набіраўся кірыліцкім і лацінскім шрыфтамі. Выдаваліся беларускія календары і ў Заходняй Беларусі, а з 1957 года ў Беластоку выпускае «Беларускі календар» Беларускае грамадска-культурнае таварыства ў Польшчы.

— Апошнім часам выходзілі тэматычныя і настольныя ка-

Запрашае «Праметэй»

Магазін-клуб «Праметэй» пры ўніверсальнай кніжнай краме № 16 Брэсцкага абллінгагандлю хутка будзе адзначаць сваё дзесяцігоддзе. «Ні пра што не думае толькі той, хто нікога не чытае», — гэтыя словы Д. Дзідро сталі дэвізам клуба. У летніце яго — сустрэчы з цікавымі людзьмі, грамадскае абмеркаванне газетных і часопісных публікацый, першыя чытанні тво-

раў, якія дзесяцігоддзімі былі недаступныя для чытачоў...

Не так даўно адбылася прэм'ера зборніка вершаў «Абрысы лета» нашай зямлячкі Зінаіды Дудзюк.

Вялікую цікавасць члены клуба праявілі да выхату альманаха бібліяфілаў Беларусі «Свіцязь». Гэтае пасяджэнне клуба прысвечалася 50-годдзю ўз'явання Заходняй Беларусі і БССР. На пасяджэнне быў за-

прошаны Ц. Ліякумовіч, кандыдат філалагічных навук, дацэнт педінстытута, адзін з аўтараў альманаха «Свіцязь».

На чарговае наша пасяджэнне клуба прыйшлі чатыры служыцелі культуры на чале з намеснікам Брэсцкай царквы дабрачынным айцом Яўгеніем. Пра вытокі маралі, сумлення, пра вечныя агульначалавечыя ісціны ішла ў нас гаворка.

З. КАВАЛЕНКА, старшыня клуба «Праметэй».

нічае ў сьняжнім. Журба і вынікае з супастаўлення мінулага і сучаснага.

Касьба — заўсёды свята для беларусаў, якое чакаецца цэлы год (апаўдзінне «Свята»). І для Мікалая гэта таксама свята, але самотнае. Нікому не парэбна яго праца. Бо няма кароўкі ў дзеда Аўдзю і бабкі Гарусі, і сена згодзіцца хіба толькі для здзічэлых коней. «Чысьціць крыніцы — дужа цяжкая і брудная праца». Асабліва калі ў нямю каму чысьціць. Бо дзе знайсці ў такой бяскрырай і такой далёкай ад забытых людзямі Журавелек Сібіры Аліка, сына памёршага Аўдзю?

«Чаму мы так не любім сваю зямлю? Чаму не шануем яе і не трымаемся за яе. Як лёгка мы ўзімаемся і лёгка едзем. Куды? Навошта? А свае ўскі і зараз выштыраюць, бялюдзюць. Няма каму нават выкапаць магілу для такой сумленнай працаўніцы, як Пёкла («Стафета»). Толькі такія, як яна, Александрына, Нюшка, сапраўдныя і апошнія праведніцы на гэтым свеце, праводзяць яе ў апошні шлях. «Есть и такая суета на земле: праведников постигает то, чего заслуживали бы дела нечестивых, а с нечестивыми бывает то, чего заслуживали дела праведников» (Э, 8,14). Ці не таму кожная з гэтых жанчын хоча пайсці ў нябыт не апошняй, каб хоць хто-небудзь са сваіх жаласліва загаласіў на хаўтурах, выканаў сваё нялёгкае, але так неабходнае — і для жывых і для мёртвых — спрадвечнае прызначэнне. Ужо і хаты — усё мы з хат — стаміліся чакаць, таму Александрына нават з нейкай унутранай палёгкай прымае эстафету ад Пёклы — яна будзе наступнай на гэтай сцежцы. «Всему своё время, и время всякой вещи под небом» (Э, 3, 1). Яшчэ адзін урок сабранага розуму стагоддзяў, жыццёвай трываласці нашага народа, бо ўсё залежыць толькі ад выбранага маштабу. Жыццёвы вопыт звычайнай сялянкі пераклікаецца з рафінавана вытанчанымі словамі ісціны легендарнага прапаведніка. «Свет не вечны. Ён памірае мноства разоў на дзень. Памірае з кожным асобным чалавекам. Бо той свет, якім бачыў яго зусім нядаўна вось гэты чалавек, — ужо ніколі не паўтोरываецца».

лендары і ў нас. Аднак іны былі больш вузкія профілю, наогул, календарамі іх можна было назваць з вялікай нацяжкай: іны ўтрымлівалі пэўныя звесткі, але сістэматызаваная, менавіта календарная падача іх адсутнічала...

— Наш календар якраз і з'яўляецца «Беларускім календаром» у яго традыцыйным разуменні. Я б вызначыў яго профіль такім чынам — мастацка-літаратурна-фальклорна-гістарычна-этнографічны. Гэта настольны календар, у якім тэкставы і ілюстрацыйны матэрыял размяшчаецца падзённым. Змешчана не дзесяць 130 здымкаў, многія з іх — каларовыя. Асабліва прывабныя пейзажы, якімі пачынаецца кожны месяц. Звесткі — самыя розныя. Есць дадзеныя па Сонцу — усход, захад, даўжыня дня. Для Месяца прыведзены дакладны час пачатку яго фаз, іншыя астранамічныя разлікі. Календар адрасуецца ўсім, хто любіць свой край, яго гісторыю, спадчыну, мастацтва, літаратуру. Асобныя матэрыялы ўзяты са старых календароў, «Нашай Нівы». Прыводзяцца народныя прыкметы, адзначаюцца свята, юбілейныя знакамёты асоб і падзей, звязаных з Беларуссю. Маці знойдзе ў календары калыханку для дзіцяці. Многім прыйдзецца да спадабы імённык, у якім прыводзяцца імёны, што адпавядаюць менавіта гэтай дню, а таксама гараскоп.

— Здымак помніна Мансіму Багдановічу ў Мінску на вокладцы з'явіўся, мабыць, невыпадкова?

— 1991 год — год 100-гадо-

Вось чаму мэта жыцця — не ўнізіць ніводнага чалавека, не абразіць ніякай чалавечай годнасці. Так было, так павінна быць — такі закон вечнасці для Я. Сіпакова. У журбе адыходзіць у вечнасць стары пастух Хілюта («Клопат»). І не знайшося для яго слова спагады сярод людзей у тую апошнюю ноч. Ніхто, як і на працягу яго жабрацкага існавання, не ўбачыў у яго душы храм. Можна, і не Сафіюку, але таксама нешта святое. Але ж і ў нашых храмах — а мы ўсе ўпэўнены, што ў нас яны ёсць — далёка не белакаменныя сцены ці стромкія купалы, раз мы не можам паспакуваць прыніжанаму і адрыванаму, раздзяліць яго боль у момант развітання. Адзін чалавек прыходзіць у гэты свет, адзін у глыбокай самотце і адыходзіць. Як жа ўзняцца над дробязнымі крыўдамі, што засцілаюць ад нас галоўнае? Як абудзіць спагаду да ўсяго існага?

Згадаем маленькага Міхаську з апавядання Ціткі, які толькі ў апошнюю хвіліну называе мачыху самым дарагім словам — маці. Ці не тое бачыць Паўлюк у Хілюце, які ўжо памыўся смяротнай расою? І невядома, для каго важнейшая была гэтая ноч, для Паўлюка ці старога пастуха. Бо шмат у душы — ён не будзе такім, якім быў да сустрэчы.

Кожны чалавек адказны за свае ўчынкi, за ўсё, што ён зрабіў ці не зрабіў на гэтай зямлі. Віна ў кожнага свая і кожны па-свойму павінен плаціць за яе. Плаціць і Андрэй («Сіротка»), калі кладзе грошы да труны невядомага яму лётчыка. Ён аддае той даўні доўг, калі ўзяў ля іншай труны рублі на буханку хлеба. Ніхто не зможа асудзіць галоднае дзіця, але пачуццё віны жыве з ім. Бо ён не вінаваты і разам з тым вінаваты ў трагедыі жыцця і смерці свайго першага каханна — Зойкі: «Как рыбы попадают в пагубную сеть, и как птицы запутываются в силках, так сыны человеческие уловляются в бедственное время, когда оно неожиданно находит на них» (Э, 9, 12).

Патрэбна праўда ў гэтым свеце. Нават калі ты жывеш ледзь не ў дзікунскіх умовах, як Сцяпан з апавядання «Сцяпан і Рукавок». Тым больш,

вага юбілею класіка нашай літаратуры. Значная частка матэрыялаў календара расказвае пра яго жыццё і творчасць. Друкуюцца асобныя творы пэты і ўрыўкі з іх, змешчана шмат здымкаў, на якіх і сам Максім, і яго блізкія, і тыя мясціны, дзе ён жыў ці быў. Адлюстраваны і вобраз М. Багдановіча ў творчасці беларускіх мастакоў...

Гартаю старонкі будучага календара. Вось лістак за 7 і 8 студзеня. 7-га імённы Юльяна і Раймонда. Да ўсяго — каляды. Як адзначана ў календары, «народнае зімовае свята. У гадыным крузе старажытнай календарна-аградна-абрадавацкай беларусаў і іншых народаў адзначаліся першымі. Калыдавалі больш тыдня, да вадохрышчэння...» Прыводзяцца народныя прыкметы: «Як завіруха ў гэты дзень — добра будзе раіцца пчолы. Шэрань — ураджай на хлеб. На каляды нельга шыць. Надыход маразоў». Тут жа, дзе пазначаны дзень 8 студзеня, радзі і верша Н. Плевіча пра каляды:

Святочны, старажытны дух калядыны,
Магічны дух язычніцкіх анрас,
Смалення дух, дух імену і калындры,
Дух на шасце падвешаных каубас,
Калісьці ўсемагутны, усеўладны,
Што ж на «куццю» ты не збіраеш нас?
Як неўпрыкмет ты выветрыўся, дух,
І з нашых хат, і з нашых песень-дум.

Яшчэ адна старонка — 132-ая. Тут матэрыялам цэснай, бо акно тры дні на ёй пазначаны. З калычкіна — імённы Астапа, Міхала, Тэрэзы. Цікавыя народныя прыкметы: «На Астапа прыклячай вецер: калі ён

што невядома, які свет больш дзікунскі. Спяпаў, які жыве ў зямлянцы, а потым як «першабытны чалавек у каравудцы», ці свет навакольна, дзе змянялася не толькі псіхалогія людзей, але і жывёл: «І кароў, як і коней, да мата прывучылі. Вунь студэнты летась што ні рабілі, не ідзець конь, і ўсё. З імі пугаю і прутам, і прасілі, і хлеб давалі — стаіць і ўсё... Мацюкнуліся — пабег як міленькі». Можна зразумець філасофію дзівака, які не хоча жыць так, як жывуць усё: «А ты знаеш, Быстроў, што ўвесь свет таксама, як і шпалы, мачой пахніць!»

Хто вінаваты ў такіх мутацыях, у страшэнных зменах? У чым прычына?

«Семдзсят гадоў эксперыменту над селянінамі. Харчразвёрсткі і харчпадаткі. Знішчэнне тых, хто ўсё працаваў. Раскулачванне гаспадароў і перадача іх зямлі тым, хто ніколі не ўмеў і не хацеў працаваць... І семдзсят гадоў эксперыменту над хлебарабам па злой волі нягоднікаў ператварыліся ў семдзсят гадоў здзеку на ім. Бяспраўны парабак — у самай вольнай краіне, няволі прыгон — пры самай перадавай грамадскай сістэме...»

Жудасна! Пачварна! Бесчалавечна!

«И возненавидел я жизнь, потому что противны стали мне дела, которые делаются под солнцем!» (Э, 2,17).

І ўсё адыходзіць. Паміраюць высакародныя людзі — лепшыя з лепшых. Адыходзяць тыя перспектывныя ўсёчкі, адыходзяць дзівакі, адыходзяць мудрыя і не вельмі старыя бабулі. Адыходзіць і так званая вясковая проза, бо ўжо вёска не з'яўляецца носьбітам спрадвечных ідэалаў беларуса. І нельга вярнуцца ў мінулае без журбы. І нельга без самоты гаварыць пра цяперашняе.

«Божа мой, за што ты так ненавідзіш гэтую зямлю, за што здзекуешся з людзей, ціхих, спакойных, праўдалюбных людзей, якія жывуць на ёй? За што караш цэлы народ?!»

«А да каго ж мне, атэісту і няверніку, звяртацца з такімі балючымі пытаннямі?!» Сапраўды, да каго?..

Іван ШТЭЙНЕР.

г. Гомель.

з поўначы — да халадоў, з поўдня — будзе цёпла, з захаду — да дажджоў, з усходу — на добрае, сухое надвор'е. Калі ў гэты дзень цёпла і ліціць павуціне — вясень будзе добрая, і да снегу далёка»...

На асобных старонках будучага календара заўважаю чыстыя бланкітныя прамавугольнікі. На іх можна будзе рабіць тыднёвыя запісы, занатоўваць найбольш значнае са здзейснага, а таксама тое, што неабходна зрабіць у бліжэйшы час.

Задаю А. Петрашэвічу апошняе пытанне — пра цану выдання.

— Цана — 3 рублі 20 капеек. Улічыце, што і аб'ём календара немалы (22 улікова-выдавецкія аркушы), і фармат Зводу помнікаў гісторыі і культуры Беларусі, і вокладка цвёрдая, і мелапаная папера, і высокае паліграфічнае выкананне...

— А тыраж?

— 20 тысяч экзэмпляраў.

— Гэта — «першая ластаўна». А наступныя?

— Выданне календара будзе прадоўжана. На 1992 год ён будзе прысвечаны нашым народным песнярам Янку Купалу і Якубу Коласу. Павялічыцца яго аб'ём. Дарэчы, мы маем магчымасць рэкламаваць творы мастакоў, народных майстроў, мастацкіх прадпрыемстваў. Такая традыцыя таксама была ў ранейшых беларускіх календароў.

— Добрых поспехаў вам!

А. КУНЦЭВІЧ.

3 паэтычнай пошты

Святаслаў МАКАЛЬ

Пакінутая краіна

I

Я — галава дзіржавы адзіночкі вазонаў і заселага пылу, я — прэзідэнт краіны аселяч мяшчак і адзіночкі рамантыкаў, я — гаспадар у сваім панокі.

II

Мой пачцівы нат — сарамлівая вешалка-шыбеніца. Майму закону пляваць на саслоўі, павесім любога, — прасты кажух і знакамітую футру.

III

Генерал утульнага дабрабыту персідскі эмігрант, — дыван насценны. Ён ужо стары... — На пенсію! (па стану здароўя). А каб пыл не пусіаў у вочы сваім мінулым, выб'ем яго грунтоўна, кінем на дол...

IV

Вачамі слязіністымі бачыць усё халоднага сведна махровага ўзлёту і пакорнага падзення генерала, — люстэрна.

Яно маўчыць, — няхай вісіць.

V

Скрыпіць згорблены муглавы стул, — ветаран панаймы. — Пра што скрыпіш? Ці не пара на сметнік?

VI

На сталі — грандыёзная калатня, б'юцца аловак і відэлец, сцізорык і аўтаручка, кніга і бутэлька.

Няхай сабе дробляць дурэе, я іх моцна трымаю ў руках.

VII

Шыранкалубы, пругна-вульгарны

ложан-прастытутка прыме ў свае абдымкі любога...

З такога ж цеста шафа-ліхвар, набіта да краю, але патрабуе: — Яшчэ!

Я рабло выгляда, што іх не існуе.

VIII

Бліскулчя, каштоўна-крышталёвая наралева п'яных вечароў, стварэнне, якое бязвольна хістаецца, — люстра.

Штуршок пальца — успыхнеш, а пажадаю — патухнеш.

IX

Кніжная паліца — хатні ўніверсітэт. І тут змясціліся і ўмыліся асвітанскія таленты і гучная бездар.

X

Аселя пыл накрыў кветкі, аселя мяшчачне зацьмілі рамантыкаў.

...

Закону пляваць.

...

Пыл у вочы? — На пенсію!

...

Толькі маўчанне — золата.

...

Калі згорбіўся, не скрыпі.

...

Няхай дробляць дурэе.

...

Таго, што дрэнна, не існуе.

...

Абыякавае паслушэнства.

...

Талант і бяздарнасць побач.

...

Прэзідэнт адбыў з афіцыйным візітам.

Калі вернецца, ці не падаць у адстаўну?

XI

...

XII

Узяць вільготную анучу. Пачаць з пылу.

У Барані, на Аршаншчыне

Урок вядуць Кастусь Цвірка і Валяцін Бланіт.

Не надта ўпісвалася ва ўрапатрытычную літаратуру творчасць Уладзіміра Корбана. Смяля для свайго часу, яна гэты час у многім абганала. Мо таму і сёння яго лепшыя байкі, так бы мовіць, гучаць.

Споўнілася, пра што «ЛіМ» пісаў ужо, восемдзсят гадоў з дня нараджэння сатырыка. Урачыстасці, што праходзілі на роднай яму Аршаншчыне, у горадзе Барані, сабралі тых, хто яго добра ведаў, блізкіх яму людзей. Прыехалі сюды пісьменнікі В. Бланіт, А. Жалызоўскі, І. Стадолнін, П. Сушко, К. Цвірка. Прыехала і ўдава пісьменніка Аляксандра Нічыпараўна.

У Палацы культуры завода «Чырвоны Кастрычнік» прайшоў вялікі літаратурны вечар. З гэтым прадпрыемствам ва Уладзіміра Іванавіча былі звязаны многія старонкі біяграфіі. Яшчэ ў 1926 годзе пачаў ён тут тонарам свой працоўны шлях. Пасля вайны быў на «Чырво-

ным Кастрычніку» галоўным механікам, начальнікам цэха, начальнікам аддзела кадроў. Зразумела, што на заводзе памятаюць У. Корбана не толькі як пісьменніка, але і як кіраўніка, спецыяліста, чалага і ўважлівага чалавека.

Адкрыў вечар старшыня Аршанскага гарвыканкома Ю. Нагорны. Перад прысутнымі выступілі пісьменнікі, удзельнікі мастацкай самадзейнасці, быў арганізаваны продаж кніг. Госці наведлі музей працоўнай славы прадпрыемства.

Пабывалі пісьменнікі ў дзвюх школах горада, дзе правялі ўрок, выступілі з успамінамі пра У. Корбана, прачыталі свае творы. Сталі госці і першымі наведвальнікамі літаратурна-краязнаўчага музея «Аршаншчына літаратурная», які адкрыўся ў адной са школ. На вуліцы, якая носіць імя пісьменніка, з'явілася мемарыяльная дошка (скульптар М. Канцавы). Так і фота Уладзіміра КРУКА.

— Не, гэта ўсё было як сон. Міраж...

Кастрычнік, апошняе святло кароткага сонечнага дня і рудое, чырвонае лісце пад нагамі. Круглая драўляная лава насупраць кандытарскай крамы «Рамонак», — абедзенны перапынак там хутка скончыцца.

Бясконцы патак людзей. Шмат маладых загарэлых твараў. Ляпаюць дзверцы таксама, чуецца смех, кагосьці гучна аклікаюць...

— Міраж, вядома...

— Пра што ты?

— А пра ўсё. І галоўнае, як хутка праімчалася... Я заўсёды думала: о-о, гэта яшчэ доўга, доўга... А гэта ж-жых — і праляцела. Цэлае жыццё! Ну, усё роўна як сон, дальбог!

...Відаць, як у густых ужо прыцемках, скрозь лістоту вялікіх дрэў старога сквера свецяцца вокны грэйравальных пакояў, — але каля тэатра яшчэ пуста. Пуста і ў скверы (рэдка ліхтары і вежэр, карканне нябачных варон). Шэсць гадзін вечара, хутка зусім сямнее.

Паветра тэатра. Ты не акцёр, ніколі не працаваў у тэатры, а ягонае паветра, пахі заўсёды пазнаеш як пахі свайго дому. Здаецца, што ты вырастаў тут...

— Бабуля прыбегала да мяне, калі я на рэпетыцыі ранішняй, і я выходзіла, дзе-небудзь прысяду ў куточку — і спэджваю малако. А потым наша Каралінка бутэльку з малаком — за пазуху і дадому, цябе карміць — зноў бегма, па снезе, па марозе...

Ідзём па вуліцы Кірава ўздоўж даваеннага яшчэ будынка на рагу з вуліцай Энгельса.

— Вось тут сама пошта была, дзе яна працавала.

— Кур'ершай ці паштавічкай?

— Прыбіральшчыцай. А потым хадзіла сюды за пенсіяй сваёй. «Мая пенсія, мая пенсія», — усё паўтарала, і пешшу, пешшу сюды, праз увесь тады горад, з вуліцы Талстога... А цяпер вась і мая «пенсія» тут.

Тэатр побач. Вахцёр гучна, амаль што крыкам, вітае яе і з такой самай гучнай вяселлю паведамляе, што ні пісьмаў, ні грашовых пераводаў пакуль няма. Выходзім у сквер, былы Аляксандраўскі сад, з адзінай ужо, мабыць, гарадской памяткай мінулага стагоддзя — фантанам са скульптурай хлопчыка і лебедзя ў цэнтры, — 1874 год.

— Час... Што такое час? Усё — і нічога. А наш час? Божа, што ж гэта будзе?..

Мільганула ў памяці нядаўняе: тэлеэкран і нечае інтэрв'ю — з'едлівая, злая праўда, з націскам, усё хутчэй, узвінчана, — а яна глядзіць, слухае і раптам, нібы самой сабе, паціху так: «Вось, кажучы, будзе грамадзянская вайна... Ніякожа ізноў?..»

— А гэта што? Не, здымак гэты, здымак. Дай сюды... Агава... Так, я — Агава. Эўрыпід, «Вакханкі». Вось дык Стэфанія Станюта — нават ужо сама не веру.

— Галоўная роля?

— Гэта мы ў Маскве пачалі... Так, яшчэ ў студыі, а выпусцілі ў Віцебску, у дваццаць шостым, калі тэатр адкрыўся. А пераклад рабіў нам Дрэйзін Юліян, — музыказнаўца, ведаў мовы, ён выкладаў у Мінску, але і ў нас тады ў Маскве часта бываў. І ён на беларускую са старажытнагрэчаскай перакладаў — вось што адзнач.

— Са старажытнагрэчаскай?

— Так, так. Я памятаю, што ў фінале хор — ну, ведаеш, як у антычных трагедыях: хор і пратаганіст, галоўны актёр, — дык вось хор гэты абвешчаў... Зараз, зараз... Неяк змрочна, з такой трагічнай урачыстасцю:

Шчаслівыя людзі, якія ўбеглі ад бурнага мора і ў прыстань увайшлі. Шчаслівыя людзі, якія перамаглі бяду.

Непадобныя людзі адзін да другога ні шчасцем, ні сілай. Мноства людзей ёсць — і мноства надзей.

Іншыя шчасцем канчаюць, іншыя ж — гінуць.

ваюць вочы, Шэкспір пабіваецца каменнем».

— Шэкспір, зразумела ж, каменнем. А як жа.

— Потым: «Мы кожнага генія пагасім у дзяцінстве. Усіх — пад адну рысу, поўная роўнасць».

— А там, у п'есе, нехта ўсё дзяўбе: накарміць, спярша накарміць! Разумееш? Во як зараз: чаго вы бастуеце, трэба ж спачатку накарміць людзей. І яшчэ там: боты! Усіх абуць у боты!..

— Вось дзіўна — у цябе бывала так? Раптам як быццам кадр перад вачыма.

І таньня, і вельмі, вельмі смачныя!.. А я ж тады, у другой палове дваццатых, была ў Віцебску сапраўдная зорка — так, а што ты думаеш... Вядома, я гэтага так не ведала, не разумела, як зараз, але... Глядзі, я ж іграла і ў «Дванаццатай ночы», і ў «Вакханках», і ў «Эрасе і Псіхеі»... І была гераіня на ампула ў поўным сэнсе. Так. Дваццаць адзін мне споўніўся толькі, а глядзі, якія ролі! Тытанія, Агава... І Псіхея. А якія аўтары, як зараз кажуць? Шэкспір, Эўрыпід, — ну што ты!.. Вось маладым што іграць. А што ў нас яны зараз іграюць? Саміх сябе.

— А гэта ўжо завецца: свайго сучасніка.

Аляксандр СТАНЮТА

Дыялогі з маці. Старонкі будучай кнігі

Хто сёння шчасліва жыве, таго я шчаслівым лічу...

— І, памятаю, пасля «іншыя ж гінуць» і ў самым канцы так грозна, як удар лёсу, у аркестры раздавалася: бум-бум!.. Шчасце, шчасце... Хто ведае, дзе шчасце...

— Ніхто не ведае.

— Гэта добра. (Паўза.) Гэта добра.

— Чаю наліць?

— Налі. Ты з тэатра?

— Чыталі ж сёння Камю. Я гаварыла? «Бесы», паводле рамана Дастаеўскага. О-хо-хо-хо... Не ведаю. Нават страшна робіцца. Во дзе прарок быў дык прарок. Ну ўсё роўна як пра нас цяперашніх. Абса-лют-на... Божа, гэта ж кожны — за сваё і за сябе. І быццам бы за ісіну, а... Не зразумееш. Не верыш. І плюралізмы гэтыя... Усё так сплятаецца, усе са скуры вылазяць — і дзе ж тая ісіна?.. Ты вазьмі п'есу, паглядзі. Вялізная, старонак сто семдзесят — і як гэта паставіць?

— Во паслухай, як у рамана, — заўтра студэнтам трэба ў лекцыі чытаць. Адзін тэарэтык прапануе сістэму: «Кожны член грамадства сочыць адзін за адным і павінен даносіць. Кожны належыць усім, а ўсе — кожнаму...»

— Во-во, калектыў.

— Так. Слухай: «Усе рабы і ў рабстве роўныя. У крайніх выпадках — паклёп і забойства, а галоўнае — роўнасць».

— Ведаеш, як гавораць па-руску, калі не вымаўляюць «эр»: не «все равны», а «все гавны».

— А далей так: «Перш за ўсё — панізіць узровень адукацыі, нанук і талентаў...» І тут ужо гэта, вядомае: «Цыцэ-рону адразаецца язык, Каперніку выкол-

кавалачак з таго, што некалі было — і без усякай сувязі... Зараз убачылася: грамвай у Еўпаторыі, чырвоны і маленькі, адзін вагончык, як і ўсюды там. Памятаеш, мы яшчэ звалі яго «кітайскі ліхтарык»?.. Ну вось чаму, чаму так бывае: раптам — раз! — і штосьці так выразна ізноў перад табою... І чаму менавіта гэта, а не іншае? Я ж стаяла цяпер тут, побач з плітою, перастаўляла кубкі ці яшчэ што, во налівала сюды ваду. А можа, глянула ў акно — як там ключоць мае сініцы...

— Нешта было. Толькі несвядомае. Дало іскру. Слова якое-небудзь ці вась радыё — тут галасы і музыка... І ў цябе замкнулася.

— Я разумею, разумею. Не, але чаму менавіта гэта — і зараз? Мы едзем у тым «ліхтарыку кітайскім»...

— А яшчэ, памятаеш, з нейкай песні: «кітайскі колокольчык»?

— Дык гэта ж Аляксандр Вярцінскі. Я бачыла яго... Канешне, ён (спявае):

Ах, где же вы, мой маленький креольчик, мой смуглый принц с Антильских островов, мой маленький китайский колокольчик, Капризный, как дитя, как песенка без слов...

— Мы гэта пелі часта на дачы Уладзіміра Іосіфавіча Уладзімірскага, у Крыжоўцы. Я, Вольга Уладзіміраўна Галіна... Канец пяцідзсятых, пачатак шасцідзсятых... І нікога ўжо няма. Страшна.

— ...А якія піражкі былі калісьці ў Гітэлі, у Віцебску! Мы бралі толькі ў яе.

— Сучасніка... І розных там блатных ці... як іх... хіпі...

— Ну, ты ўжо ўзялася...

— Але амаль, амаль што так. Нярэдка. Я разумею, усё гэта, вядома, трэба. І шмат чаго падгледжана вельмі дакладна. Але... Я не ведаю: ну вось ён, маўляў, такі — і шкадавання варты, і вінаваты, і сёе, і тое, і пятае, і дзясятае — як, значыцца, само нашае жыццё... Добра, вась ён такі, а ў наступны раз нехта іншы і там ізноў — і тое, і другое... Як гэта растлумачыць... Ну, няма значнага характару. І тыпа... І героя. Мільгае ўсё, знікае — і не трымаецца, не застаецца. А можа, я проста не разумею — усё змяняецца — і хутка. Хоць мне ж усё новае заўсёды так цікава...

НЕКАЛІ:

чыёсьці замежны балет у Маскве — іспанскі ці французскі — і тэлебачанне паказвае доўга, падрабязна... Яна, не адрываючыся ад экрана, амаль не змяняючы позы, глядзіць ледзь не гадзіну. «Бачыш, на поўную ступню тут крок. Харэаграфія зусім іншая, не класічная». — «Ну, і як гэта табе?» — «А вельмі цікава, вельмі... Я ж усё гэтыя па-дэ-дэ і піруэты — «Жы-зэль» і «Лебядзінае». «Шчайкунчык» — я гэта бачыла яшчэ ў ішаснаццаць гадоў. Цудоўна. Але мне цікава: а як зараз? І як будзе потым?»

НЕКАЛІ:

глядзім з ёю Уладзіміра Высоцкага ў тэатры. Ён — Гамлет. У чорным трыко і чорнай майцы. Без грывы, і гітара на папрузе праз плячо. З дэкарацыяй — адна заслона-сетка, ён б'еца з ёю, праз яе хоча прабіцца і правацца, ёю аддзелены ад усяго і ўсіх. Хрыпла выкрывае, спявае пастэрнакаўскія словы: «Я один, все тонет в фарисействе...» Пасля спектакля вечаровае жнівеньскае сонца яшчэ не

зайшло, мы ідзем уніз ад мінскага Дома афіцэраў — асфальт, зялёныя купы ліп і купал цырка скрозь іх. «Ну вась скажы — ты ж столькі рознага пабачыла на сцэне — што такое гэты Гамлет, табе падабаецца?» І яна з трохі бянтэжлівай усмешкай, быццам пераадолюючы нешта ў сабе, як і заўсёды, калі даводзіцца прызнавацца ў сваім расчараванні сярод агульнага захвалення: «Ну як табе сказаць... Гэта, вядома, цікава. Але...» — і тут доўгая паўза. «Але — што?» — І тады ўжо нарэчыце сцішаным голасам, быццам нехта можа пачуць, і як бы насуперак нечому свайму: «Але... вась значнасі няма».

— У нас жа настаўнікі былі якія! Вось мой педагог Валянцін Сяргеевіч Смышляеў з другога МХАТа, ён выкладаў у нас у студыі ў Маскве... Дык ён жа сапраўды быў наватарам — як чалавек, мастак, які хоча і ўмее рабіць новае пас-ся ўсяго, што ўжо ўзяў у класікі. Ён хацеў бачыць актора, так сказаць, сінтэтычным. Каб у яго і глыбіня пачуцця была і глыбіня пластычнага выяўлення гэтага пачуцця. У нашай першай пастаноўцы, у народнай драме «Цар Максімільян», напрыклад, ролю багіні Венеры Кумярыцкай спачатку рыхтавала адна Чарназёмава. Але калі Смышляеў убачыў мяне на экзаменах па танцу і рытміцы, то ролю гэтую далі і мне. А танец я любіла заўсёды, з дзяцінства. Тады, у нашым наборе маскоўскай студыі, па плястыцы і танцу я была лепшай разам з Канстанцінам Саннікавым і Аляксандрам Ільінскім. Танец — гэта ўсё для мяне, яшчэ і да гэтай пары...

— Ты часта ўспамінаеш сваіх першых настаўнікаў?

— Заўсёды помню. І Смышляева, і Барыса Макаравіча Афоніна, і Гіяцнтаву, — яна выклдала ў нас мастацкае чытанне...

— У Мінску, у архіве літаратуры і мастацтва бачыў паперу 1922-га ці 1923-га года: за працу ў Беларускай драматычнай студыі ў Маскве Гіяцнтавай выдадзены заробак — адзін мех бульбы...

— Вось бачыш... А магілы Смышляева і Афоніна я апошні раз наведвала, калі была сёлета ў Маскве. Гэта на Новадзявочых могілках. Прышла туды разам з блізкімі Клаўдзіі Шульжэнкі, пастаяла і каля яе магілы.

— Ты ведала Шульжэнку ў жыцці?

— Не. Не так даўно глядзела фільм-канцэрт пра яе. Яна і старое — сваё малявое — пела: «Запіску», «Партрэт», нешта яшчэ, можа, «Маму» ці «Сочы»... І апошнія свае песні... Гэта страшна.

— Чаму?

— Таму што чалавека ўжо няма, а яго песні, голас, постаць, жэст і твар, — вось яны. На экране. А гэтага ж няма ўжо. Мы прывыклі: хай гэтага няма, але, маўляў, усё-такі, нягледзячы ні на што, — ёсць. Аптымістычная трагедыя. А трагедыя такой не бывае. Разумееш, тут наадварот — усё нібы кажа табе: гэта ёсць, ёсць, вось яно — а гэтага няма ўжо — і усё... Вось наша Вольга Мікалаеўна, родная пляменніца Шульжэнкі, яна не можа слухаць яе пласцінкі ці па радыё... Пачуе — і адразу ж плача.

— Што ты гарташ?

— «Веснік тэатра», Рыга.

— А, гэта я купіла тут, у Юрмале. Лесь Курбас вась, на здымку... Украінскі рэжысёр. У трыццаціх яго расстралялі. Як усіх, хто хоць чымсьці... з агульнай масы... Пазнішчалі. Павырывалі з карэннем... А які быў перад тым залаты час для мастацтва — у дваццатых гады!..

— Сам гэты час настаўнічаў для вас таксама.

— Ты толькі паспрабуй уявіць, што рабілася: безліч мастацкіх, тэатральных студыяў, Камерны тэатр Таірава, Вахтангаў, Меерхольд... І акторы — Качалаў, Масквін, Станіслаўскі...

— І Неміровіч-Данчанка, вядома.

— А табе смешна ўжо... Ён не быў акторам.

— Прабач, гэта я машынальна.

— ...Аліса Коанен — які жэст, якое яго напаўненне... І наогул: мы заходзім у кафэ «Стойла Пегаса» — у гармідары, у сінім дыме чытаюць — не, крычаць — свае вершы Вадзім Шаршаневіч, Сяргей Ясенін... А потым мы бачым, як танцуе Айседора Дункан. Мы дыхалі паветрам вялікага мастацтва, так, — штодзённа, пяць гадоў... Некаторыя пакінулі студыю, пайшлі ў літаратуру — напрыклад, Міхась Кудзелька, ён самы Міхась Чарот...

— А потым...

— А потым і да іх дабраліся. Але ты глядзі, выйшлі, быццам пустазелле, усё непаломае, смелае. Пазабівалі, па-высылалі... Я калі чую гэтае слова — «следчы», — думаю пра Салжаніцынавых следчых. Ці прыгадваю таго чалавека, што судзіўся з Алесем Адамовічам з-за Сталіна. Помніш, паказвалі па тэлебачанні? Які твар — цяпер ужо пажылы, а тады... Добра, мусіць, катаваў ужо... (Доўга маўчыць.) Бяспраўе... Бяспраўе... Невукі. Хамулы. Ім далі ўладу. Што яны вытваралі, што вытваралі...

— Што ты прачытаў у Евангеллі? Вось зараз.

— Што верыць — гэта, па сутнасці, страціць розум. Вер, кажа Хрыстос, і гара ўздывецца і абрынецца ў мора. Але рэальнасць, сапраўднасць з месца не скранеш. І разам з тым яна нярэдка павінна быць ссунута, каб чалавек жыў. Значыць, яму застаецца адно — скрапіць яе ў сваёй свядомасці. Самой свядомасці патрэбен зрух ці злом. І яна выходзіць за свае межы, страчвае іх...

— Можа, і так.

— Хрыста распінулі ў пятніцу, у тры гадзіны дня.

— Гэта ж трэба такую смерць прыдумаць. Неяк успомнілася гравюра «Зняцце з крыжа», у Дарэ. Рукі і ногі цвікамі прыбіваюць. Малаткамі... Як жа ён мучыўся, пакуль памёр... Не, нездарма ён маліў там, у Гефсіманскім садзе, пранесці гэтую чашу міма яго...

— Учора, памятаеш, я табе чытаў, што Грэта Гарба ў 1940 годзе пакінула кіно і свецкае жыццё, а было ёй тады толькі трыццаць шэсць. Чаму так? Гора якое, псіхічнае захворванне? Або страх будучай няўдачы, правалу, жаданне пайсці са славай?

— Бывае... Гэта бывае... Хутэй за ўсё, якое-небудзь парушэнне ў псіхіцы, нейкі зрух. Амаль непрыйметна знешне. А для яе усё ў іншым святле, інакш... Бывае. Асабліва ў жанчынах.

— Але ў такім узросце?

— І ў такім таксама можа быць.

— Я, мабыць, яе не бачыў ні ў адным фільме.

— Ты — не, не мог. А я бачыла. Помню.

— Сёння ў «Советской культуре» артыкул з фотаздымкам «Апошняя багіня Галівуда», — аказваецца, у гэтым годзе памерла і Ава Гарднэр. Яна намнога маладзейшая была за Грэту Гарба...

— Яе не ведаю, не бачыла.

— З ёю ў адзін час здымаліся Грэйс Келі, Рыта Хэйуорт, — іх памятаеш?

— Не. Вось гэтую... мм... Хэпбёрн — Одры Хэпбёрн — помню. Наташа Ростова ў амерыканскай «Вайне і міры». Ну, гэта хораша. Такая даўгалыгая нібы... А малайчына, вельмі хораша.

Нахіляецца і паказвае рукою ўніз, на празрыстую ваду каля самага берага.

— Бачыш, ну ўсё роўна як нечы твар.

— Не бачу.

— Ну вась жа, вась: адно вока, — нечым цёмным, ці не глеем намяло, — другое вока, а ніжэй — рот...

Сапраўды, скрозь тонкую паверхню вады на рыфленым хваллямі светлым пяску — быццам чыйсьці твар. І нават з выразам.

— А, бачу — і гэтае вась левае брыво, як у П'еро, так ссунута...

— Тужліва.

Жанчына сярэдняга ўзросту прайшла, потым спынілася і хоча разгледзець яе, — так разглядаюць, жадаючы ўпэўніцца, што не памыліліся, хутка пераходзячы з месца на месца і ўжо не стараючыся рабіць гэта непрыйметна.

— Глядзі, цябе ізноў пазналі.

— Бачу. Ох, не кажы... Іншым разам ужо робіцца неяк не па сабе. Не, заўсёды гэта, канешне, прыемна, што там гаворыць... І ўсё ж такі ў апошні час усё часцей робіцца няёмка. Учора ішла вась так, уздоўж мора, потым павярнула, спынілася ля кіёска, нешта спытала, а пажылая жанчына адтуль: «Ой, гэта вы... Няўжо вы? Я ваш голас заўсёды пазнаю і бачу часта...» Гаворыць з акцэнтам, як латышка, але яна, аказалася, з Беларусі, нарадзілася ў Віцебску. А галава ледзь прыкметна трасецца, як пры хваробе Паркінсона. «Вы не паверыце, як я рада вас бачыць вась так, побач. Я ведаю вашы фільмы, асабліва беларускія: «Мама, я жывы!» — і іншыя». Вось такая сустрэча, уяўляеш?

— Уяўляю. Што ж, вельмі добра.

— Вядома. Я, калі яшчэ толькі пачыналася праца над фільмам «Развітанне» ў Асташкаве, на возеры Селігер, бачыла, як такое адбывалася з Маяй Булгакавай. Ну, тады мяне яшчэ мала ведалі. А яна была ўжо вядомая. І я пабачыла, што гэта такое, калі цябе пазнаюць усюды, падыходзяць, хочуць пагаварыць. Разумееш, гэта ж не людзі тэатра, кіно, мастацтва наогул, а... ну, простыя жанчыны ці, як у нас кажучы, — савецкія людзі, так? А ім важна, што яны не толькі на экране бачаць цябе, а вась як мы цяпер з табой адзін аднаго, — ну, гэта трэба адчуваць. І, помню, я стаю з Булгакавай, а да яе падыходзяць: «Гэта вы? Дзякуй вам, дзякуй!.. Мы вас усе ведаем, дарагая вы наша». А я сабе думаю: божа, як жа гэта добра... Ну а цяпер вась — і да мяне людзі гэтакасама. О-хо-хо... Прыемна, але і... (Паўза.)

— Што — «і»?

— І неяк усё ж несвабодна, ці як... Не, не тое слова. Міжволі пачуццё такое — ведаеш: ну добра, калі ўсё гэта ты заслужыў. А калі не зусім?.. (Доўгая паўза). Не, хтосьці гэта ўсё робіць з намі на гэтым свеце і перастаўляе, як фігуркі, — чалавек не ўладны ў сваім лёсе...

3 пошты «ЛіМа»

Калі думаю пра лёс дзяцей...

Пачаўся новы навучальны год — і для студэнтаў, і для мяне як для выкладчыка. Радуюцца толькі што прынятыя, свежа-спечаныя першакурснікі. Хто ж на гэты раз возьмецца грызці «граніт навукі»?

Грамадская думка ўжо даўно разглядае Афганістан як памылку. Як жа парупіліся нашы авангарднікі аб жывых ахвярах? А далі ім права... па-за конкурсам паступаць у некаторыя ВНУ, і ці не для гэтага паналіплалі ў педагагічных інстытутах кафедраў... пачатковага ваеннага навучання. Хутка вайна? Ці так мацаваць рэформу ў школе — строём ды песняю «Раз, два, тры...»?

А тыя хлопцы з Афгана праз аднаго ніякія не педагогі. Потым лёс адпомсціць у першую чаргу ім, не здольным працаваць у школе, але ж адпомсціць і нашым дзецям праз недасведчаных настаўнікаў.

А вась самы апошні выбрык у галіне школьнага «катастрофаведзнення». Згодна з ранейшым пісьмом Мінвуза і Мінасветы БССР і загадам № 158 ад 20.06.90 г. у ВНУ Беларусі па-за конкурсам прымаюцца абітурыенты з зонаў радыяцыйнага забруджвання (ёсць пералік раёнаў). Не думаю, каб міністр Дзямчук па сваёй ініцыятыве праявіў «добрачыннасць», але ў лобым разе гэта прыкмета крызісу.

Такім чынам, улічваючы поўнае адукацыйнае рубля, нашы разумнікі як бы вынайшлі разавую валюту для кампенсацыі. Але ж гэта той самы афганскі трук. Той жа хабар за маўчаннем!

І — бярыце! І прыязджаюць без ведаў, але з цвёрдай упэўненасцю, што маюць права. Іхняя мара — тройка, іхняя накіраванасць — быць удзячнымі.

Гэта палітыка на знішчэнне школы патрабуе выканаўцаў, і яны ўсюды ёсць. Гэта, у асноўным, члены партыі, што падаліся туды ў свой час дзеля пасады і званняў. Няма людзей, адзін апарат. Падмена, падман... А тым часам ужо даўно вучні часта пазбаўлены педагогаў; тыя, хто выконвае гэтую ролю, хлусяць ім выдатнымі адзнакамі, здольным не даюць тое, што тыя могуць узяць. Школа здрабнела, вырадзілася. Трэба яе адраджаць, і, на мой погляд, гэта мажліва толькі, калі ўсталяваць дыферэнцыраваныя па характары навучання і яго якасці школы, каторыя давалі б лепшым вучням мажлівасць знайсці сябе ды і астатнім атрымаць мінімум ведаў.

Можна было б вярнуцца да гімназіі. Мой бацька, напрыклад, адмераў са сваім бацькам, майм дзедом 300 кіламетраў пехам у Вільню ў адзіную на той час беларускую гімназію — знайшліся ў панюў і грошы, і інтэрнат для беднага, але здольнага хлопца. А веды засталіся на ўсё жыццё, ды й грамадзянскай, чым дае савецкі інстытут.

Такія пераўтварэнні патрабуюць адпрацоўкі тэставага ці іншага выверанага кантролю, перагляду структур ды штатаў, але і слаўтае «кансалідацыі здаровых сілаў». Апошняе мяне турбуе больш за ўсё. Хто згодзіцца з тым, што ён хворы?

Нам трэба адмовіцца ад старой канструкцыі — яна не дае плёну. Новыя структуры з ёю вымушаны быць са старым зместам. Сувязі, пасады робяць сваё.

Ёсць і ў нашых, мякка кажучы, фантаэбраў і летуценнікаў адна рэальнасць. У іх ёсць дзеці ды ўнукі. Не самае ды ж яны! Гэта адзінае, на што раблю стаўку, калі думаю пра лёс сваіх дзяцей.

Я. БАЛАСІН.

г. Брэст.

МАСТАЦТВА—ГЭТА... СВОЕЧАСОВА!

Сёння, 12 кастрычніка, адкрывае сезон
Акадэмічны тэатр оперы і балета БССР

Скончыўся летні антракт, і зноў расхінута заслона адзінага ў рэспубліцы тэатра оперы і балета. Не ведаю, як для каго, а для мяне адпускны перапынак праяцеў непрыкметна. Можна, таму, што быў повен, як ніколі, мноствам падзей і гастроліў?

Для опернай трупы тэатра лета пачалося паездкай у Маскву. Дзяржаўны тэатр Дружбы народаў запрасіў на сцэну Вялікага СССР спектакль «Дзікае паляванне караля Стаха». І нягледзячы на тое, што ў гэты час у самым разгары быў Міжна-

родны конкурс імя П. І. Чайкоўскага, выступленне тэатра адзначана і гледачамі, і крытыкамі, і тэлебачаннем, і нават Міністэрствам культуры СССР, і прадстаўніцтвам Беларусі ў Маскве. Дарэчы, адбылася вельмі цёплая і прыемная сустрэча ўдзельнікаў і стваральнікаў спектакля з прадстаўнікамі «Рады беларусаў» у Маскве. Гэта было ў канцы чэрвеня. А ўвесь ліпень тэатр меўся гастраліваць у Калінінградзе, пасля адпачынку — «малыя» (папершае, без балета, па-другое, на два тыдні) гастролі оперы ў Гродне.

Заўліт на месца будучых гастроліў выяжджае звычайна ў ліку першых. Аббегшы традыцыйны трохкутнік «ТБ-радыё-газеты», я адчула горкае расчараванне: мы са сваім тэатрам не патрэбныя (хоць такія думкі напрошваліся і раней...). Яго Вялікасць Крэмль ператварыў нас усіх не толькі ў мутантаў фізічных — гэтых здабытчыкаў з добра развітымі нагамі і локцямі, але і мутантаў духоўных, якія пытанні «што? колькі? дзе?» звязваюць толькі з харчам. Акрамя таго, кругазварот грамадска-палітычных праблем закружыў галаву ўсім «узроставым катэгорыям і пластам насельніцтва» настолькі, што ім яўна не да паходаў у тэатр. Але, мяркуюць самі. Між мілымі ўсмешкамі і ўхвальнымі кіўкамі галавы мне ва ўсіх рэдакцыях непразрыста намякалі, што тэатр — гэта добра, вядома, але яго месца зараз 128-е. І я разумела, што жаклівае забойства цэлай яўрэйскай сям'і (якому яшчэ і палітычную афарбоўку надавалі) ці статус і назва горада для калінінградцаў, а тытуныя талоны і дзяльба Каралеўскага замка

для гродзенскіх жыхароў важней. Не своечасова яно, гэтае... мастацтва.

«Балыванне ў час чумы», — лезла ў галаву. Песімізм раз'ядаў, як іржа. Але, о цуд! Залы былі поўныя! Так, так, і на оперы, менавіта на оперы! Не верыце? Канечне, цяжка паверыць, калі ў Мінску на некаторыя спектаклі, якія ідуць даўно, ледзь сотня-другая гледачоў набіраецца.

Можна, прыходзілі калінінградцы ды гродзенцы аддыхацца, як на астравок адпачынку, ад знясільваючых крызісных беганняў? Можна, з-за таго, што сваіх стацыянарных музычных тэатраў не маюць? Можна, таму, што засталася хоць не ў галаве, а ў сэрцы інтуітыўная цяга да вечнага Мастацтва? (Дарэчы, не задумваліся, чаму на праекце грашовых знакаў новай Германіі партрэт вялікай піяністкі Клары Шуман?). Можна, журналісты выбіраюць выключна прысмажанае і падгарэлае, сцвярджаючы ў сувязі з мастацтвам: «не зразумее чытач (гля-

дач, слухач), не цікава яму» таму толькі, што апісаць-распапеці пра кіламетровую чаргу ці набег на магазін лягчэй, бо ў рэцэнзіі і роздум патрэбны, і веды скія-такія? Усе пыталінікі пакідаю, мяркуюць самі.

Такім чынам, гастролі суправаджала магільнае маўчанне мясцовых газет, што ў супастаўленні з перапоўненымі публікай заламі было па меншай меры дзіўным. Зрэшты, гэтак часта бывае і ў нашай сталіцы прэсе... А ці задумваўся хто пра тое, што творыцца ў душах людзей, якія выходзяць зараз на сцэну, сядзяць у аркестравых ямах зараз? Чым кампенсавалі маўчанне і абьякаваць прэсы, чым залічыць дэпрэсію ад безупыннага пачуцця непатрэбнасці, несвоечасовасці?

Вось кажучы, хутчэй бы ўсе званні адмянілі. Добрая думка. Але — у тым грамадстве, дзе мастацтва ў любой яго правіле з'яўляецца неабходнасцю. Проста Калас. Ці проста Дамінга. Выдатна! Ці проста Наталія

Бывай, Еўропа!

Ці БЫЛА цвярозая логіка ў тым, каб завесці нас амаль на тыдзень у курортнае мястэчка, а потым звесці наш адпачынак, лічы, на нішто ў мітусні сталічнага горада? Відаш, была. Бо, правёўшы другую палову падарожжа ў Будапешце, мы неўпрыкмет прайшлі курс псіхалагічнай прафілактыкі, без якой адаптацыя да «мясцовага часу» магла б для некага зацягнуцца, а ўсведамленне самога факта вяртання, барані Божа, скончыцца хваробай...

А калі без жартаў, дык у Будапешце мы ўспаміналі адпачынак на Балатоне, быццам хуткаплынны сон. Размясцілі нас цяпер ужо «як савецкіх». Атэль з гучным імем «Вена» аказаўся ўсё ж бліжэй да цэнтру венгерскай сталіцы, чым да сваёй цэзкі — сталіцы Аўстрыі, але мы адчулі сябе гасцямі, якія паклалі спаць у сенах. Што зробіш: хата перапоўненая... Праўда, і тут, у «сенах», на шумным будайскім раздарожжы, у суседстве з АЗС, чыгунай, базарам ды сучасным жылым мікрааёнам, побач з іншымі савецкімі тургрупамі і шафёрамі з міжнародных грузавых рэйсаў, мы аданілі ўважлівасць гаспадароў. З намі зычліва віталася абслуга, у нас штодня былі чыстыя ручнікі і свежы круглячок мініяцюрнага дарожнага мыла; шэф «Вены», усмешлівы таўсмак у акулярках, абавязкова наведваўся ў нашу абедзенную залу, схіляўся да кожнага століка, жадаў прыемнага апетыту, цікавіўся, ці смачна. Гід і вадзіцель аўтобуса прыльвіла тлумачылі па некалькі разоў мудрасці тамтэйшага транспарту. (Адзін талон на праезд у аўтобусе каштуе, па нашаму, 50 кап, на трамвай, тралейбус, метро — 40. Так, у метро аналагічная сістэма аплаты, а за кампасціраваны талон лічыцца сапраўдным у падземцы на працягу адной гадзіны).

Гойсаць да цэнтру сваім ходам, аднак, не ўсім давялося. Дый не было ні асаблівай патрэбы, ні часу: мы аказаліся заложнікамі складзенай кімсы праграмы («Інтурстам» — запусцівала Жужа).

З'ездзілі на дзень у лукавіну Дуная — чароўныя мясціны, дзе рака прабіла сабе дарогу праз горы, а ўздоўж яе ўзніклі казачна-малюўнічыя гарадкі. Напрыклад, Сэнтэндэр, каларытны горад-музей, з калідорамі крывых пакручастых вулак, з вузкімі крутымі каменнымі лесвіцамі. Ці Вышаград — з падобнаю да волатуўскай цацкі

крэпасцю на вышні гары. Ці старасвецкі Эстэргом — з агромністым саборам: у сярэдзіне яго прыгожы арган, уверсе каланата да аглядальнай пляцоўкай, а на баку сціплая мемарыяльная дошчачка ў памяць ахвяр 1956 года.

Праязджаючы ўздоўж капрызлівага рэчышча Дуная, мы маглі амаль рукой дацягнуцца да чэхаславацкага берага: акурат па рацэ праходзіць граніца дзвюх дзяржаў. Нягледзячы на

схеме «сняданак — абед — вячэра», мы вымушаны былі ня мала часу губляць на пераезды туды-сюды. Гэта замінала атрымаць паўнацэннае ўяўленне пра горад, класіцы з паасобных мазаічных шкельцаў-уражанняў цэласны малюнак аблічча венгерскай сталіцы.

А ўражанняў не так і мала. Некалькі гадзін мы блукалі па брукаваных пляцах, манументальных лесвіцах і незлічонных пакоях адноўленага кара-

тах, завушніцах, брошках, прысценках; антыкварная мэбля. Вядома, недарэчна рабіць тут нейкія параўнанні, скажам, з музеймі Ленінграда ці таго ж Львова, які мае ў гістарычным музеі куды больш уражлівую калекцыю даўніны. Кожны ж музей па-свойму адметны, калі мае штось унікальнае! А дзе яшчэ ў свеце, апроч Будапешта, набачыш фартэпіяна, якое пэўны час належала Бетховену, а затым перайшло ва ўласнасць

церагаліся дыхтоўнымі саламянымі навесамі. Ігралі — зусім як у Шыафоку — цыганы, сьпявалі і скакалі мадзьяры. У перапынках музыканты сядзілі асобныя столік, на якім не было нічога, апроч высокіх зялёных бутэлек з цудоўным віном ды тонкіх шклянках. У нас на сталах таксама стаяла добрае віно, белае ды чырвоное, а яшчэ палінка, нацыянальная гарэлка з гаркава-міндалевым прысмакам «вішнёвай костачкі». А да ўсяго — гарачыя стравы і дэсерт. У гэткай «цёплай дружэлюбнай атмасферы», пачуўшы рускую гамонку групы, што выходзіла з-за бліжняга стала, хтосьці з нашых замест вітання выгукнуў, як пароль: «Колькі вам грошай мянялі?» А пазней імкнуўся давесці ўсяму свету радком вядомай песні, што «Красная Армия всех сильнее». Добра, хоць не даўмеўся страляць хлебнымі шарыкамі ў японцаў ды аўстрыякаў за суседнім сталом.

(Да слова, «хлебнае бескультур'е» выявілася і ў нашай групе: трэ было бачыць, як касавурыліся афіцыянты на тых гурманаў, што да кожнай стравы бралі новую лусту хлеба і, так і недаеўшы ніводнай, кідалі ў талерку. Чаму ж не ведаюць яны, дзеці сьляні ці учарашні сьляні, сапраўдную цану хлеба, як ведае яе патомны еўрапейскі гараджанін?).

Другая вячэра, з віном і дыскатэкай, называлася «развітальная». Не ведаю, праўда, хто з кім развітваўся: да ад'езду заставалася яшчэ больш як суткі, дый у падвальчыку рэстарана балывалі мы адны. А ў зале наўверсе наш вадзіцель і яшчэ некалькі самотнікаў глядзелі тэлевізар. Мы не адразу ўцямілі, што гучала з экрану руская гаворка: мадзьяры з цікаўнасцю сачылі за рэпартажам савецкай праграмы «Время»...

У гасцінічным нумары мы таксама маглі глядзець ТБ. Галасы з радзімы да нас чамусьці не даляталі (антэна не тая?), але транслявалася ажно востем праграм: дзве венгерскія, «Еўраспорт» (англійская), «Супер» (англійская), аўстрыйская, «Музыка» (амерыканская), французская, люксембургская. Фільмы жахаў, вынаходлівага рэклама (чаго варты расповяд пра сябе маленькай гірэй... каструлькі!), спартыўныя гульні, музычныя відэакліпы, — з усяго гэтага мы ўпадабалі аглядаць навін з прагнозам надвор'я па ўсёй тэрыторыі Еўропы, у тым ліку і Савецкага Саюза, дзе на той час, у адрозненне ад Венгрыі, было мокра і холадна. (Між іншым, шкада, што на ЦТ няма завяздзёк перадаваць аналагічную зводку надвор'я ў свеце: мала таго, бывае, што ў наведаным гідраметцэнтры «скарочаюць» якуюсь са сваіх, саюзных рэспублік).

З далёкіх і блізкіх дарог

Святлана БЕРАСЦЕНЬ

Усяго гадзіна розніцы...

яе адкрытасць, мы не змаглі наблізіцца нават да самой рэчкі, угаварыць гаспадароў хоць крыху адхіліцца ад маршрута. Нам далі зразумець, што ва ўмовах энергетычнага крызісу нельга траціць гаручае на капрызы турыстаў. Аднак праз нейкі час высветлілася, што і капрызы ва ўмовах недахвату паліва не крамола, калі за іх плацяць...

Мы былі тады на экскурсіі ў цэнтры Будапешта і ўжо чакалі на вуліцы свой «Ікарус», як раптам над галавою засакатаў верталёт, а потым яшчэ адзін... У вышні закружылі белыя паперкі. Лістоўкі?! Адна за другой яны дасягалі зямлі, але, як наўмысна, клаліся пасярод шумнай аўтастрады і ніяк не ішлі ў рукі. Азартнае жаданне рызыкунць, але глянуць на «палітычную» паперчыну, вымусіла выхапіць адну такую амаль з-пад колаў хуткіх аўто...

Але якое ж было расчараванне! Лістоўка аказалася ўсяго толькі рэкламай бараў, кавярняў, паведамляла іх адрасы, кошт напіткаў і да т. п. Праз колькі хвілін паперкі ўжо ганяла па тратуары вулічным скразняком, але людзі не давалі сабе працы нахіліцца — ступалі раўнадушна, мусіць, ведалі, з якой нагоды расстаралася авіяцыя.

ЖЫВУЧЫ далёкавата ад цэнтру, ды яшчэ па строгай

леўскага палаца. (Нават зазірнулі ў колішняе сутарэнне, дзе цяпер абсталявана канцэртная зала; нават спадобіліся ўціснуцца ўсёй групай і пастаяць у турэмнай камеры!). Агледзелі пляшчу Святой Тройцы, вежы Рыбачкага бастыёна, царкву Мацяша, ля муроў якой бургавіла жыццё. Хваля за хваляй, накатвала плынь турыстаў, якія дружна шморгалі падшывамі і круцілі галавамі. Гралі дуэтам юныя флейтысткі; старанны малоды скрыпач, уткнуўшыся ў ноты, выводзіў віртуознаю каденцыю. Старэнькі кларнетчык ціха дудзеў, прысеўшы пад клёнам, а воддаль, замілавана пазіраючы на яго, сядзела гэтка ж сівенькая і хударлявая спадарожніца жыцця... У адкрытых футаралах інструментаў тання публіскавалі манеты, кінуўшы рукою турыстаў. Тут жа зараблялі форынты рамеснікі, мастакі.

Наведалі мы і два музеі — нацыянальны ды этнаграфічны, якія ўражвалі сваімі архітэктурнымі вартасцямі, манументальнасцю, дыхтоўнасцю будаўніцтва. Што, ж датычыць начыння...

У нацыянальным музеі, напрыклад, былі традыцыйныя для нашых краязнаўчых куткоў прыроды: археалагічныя знаходкі, прынамсі, упрыгожванні, форма якіх паўтарылася праз стагоддзі ў сучасных бранзале-

Ліста? Думаю, у многіх узнікала спакуса падсесці да гэтага мініяцюрнага інструмента, з пажоўклымі клавішамі, з драўлянымі педальмі — правая, як і мае быць, больш сцёртая і з невялікай расколінкай...

Гэты куточак, звязаны з імем выдатнага венгерскага музыканта, мы заўважылі ў музейнай зале самі, выпадкова. На ім і спынілася наша далучэнне да вялікай музычнай культуры краю, з якога выйшлі і Ф. Ліст, і І. Кальман, і З. Кодай, і Б. Бартак. Калі, вядома, не лічыць далучэннем да музычнай культуры Венгрыі слуханне цыганскага ансамбля пад час застолля ці спалучэнне дыскатэкі з рэстараннай трапезай.

Так, праграмаю не было прадугледжана наведанне філармаічнага канцэрта або вернісажа. Дорага? Але не думаю, каб білет на выстаўку каштаваў даражэй за пацяпальную праграму ў начным бары «Савой», дзе нас частавалі строгімі дозамі шампанскага, кавы ды салёных палачак, а таксама песенькамі, фокусамі, вострасюжэтным танцамі з міні-стрыптызам.

Двойчы вазілі і на «святочныя» вячэры.

Так званы «фальклорны вечар» праходзіў у рэстаранчыку пад амаль адкрытым небам: доўгія сталы, схаваныя ад вуліцы высокім мураваным плотам, ад нябесных нечаканасцей зас-

(Заманчэнне. Пачатак у нумарах за 14.09, 21.09 і 5.10.90 г.)

Кастэнка, Наталля Руднева... «Даруйце, а гэта хто такія? — Цудоўныя беларускія спявачкі і артысткі, сваім самаадданым служэннем тэатру, сілай таленту даўно ўжо... — Не ведаем, не ведаем». І ўсё. А яны, «невядомыя», зноў выходзяць на сцэну і спяваюць, спяваюць, і нясуць высокае мастацтва, нясуць. А каму? Аднаго чалавечага жыцця хапае, каб дачакацца, нажыцца, таго, хто зможа ацаніць. А яшчэ ж і кранальная наша любоў да цэтлікаў якасці і лейбл спрацоўвае: «імпартны» — «не імпартны», «заслужаны» — «народны». «А ў гэтага ж і звання няма! Не пайду!»

Давайце адменім званні? Давайце! Толькі шчыра вам прызнаюся, адчула вялікі гонар і радасць, калі даведлася, што званне народнага артыста БССР нададзена салісту оперы У. Экнадзісаву, а салістка оперы Н. Кастэнка і вядучы канцэртмайстар тэатра Г. Карант сталі заслужанымі артыстамі рэспублікі, прысуджана прэмія Ленінскага камсамола Беларусі га-

лоўнаму рэжысёру тэатра В. Цюпе, а побач з ім рэжысёра М. Ізворска-Елізар'евай у праграме цяпер будзе стаяць «заслужаны дзеяч мастацтваў БССР»...

Закончыўся летні антракт. Тэатр, як і ў год свайго нараджэння, адкрыўся операй Ж. Бізе «Кармэн». Няхай гэта стане традыцыяй. А ўжо 25 кастрычніка ў рамках «Опернай панарамы», арганізаванай Дзяржаўным тэатрам Дружбы народаў, гэты спектакль будзе паказаны на сцэне Вялікага тэатра СССР сярод самых цікавых і нашумелых оперных пастановак Саюза. Наперадзе праца над операмі Дж. Пучыні «Тоска» (пойдзе на італьянскай мове) і «Майстар і Маргарыта» Я. Глебава, а таксама доўгі тэатральны сезон. І ўсё гэта для вас, дарагія глядачы.

Наталля КУЗНЯЦОВА, памочнік галоўнага рэжысёра па літаратурнай частцы.

Н. РУДНЕВА (Кармэн) і нар. арт. СССР А. САЎЧАНКА (Эскамілье) у спектаклі «Кармэн». Фота А. ХАРКОВА.

ДЗЕНЬ АД'ЕЗДУ, доўгі ды тлумны, наслаў на групу эпілю настальгіі. Ці не кожны чыю на сабе першародны сэнс гэтага слова, канючы: «Дамоў кажу-у...» Дзіва што: прачнуліся, паснедалі, праз паўгадзіны запрасілі «с вешчамі на выход», а поезд жа — амаль апоўначы! Вядома, нам пакінулі два штабныя нумары, некалькі ручнікоў і каробчак з «сацацным» мылам: састаўляйце свае клункі, пераапранайцеся, займайце чаргу ў ванні пакой. Хочаце — уключайце тэлевізар... Гэтак сёй-той і зрабіў, астатнія паселі ў аўтобус — і на экскурсію. Зноў праехалі з будайскага боку на пешкі, глянулі на львоў, што ўпрыгожваюць стары мост, — кажучы, з-за гэтых гордых, але... пустазеўных звяроў скончыў жыццё самагубствам іх стваральнік. Бо калі гэтовыя фігуры ўстанавілі на мос-

акуратных серабрыстых, як самалётава крыло, шчытоў. Старая цэгла не раскідана па тратуары, і нават не ссыпана горкай — разам з бітым тынкам складзена ў глыбокія жалезныя кантэйнеры. Мімаходзь бачылі мы будыніну сучасную, новую, але ў якой адбыўся, так бы мовіць, унутраны рамонт, ці, гаворачы інтэрнацыянальнай тэрміналогіяй, «restructuring». Гэта колішні будынак ЦК Венгерскай сацыялістычнай рабочай партыі, у якім цяпер атрымалі памяшканні ажно шэсць вядучых палітычных партый краіны. У апошні дзень адбылася і прагулка на фунікулеры з гары Янаш. Нам дастаўся не той прыгожы вагончык, які бачылі здала на фоне гарадскіх халмоў, а пачэплены на трос хістка жалезякі на дзве персоны кожная. Без асаблівага энтузі-

Дуная, лапкі сушы даўжынёю 2,5 км і шырынёю 500 м. Тут усё — для адпачынку. Куткі сапраўднага батанічнага саду са мноствам разнаітых кветак, дагледжаных дрэў, сярод якіх (нават між ружамі!) вольна, быццам на пляжы, пачуваюць сябе людзі: загарваюць, чытаюць, дрэмлюць. Ажыўленыя алеі, па якіх, не замінаючы адно аднаму, рушаць пагуляўцы, прагулачныя брычкі, веламабілі — яркія, стылізаваныя пад розныя маркі аўто. Прычым, круццяць педаль ды «руляць» не толькі хлапчкі ці рамантычныя юныя пары. Убачылі і кабеты з кніжкай, і вельмі дзелавых з выгляду людзей з «дыпламатамі». Вось як можна спалучаць прыемную пацеху з карысцю для здароўя, ды яшчэ пры гэтым абмяркоўваць справы: куды лепш, чым за кілішкам і цыгарэтай!

Яшчэ на востраве ёсць невялічкі звярэнец і вялікі фантан. Басейны з гарачымі мінеральнымі крыніцамі і кафэ з прахалоднымі напіткамі, стадыён з адкрытым амфітэатрам і казіно са схаванай ад цікаўных вачэй залай, ласункі для маленькіх і піўныя бляшанкі для паўналетніх... Ужо выйшаўшы на мосце на «вялікую зямлю», мы заўважылі «дробязь», дзякуючы якой, пэўна, будапешцкіх падлеткаў не цягне шкоднічаць, пахабіць сцены, навечыць дрэвы, ламаць парканы, трушчыць шкло, таптаць па лаўках і да т. п. У іх ёсць магчымасць вельмі проста і без крыўды для наваколя «выпусціць пару», рэалізаваць лішкі энергіі, ураўнаважыць фізічную сілу, пагасіць разбуральныя эмоцыі. На двары ўстаноўлены вялізны батут, на якім гэтак любяць пагушкацца, спаборнічаючы ў спрыце, непаседлівых падшыванцы.

НА ЧЫСЦЕНЬКІ прыціхлы бакзал нас прывезлі за дзве гадзіны да адпраўкі пезда. Яшчэ на столькі ж па невядомай прычыне затрымаўся яго ад'езд. І калі мы зусім занудзіліся, стоячы на платформе, дык праваднік нашага апошняга вагона павесялеў. Ён часу не марнаваў. Заўважыўшы дзіўны рух чужых жанчын ля вагоннай падножкі, мы занепакоіліся за свой багаж у купэ, пачалі назіраць. І зразумелі! За пэўную мзду праваднік дазваляў гэтым, па ўсім відаць, безбілетніцам уваходзіць і карыстацца туалетам... (Даруйце, але жыццё ёсць жыццё. Нас яшчэ інтэрыстаўская інструктарка папярэдзіла, каб на ўсялякі выпадак пакідалі грошы, бо ў яе групе турыст забыўся пра гэта, дык потым не мог адкупіцца ад кантралёраў — ледзь угаварыў узяць савецкую дзесятку, хоць трэба было ўсяго 10 форынтаў, значыць палцінкі).

Уражаныя нечаканым адкрыццём — нашы людзі ўмеюць

здзіўляць прадпрымальнасцю, ого! — мы ўжо адчулі сябе бытта на роднай тэрыторыі, на якой дзейнічаюць, відаць, законны бізнес па-савецку, неадступнага цывілізаванаму еўрапейскаму разуменню. Родным асродкам павеяла і з першых мінут дарогі, калі ў купэ раптам адарваўся кручок для адзення і разам з пад століка выскачылі нейкія шрубкі, а ён умомант пераламіўся напалам. Зрэшты, гэта не мела прынцыповага значэння, бо праваднік заявіў, што з чаем будзе нявыкрутка: маўляў, на ўвесь вагон у яго толькі 10 шклянак і тыя без лыжачак.

Правадніку было не да нас. Ён апекаваўся больш выгаднымі пасажырамі — парай «зайцоў», якіх уладкаваў у сваім купэ разам з буйнагабарытным багажом. Тыя, не зважаючы на граніцы-таможні, рэзаліся ў карты. А гамонка... Цяжка было паверыць, што перамаўляліся адны і тыя ж людзі. Польская тырада змянялася ўкраінскай скорагаворкай, потым сёе-тое прарывалася па-чэшску, потым некалькі рускіх фраз і ўжо нешта зусім незразумелае, але знаёмае: яўна па-венгерску! «Тутэйшыя» з прыгранічча... Цікава, кім яны самі сябе лічаць: украінцамі? гуцуламі? венграмі? рускімі? А мо ўсёдамляюць сябе асобнай закарпацкай нацыяй, як некаторыя беларусы-палешукі?

У ЛЬВОВЕ поезд прышоў з вялікім спазненнем; да ад'езду на Мінск заставалася гадзіны чатыры. Але хапіла і гэтага, каб канчаткова прагнуцца ад «еўрапейскай дрымоты». Летнія нядзельнае сонца неяк здэкліва высветліла нямыты бок «ЛАЗа». На Галіцкім рынку гэтаксама здэкліва ўсміхаліся малыцы, прапануючы бананы па 3 рублі за штучку (ці не сюды сплываюць экзатычныя плады, якія па 4,50 руб. кіло нішто не купляе ў Будапешце?). На прылаўку кафетэрыя па-нядзельнаму святочна бялела паперка: «НЕМАЭ ВО-ДИ». З пятага паверха старога дома злятаў раздражнёны кабачы крык: «Еш, я табе кажу!»; ён змяняўся шумам ад звонкага выспятка, у выніку чаго дзіця аж заходзілася на ўвесь квартал...

Машыны у выхадны дзень у горадзе было мала, але і тыя выскоквалі чамусьці з падвартняў ды на чырвоное святло. Стоп, гэтых джэнтльменаў лепш прапускаць папярэд сябе. Скончылася Еўропа. Ну, а што ж «Гайд-парк»? Мітынгаваў. Вырашаў праблему існавання ўсім вядомага помніка. Там часам непадалёк, на рагу цэнтральных вуліц, пад слупом светлафора нахабна разлеглася куча смецця. І лёс гэтага больш чым красамоўнага «помніка» ніхто, здаецца, не збіраўся вырашаць...

Вяртаючыся да вакзала, мы наведлі выстаўку-аукцыён. Менавіта выстаўку, хоць з чыёйсьці лёгкай рукі ў нашу ласкавую, багатую на змяшальныя сукфіксы мову пранікла паланізаваанае, каб не сказаць польскае, слова «выстава». Так, у польскай яно азначае выстаўку, ва ўкраінскай — спектакль. А ў беларускай, на мой погляд, з'яўляецца тыповай адзнакай лексікону тых, хто толькі нядаўна і саматугам, «па слыху», спрабуе авалодаць гутарковай мовай, перасыпаючы руска-беларускую трасянку польскімі «выставамі» ды «сварункамі».

Позірк з Пешта на Буду. Фота аўтара.

РАНІЦАЙ, пасля таго, як некаторыя нашы калегі выйшлі на станцыях у Баранавічах ды Гарадзеі, у гісторыю нашай вандароўкі неспадзеўкі ўбілася эпізодычная дзейная асоба. Нейкі дамарослы прадпрымальнік (а такія ўжо не першы год вядуць свой чыгуначны промысел) прабегае па вагоне, пакінуўшы на кожным століку «карцінкі»: чорна-белага Рэмба, каляндар з пухватымі коцікам, чарговы зрачыны гараскоп і яшчэ нейкую фотопрадукцыю. Пляці маўляў, рубель — і «карцінка» твая. Глянуўшы на пульхны пацак пад пахаю хлопца, я падумала, што, пэўна, не куплю ўжо добрай фотопалеры для сваіх венгерскіх здымкаў.

Дый мала пра што яшчэ падумала, успомніўшы за адным разам такія шматлікія і такія неадназначныя эпізоды нашай вандароўкі...

Як бы мы ні ганарыліся сваёй геаграфічнай прыналежнасцю да Еўропы і гістарычнай — да яе культуры, а не ўпісваемся мы сёння ў «еўрапейскі натоўп», дайце веры. Колькі нам яшчэ трэба знайсці, перадумаць, зрабіць, развіць, каб магла Беларусь Еўропаю звацца. Не на адно жыццё хопіць спраў. Ці ж не праўда?

Львоў — Шымафок — Будапешт — Мінск.

І тут палітыка?..

це, майстар заўважыў, што забыўся вылепіць і ўкласці паміж ільвінымі ікламі языкі. З адчаю ён кінуўся ў Дунай... Наогул, аблічча царскага злеу тут у лашане. Вунь яшчэ леў — над парадным уваходам нейкай старой камяніцы, а за вухам у грывастага — ластаўчына гняздо. Гордыя чорныя львы сядзяць і на высокім парламенцкім ганку, нават здаецца, што гэта адзіная і надзейная ахова галоўнага дома рэспублікі... Дарэчы, у тыя дні ў сэрцы венгерскага парламента, зусім як нядаўна і ў нас, дыскусавалася пытанне аб прафесійным статусе дэпутатаў, а на фасадзе, звернутым да Дуная, вяліся рамонтныя рэстаўрацыйныя работы. У цэнтры Будапешта мы бачылі нямаля дамоў, сцены якіх ушліяваныя асколкамі снарадаў, кулямі, — напамінак пра перастрэлкі 44-га, 56-га. Шрамы не псуець аблічча горада горада, мо таму не спяшаюцца іх загладжваць? Ну, а калі патрабуецца сапраўдны рамонт фасада, будынак спяваюць «з галавы да ног» сеткай, пад якой корпаюцца рабочыя, і застаўляюць ад прахожых плотам з

язму паплылі мы з гары, марудна пагойдваючыся над «безданню». Але праз хвіліну паабвыкшы, супакоіліся, павесялелі, з асалодай удыхалі настоенае на лясным водары цёплае паветра... Раптам — стоп! Сціхла рыленне, спыніўся рух канаткі, мы завіслі на ўнушальнай для такога выпадку вышыні на доўгія мінуты. Хтосьці — над стрыжанымі вершалінамі арэшніка, хтосьці — над шыкоўнаю вілай з бананавым дрэвам у аранжарэі на першым паверсе і сіваю елкай ля ганка, хтосьці — над асфальтаванай сцежкай... Рух на фунікулеры быў адноўлены, мы сплылі да падножжа гары, дзе ад сваіх жа відавочцаў даведаліся пра прычыну здарэння: таўсматыя кабаты няк, нават з дапамогай абслугі, не магла выкараскацца са свайго крэсла-люлькі, дык паехала па крузе ўверх... не заплаціўшы за пад'ём! Гэтага работнікі канаткі не маглі дапусціць, мусілі спыніць машыну і сілком сцягнуць пасажырку з крэсла. У той жа, апошні дзень патрапілі мы і на востраў Моргіт — унікальнае стварэнне прыроды ў цэнтры горада, пасярод

Вечар у засценку

Стары крышталь, ад часу цымяны,
Блакітным сьйвам шафу поўніць,
Віжамі дзверы не ўзламаны,
І зоры ўцягваюцца ў комін.

Засохлым лісцем пахнуць кнігі.
Чытанне пры агні — як воля,
І ў наваколлі ціха-ціха,
Таёмна ціха, як ніколі.

Дрымота дыхае за крэслам
Ці смерць? Прыпынак ці дарога?
А сэрца стукіць, як цесля,
Збівае лесаіцу да Бога.

На разуменне спадзявацца
У гэтым свеце — проста слабасць.
І мы выходзілі на пляцц,
Вучыліся дзвярыма ляпаць.

І вось — па skleпах, па маёнтках
Параспаўзлося пакаленне.
А вяртае высунуцца вонкі —
Гразей запэкае ш калені.

Напалеоны і Касцюшкі
Сядзяць у вальтэр'янскіх крэслах.
Хай сцены і прыдбаюць вушы —
Душу маўчанне робіць смелай.

Занадта ўтульна ў гэтым крэсле,
Каб сцюжу выклікаць праз слова.
Няхай крышталь у шафе свеціць —
Звычайны посуд засцянковы.

Ціхі чалавек

Сябар, з якім ты ніколі не ўбачышся
Болей,
Кожным лістом запрашае прыехаць,
сустрэцца,
Пішаш і ты, і ніколі не скажаш:
«Даволі!»,
Хоць успаміны даўно не крапаюць вам
сэрца.
Вось і жанчына, якую кахаў па-вар'яцку,
Звоніць табе
і смяецца над жонкай тваёю.
Што табе тая жанчына?
Ні кропелькі
страсці.

Толькі і ёй ты ніколі не скажаш:
«Даволі!»
Вось і архангелы смерці цябе
даганяюць,
З болей жыццё адыходзіць паволі,
паволі...

Ты праз бяссонне
маўкліва працэджаеш
памяць,
Церпіш наведнікаў, боль —
і не просіш:
«Даволі!».
Будуць на могільках ліць
то гарэлку,
то словы.

Вораг зарумзаны,
сябар падпіты, вясёлы...
Сам бы Хрыстос абурюся.
А з хаты
сасновай
Ціха, бязвольна
душа выцякае на зёлкі.

Гарадская восень

Паламанья лаўкі прыгожа засцэле
лістота,
Паламанья лёсы прымірацца з болей
глухім.
Гэта — восень зямлі,
гэта — жоўтая
песня самоты,
Гэта — вочы шклянныя праспекта
і цемра над ім.

На каменных ілбах манументаў
памёт
галубіны,
Быццам німбы апосталяў,
святасці
вартых такой.
Адцяцелі буслы —
і нябёсы — пусцей за
вітрыны,
І лісты, як анёлы,
лятаюць над чорнай
вадой.
Ліхтарамі разбітымі
вечер рыпіць, як
касцямі
Канакрада на вісельні;
Бег прыпынае
жыццё,
Пільна слухае сэрца сваё,
а адказвае —
камень
Пад абцасамі дробнымі
злосных асенніх
дажджоў.

**Сёмая жонка,
або Сон стомленай
гараджанкі**

Пасля вянчання, ад царквы
Да замка ехалі па кветках,
Пазалачаных і жывых,
Што кідалі сялянаў дзеткі.
Перад варотамі — кілім
Каля карэты расцялілі,
Мой князь сышоў — і перад ім
Усе галовы нахілілі.
«Хадзем, вянчаная мая!
Прымі ўладанне над маёнткам!»
І блазан, пруткі, як змяя,
Вакол мяне скакаў з бразготкай.
І слугі цалавалі мне
Хто след, хто шлейф, хто чаравікі.
Ніхто ж у вочы — не зірне,
І кожны — быццам без'языкі.
А князь сціскаў маю руку —
Пярсцёнкі аж кусалі пальцы.
Ён паказаў мне кожны кут
У залатым сваім палацы.

Парсуны продкаў — каралёў,
Гасцеўні для паноў вяльможных,
І ў вежу кутною прывёў,
Каб паказаць пакой апошняй.
Раскошна ўбраны быў пакой,
Шмат абразоў — і краты ў вокнах:
«Тут пройдзе век жаночы твой,
Сюды прыносе кляццё ці стогны,
На людзі — ўсмяшлівай выходзь.
З майго дазволу, зразумела.
Наш старажытны слаўны род
Пільнае гонар свой умела!»
Я ўкленчыла, нібыта ў сне.
Між абразамі і сцяною —
Шэсць кос дзівочых... Як мае,
Ды перавіты сівізнаю.
За што адрэзаны яны?
За здраду? За нялюбасць проста?
І смерць глядзела са сцяны
Марыяй-дзевай безвалосай.
І я... прагнулася ў слязах.
Над горадам быў вечар шэры,
А з кухні плыў смярдзючы пах
Ад прыгарэлае вячэры.
Мой муж крычаў у зале: «Го-о-о!»
І вылі на дзверы сабакі.
А на балконе мой анёл
Сядзеў і безнадзейна плакаў.

Вежы

Па-над імі толькі Бог —
Ды і ён забыты.
Раз'ядае вежы мох,
Страх перад нябытам.
Хоць людзей перажылі
Па зямных законах,
Хіліць вежы да зямлі,
Як людзей стамлёных...
І над імі толькі лёс,
Ды і ён няўдалы.
Душы падаюць з нябёс
На лесапавалы.
Хіліць вежы, як слупкі
Ля магілы братняй.
Паміж імі — ланцугі
Славы непрыдатнай.
І магіла зарасце
Пальном калматым,
І над ёю — толькі ценя
Беларускай хаты.

3 пошты «ЛіМа»

Жахлівы стан нашай гісторыка-культурнай спадчыны ні для кога не сакрэт. Пакуль прымаюцца новыя пастановы — гінуць помнікі. На нядаўнім пленуме рэспубліканскага савета Таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры прагучала наведальнае аб яшчэ адной трагедыі — пажары, у выніку якога цяжка пашкоджаны ўнікальны драўляны палац у в. Чырвоная Зорка Клецкага раёна, былой сядзібе Радзівілімонты. Лёс выдатнага помніка архітэктуры класіцызму не вырашаўся гадамі, яшчэ больш безвыходным ён стаў зараз.

Але сапраўднай гаворкі на пленуме так і не адбылося, бо ледзьве сабралася трэцяя частка рэспубліканскага савета. І да гэтага мы ўжо прывычаліся. Летась, напрыклад, пленум зрываўся тройчы. Сёлета ён планавалася яшчэ ў маі. Адна з асноўных прычын хронічных зрываў — незацікаўленасць рэспубліканскага савета і яго прэзідыума ў рабоце таварыства.

На рахунку Таварыства аховы помнікаў, якое існуе больш за 20 гадоў, нямаюць добрых спраў. Але структура, формы і метады дзейнасці таварыства, «выбівае» так званых членскіх узносаў, даўно ўжо паставілі пытанне аб перабудове ўсіх напрамкаў дзейнасці гэтай грамадскай арганізацыі. У складзе рэспубліканскага савета і прэзідыума няма прадстаўнікоў пярвічных арганізацый. Затое — поўны набор наменклатурных кіраўнікоў розных рангаў. Што ж, гэта таксама грамадскасць. Але ці выказваюць яны інтарэсы 1,5 мільёна дарослых членаў і 1 мільёна членаў юнацкіх груп таварыства, а тым больш тых, каму па сапраўднаму баліць душа за нашу знявечаную спадчыну? Наўрад ці. Бо шматлікія патрабаванні працоўных калектываў, раённых, абласных арганізацый таварыства аб неабходнасці змен і актывізацыі дзейнасці проста ігнаруюцца. Штатны апарат рэспубліканскага савета больш

клапоціць трываласць сваіх наменклатурных крэслаў, чым стан помнікаў.

Ад эфектыўнасці работы таварыства залежыць стан аховы гісторыка-культурнай спадчыны і яе будучыня. Далей так жыць нельга. Гэтыя папулярныя зараз у нашым грамадстве словы сталі лейтматывам многіх выступленняў на пленуме. У снежні гэтага года неабходна правесці надзвычайны датэрміновы з'езд таварыства. З такім патрабаваннем выступілі намеснік старшыні прэзідыума Мінскага аблсавета А. Арлоў, дарэчы, дэпутат Мінскага абласнога Савета народных дэпутатаў, і начальнік арганізацыйна-масавога аддзела рэспубліканскага савета Л. Трэпет, якія добра ведаюць «кухню» гэтай грамадскай арганізацыі. Яны выказалі недавер прэзідыуму рэспубліканскага савета таварыства. Большасць прысутных, разумеючы складанасць становішча, падтрымала прапанову аб правядзенні надзвычайнага з'езда ў снежні гэтага года. Было вырашана стварыць аргкамітэт па падрыхтоўцы з'езда. Яго старшыней абралі народнага дэпутата БССР А. Трусава.

Спадзяёмся, што грамадскасць, усе, каму дарагая наша спадчына, накіруюць у рэспубліканскі савет таварыства свае прапановы па рэарганізацыі структуры, удасканаленні форм і метадаў работы, пераглядзе статута таварыства.

Т. ГАБРУСЬ,
кандыдат архітэктуры,
старшыня секцыі архітэктуры
Мінскага гарадскога савета
Таварыства аховы помнікаў
гісторыі і культуры.

СЕЛЕТА, у ліпені-жніўні, мы адлачывалі ў родзічаў за мяжой, у Партугаліі. Уражанняў шмат, але знайшлася і кропля смуроду ў гарнец мёду, як кажа вядомая прымаўка. Захацелі мы некалькі разоў размова з сваім родным у Ельск. Заназалі, як мае быць, на міжнароднай тэлефоннай станцыі размову, і праз некаторы час партугальская тэлефаністка кажа, што, па словах яе маскоўскай калегі, такога горада... не існуе! У наступны раз такія ж словы мы пачулі ў дачыненні да Светлагорска.

Няцяжка зразумець, якія пацучці агарнулі нас у той момант. Двум беларускім гарадам (няхай сабе адзін меншы, другі — большы) адмаўляюць у існаванні тэлефаністы адзінай на ўвесь Саюз міжнароднай тэлефоннай станцыі. Зразумела, партугальскія тэлефаністы не абавязаны ведаць нашы раёныя гарады, дый, шчыра кажучы, для многіх з іх вялікай розніцы паміж «рэспублікай Гомель» і «вобласцю Беларусь», як адна з іх назвала, няма. Ды толькі для нашай прафесійнай тэлефаністы хіба цяжка знайсці раёныя і міжнародныя вобласці. Між іншым, не далі тады нам і Ленінград, другі па велічыні горад Саюза, сізаўшы, што маскоўскія тэлефаністы не могуць на яго выйсці. А мы тут нейкі Ельск патрабуем... І гэта ў той час, калі знаёмая французжанка павіншавала сваю швагерку і ўсіх нас з незалежнасцю Беларусі літаральна вечарам таго дня, калі ў нас была прынята Дэкларацыя аб суверэнітэце.

Сям'я НИКАЛАЕВІЧ.
г. Светлагорск.

Самыя супярэчлівыя і трывожныя чуткі аб павышаным радыяцыйным фоне ў цэнтры Брэста, — паміж рачнымі портам і крэпасцю, — хадзілі даўно. Але ніхто толкам не ведаў аб тым, наколькі небяспечны гэты лапак зямлі, які прымыкае да ракі Мухавец. І вось, нарэшце, чуткі пацвердзілі факты: у раёне гарадской ЦЭЦ выяўлены радыяактыўныя плямы. Дазіметры зафіксавалі тут 700 мікрарэнтген у гадзіну. Гэтыя звесткі выклікалі ці не шок у многіх брэстаўчан, асабліва ў тых, хто жыве побач з выпраменьваючым радыяцыю участкам.

Хочацца верыць, што вінаватых знойдуць. Пакуль жа ў горадзе створана камісія з прадстаўнікоў мясцовых улад, Белгідрамета, санэпідэманцыі і штаба грамадзянскай абароны для праверкі фактаў, якія абнародавалі супрацоўнікі абласнога камітэта па ахове прыроды. Работы камісіі хопіць не на адзін дзень.

Радыяцыя ж працягвае сваю чорную справу. А побач — жылыя дамы, магазіны, дзіцячыя сады... Пачатак уздзеяння радыяцыі на наваколнае асяроддзе — шасцідзятая гады. Тады тут быў створаны пункт па перагрузцы радыяактыўных матэрыялаў, якія везлі за мяжу. Менавіта таму доўгі час на гэты аб'ект была накладзена пяхаванню небяспечнага грунту. Горка і балюча, што для гэтага спатрэбілася столькі часу...

Трэба сказаць, што прырода-ахоўная служба не раз біла трывогу ў сувязі з павышаным радыяцыйным фонам у цэнтры горада. Але дарэмна. Бацькі горада былі раўнадушныя і маўклівыя. І толькі ў гэтыя дні радыяцыйны воз, здаецца, вось-вось зрушыць з месца. Пачынаюцца работы па вывазу і за-

звестак з розных краін, калі там знішчаюць помнікі гэтаму чалавеку. Але вялікая гэтаму мударасць, выказаная яшчэ ў Бібліі, — «Не сатвары сабе куміра» — ужо ўваходзіць у нашу свядомасць, бо адступленне ад яе шмат разоў балюча біла нас. Мы думаем, што менавіта сваёй незлічонай колькасцю помнікаў Леніну і могуць выклікаць у душах людзей пратэст, часам у варварскіх формах.

Наогул, у цяжкі час вырашэння чарнобыльскай праблемы такая трата грошай здаецца вельмі неразумнай. Мы лічым, што нават у Курapatax цалер трэба паставіць вельмі сціплы помнік, магчыма, у выглядзе крыжкі ці капіцы.

А што датычыць помніка Суррыне, то далучаемся цалкам да думкі, што найлепшае месца для

Малюнак А. ГУРСКАГА.

А. РАЗАНОВІЧ.
г. Брэст.

У «ЛіМе» (№ 35) прамільгнула звестка аб тым, што ў нашай рэспубліцы ў бліжэйшы час паўстануць каля 20 новых помнікаў Леніну.

Мы з павагай ставімся да асобы Леніна і з абурэннем — да

яго — каля Акадэміі навук. Імен першадрукара таксама павінна быць названа цэнтральная вуліца беларускай сталіцы.

А. ГЛЕБАВА, Л. СЕРАДА,
Ю. БАГОВІЧ, Т. АЛЕКСА,
Л. ШАКУРО, Н. ХІЛЬКЕВІЧ,
урачы НДУ анкалогіі і
радыялогіі МАЗ БССР;
Н. ГАНЧАРОВА, Я. НЕБАРАК,
А. СІЛЬЧАНКА, А. МУРАШКА,
С. СТАДНІК, супрацоўнікі
рэспубліканскага шпітала
інвалідаў Влікай Айчынай
ваіны.

Салігорскі сіндром

(Пачатак на стар. 4).
іх уплывам усё было сплунчана на тармазах, звялося да патрабавання забяспечыць рабочыя сталойні гарчыцай. Праўда, гарчыца на сталах з'явілася. На кароткі час...

Не стаў больш гаварыць з імі і гэтую тэму. Нарэшце, каліны жыўе сваім розумам, кожны за ўсё плаціць сам. У рэшце рэшт, пазіцыя рабочага саюза не прыцягвае Канстытуцыі і ён мае права фармуляваць свой статус, сваю праграму, зыходзячы з уласнага разумення жыцця, яго праблем.

Мне спадабалася ў Івана Вацлававіча яго ўменне мысліць маштабамі не толькі сваёй шахты, а ўсяго аб'яднання, рэспублікі, краіны. Яго непакоіць, што аб'яднанне за апошні год зменшыла здабычу калійнай солі на мільён тон, або амаль на 20 працэнтаў. Што дзяка стала прадаваць прадукцыю за мяжу. Што ў многіх краінах Усходняй Еўропы ўстаноўлены квоты на закупку ў нас мінеральных угнаенняў. Кажу яму, што чуў, быццам у порце Вентспілса, дзе з цяжкімі угнаеннямі перагружаюцца на караблі, узніклі мясцовыя «зьяленыя», бо пры перагрузцы забруджана навакольнае асяроддзе. «Гэта праўда, — пагадзіўся Іван Вацлававіч, — але ж ёсць у краіне аналагічныя прадпрыемствы, скажам, той жа «Уралкалій», прадукцыю якой з ахвотай купляюць за мяжой, бо яна не пыліць.

Дарэчы, у Салігорску вельмі складаная экалагічная абстаноўка. Хто быў там, бачыў вялізныя тэрыконы адпрацаванай пароды, якія пыліць, засмечваюць наваколле. Ніхто не ведае, што рабіць з салёнымі азёрамі, якія ўтварыліся ад спуску вады з абагачальных фабрык, дзе ёю працываюць руду. Гэта на зямлі. А ў паветры? «Беларуськалій» штогод праз свае каміны выпускае 24 тысячы тон шкодных рэчываў. «Усё гэта адлюстравана ў нашай праграме, — кажа Іван Вацлававіч. — Калі мы як след вырасем, умяцуем, возьмем усё пад свой кантроль».

Асабліва абурэа майго субсідэніка падпарадкаванне «Беларуськалію» яго маскоўскаму «шэфу» — Усесаюзнай аграіндустрыяльнай асацыяцыі. Раней гэта было саюзнае міністэрства па вытворчасці мінеральных угнаенняў, потым, каб не назаліць людзям, яго змяніла шылду — стала «Аграхімам», які ўзначаліў былі міністр. «Валюту, якую зарабляем мы, — кажа Юргевіч, — забірае і размяркуюць аб «Аграхім», пакінуўшы нам мізэр...»

ГЭТАЯ ГАВОРКА адбылася ў нас пасля, нават, на «вялікай зямлі». А пакуль што я сяджу, скурчыўшыся, на нейкай трубе, нагядаючы, як паволі-паволі набліжаецца камбайн. Нарэшце, прайшоўшы сцяну солі, якая ў святле цымянага электрычнага святла адсвечвае ружовым, машына спынілася. Цяпер яе з рэйкамі, транспарцёрам, мацуючым прыстасаваннем пры дапамозе гідраўлікі адсунуць на некалькі метраў, каб даць камбайну магчымасць угрызціся ў новы пласт.

Юргевіч крычыць мне на вуха, што брыгадзір дазволіў яму суправідаваць гасця, гэта значыць, мяне, наверх. Ідзем доўгім штрэкам, уздоўж якога высокая насыпаная зямля. Ліхтары выхоплівае з цемры вузенькую сцяжынку, якой, здаецца, не будзе канца. Нарэшце, выходзім на магістральны штрэк, па якім рухаецца канвеер з пародай. Тут, у адным з бакавых калідораў, нас чакае машына нак-

шталь невялічкага грузавіка, але з накрытым кузавам. На ім шахцёры дастаўляюцца ад ствала да месца працы. Доўга, мінуў дваццаць — дваццаць пяць, едем па пакручастым тунелі, такім вузкім, што, здаецца, машына вось-вось зачэпіць сценку. Цемру крыху рассоўвае святло фараў, і ўся гэтая абстаноўка мне, нязвыкламу чалавеку, чамусьці кладзецца на сэрца невыноснай тугой.

Калі пад'язджаем да клеці, цікаўлюся, колькі мы праехалі. Аказваецца, калі васьмі кіламетраў. Час, які ідзе на пераадоленне гэтых кіламетраў (на шахцёрскім жаргоне — «капытных»), гарняні і патрабавалі па прыкладзе сваіх калег у Варкуце і Кузбасе залічваць у рабочы. «Чаго яны хочучы?» — з непрыкраннай прыкрасцю гаварыў мне Клімлянкоў. — З мінулага года тыя «капытныя» ідуць ім у залік». Не сказаў толькі Аляксандр Тарасавіч, што зроблена гэта не па ініцыятыве мясцовых партыйцаў...

Чакаем хвілін пятнаццаць, пакуль спусціцца клець — яна ідзе строга па раскладзе. Падымаемся, і адразу кіруемся ў душ. Я ў свой ітэраўскі (спадобіўся. Як гасць, тут распрануцца), Іван Вацлававіч — у рабочы. Потым ён зойдзе па мяне і, агледзеўшыся наўкола, папросіць мяне падняцца ў душавую для радавых шахцёраў. Што і кажаць, паміж ітэраўскім і гэтым памішканнямі, як кажуць у Адэсе, «дзе вялікія розніцы». «У нас куды чысцей, чышчэй і ўтульчэй. І тут «саслоўнае» адрозненне?»

У вестыбюлі звяртаю ўвагу на насценную газету з адозвай забасткоўца. Чытаю. Пагражаюць забастоўкай шахцёры, якія працуюць на так званых тонкіх заляганнях солі і мала зарабляюць. Патрабаванні іх — смяніць патагонную сістэму працы, аплачваць яе па цвёрдых расцэнках — 50 капеек за тону руды, павялічыць у брыгадах колькасць машыністаў, забяспечыць тэхніку бяспекі і г. д. Рабочыя даюць адміністрацыі на роздум тыздзень. «Не пойдзе яна насустрач, пачнуць баставаць, — каменціруе Юргевіч. — Дарэчы, забастовачны камітэт тут узначальвае член каардынацыйнага савета рабочага саюза Салігорска Уладзімір Мамчур...»

Старая, яшчэ дарэвалюцыйная прымаўка «Один с сопкой, семеро с ложкой», як нельга лепей дапасуецца, на маю думку, да «Беларуськалію», дзе на дванаццаць тысяч рабочых прыпадае каля трох з паловай тысяч упраўленцаў. Трэба толькі пабачыць 18-павярховы адміністрацыйны будынак аб'яднання (у Салігорску яго чамусьці называюць пірамідай Хеопса), дзе сядзяць у кабінетах каля 600 чалавек, шматпавярховы будынік на ўсіх чатырох рудаўпраўленнях, каб яна стала зразумела, што да чаго...

У цэнтры Салігорска стаіць вялізная скульптура шахцёра. Мажны хлопец у касцы, шырока расставіўшы рукі і ногі, невідучымі вачамі ўглядаецца ўдалечынь. Відаць, па задуме скульптара, у светлую будучыню — камунізм.

Выехаўшы з Салігорска, я ўбачыў яшчэ аднаго цэментаванага шахцёра. Ён стаяў на абшарпаным, даўно не фарбаваным п'едэстальчыку, і ў ранніх вясельных прыцемках фігура яго падалася мне па-сіроцы сумнай і адзінокай.

Так і засталіся ў памяці гэтыя дзве скульптурныя фігуры. Адна, нібы з учарашняга дня — хлуслівага і крывадушнага, другая — з сённяшняга, трывожна дзяжкага, але і даючага надзею на лепшае. Гэта ж вельмі важна — жыць надзеяй.

Гэты артыкул быў ужо напісаны, калі з Салігорска прыйшла вестка аб сутачнай папярэдняй забастоўцы шахцёраў нізкіх лаваў 3-га і 4-га рудаўпраўленняў вытворчага аб'яднання «Беларуськалій».

Спадзяюся, чытач знайшоў у артыкуле адказ на пытанне — што падштурхнула гарняноў на масавае выступленне за свае эканамічныя, сацыяльныя і палітычныя правы.

Мартыралог
Беларусі:
імяны і факты

«КРУМКАЧЫ» на Кабыляцкай гары

ГЭТЫ ЛІСТ прыйшоў у рэдакцыю аршанскай газеты «Ленінскі прызыў» і быў змешчаны на яе старонках у канцы мінулага года (№ 203 за 1989 год).

Так, не адны курапаткі сосны жалобна шумяць над пакуцімікімі магіламі, не толькі рэжым магілёўскіх кар'ераў гучыць над Беларуссю. Есць і ў Оршы свае Курапаты. Ды хіба толькі ў Оршы? Нават на даваенных мерках Орша не належала да буйных гарадоў: на пачатак вайны тут жыло 65 тысяч чалавек. Аднак памыляецца Віктар Багаткевіч у адным — ёсць яшчэ жывыя сведкі, якія бачылі, ведаюць, помняць.

Лес Кабыляцкай гары, што ўзвышаецца над паўночнай ускраінай Оршы, карыстаецца ў мясцовых жыхароў надобрай славай. Менавіта гэтае месца стала для Оршы тым, чым для Мінска сталі Курапаты. Першая хваля тэрору, узвядзенага ў ранг дзяржаўнай палітыкі, пакінула на Кабыляцкіх узгорках свой першы крываваў ўраджай яшчэ ў самым пачатку трыццатых. Менавіта ў трыццатым годзе аршанская раённая газета «Змычка» паведамыла пра выязныя сесіі Вярхоўнага Суда ў Оршы. Абвінавачванні па 69 артыкуле кримиальнага кодэксу — эканамічная контррэвалюцыя, ці, прасцей кажучы, шкодніцтва. Да гэтага прыкласлі пагромы «беларускага нацыянал-дэмакратызму» і разгортванне татальнай калектывізацыі. Наступствы апошняй перакрылі па сваіх памерах першыя дзве разам узятая. Каго ж раскулачвалі? Паслухаем відавочцаў.

Марыя Карпаўна Ляховіч, жыхарка вёскі Лучышчына Барздоўскага сельсавета:

— Жылі мы тады на сваім хутары, мелі 11 гектараў зямлі, 2 кані, 2 каровы, ну і сям'я значная — 11 душ. Побач быў хутар Дзямяна Харкевіча. У яго было 20 гектараў, 2 кані і трымаў ён пяць кароў. Дык ён жыў з гэтых кароў, бо здароўе ў яго было не надта. Кому трэба было на вяселле або хрэсьбіны, бралі заўсёды ў яго тварог ды смятану. Таму і сеяў ён у асноўным канюшыну. Была ў яго і жнейка.

Раз прыйшоў ён да бацькі: можа, тае сына дапамогуць скасіць канюшыну, палягла, каб яе, жнейка не бярэ. Браты пайшлі, скасілі. Ён за гэта потым нам бочку агуркоў даў.

І што ты думаеш — раскулачылі! Калі іх забралі, паглядзе-ла я: божа мой, божа, кашуля ў яго жонкі лапленая-пералапленая! Дзе ж тых кулакоў знайшлі?

Соф'я Харытонаўна Кандрэцка, жыхарка вёскі Бабінічы Панізоўскага сельсавета:

«Паважаныя таварышы... Звяртаецца да вас ваш зямляк, ураджнец Ушацкага раёна на Віцебшчыне. Вырас я ў вёсцы Наваселле, прыкладна за 35 кіламетраў ад Лепеля».

У 1937 годзе, у лістападзе, у гэтай вёсцы быў арыштаваны мой бацька — калгаснік, які працаваў заатэхнікам. Разам з ім быў арыштаваны і яго брат, наваль. Імя бацькі — Антон Пятровіч Багаткевіч, дзядзькі — Апанас Пятровіч. Абодва былі рэабілітаваны ў 1959 годзе.

Пасля доўгіх пошукаў я атрымаў сёлета дакладныя звесткі пра лёс бацькі і яго брата: за «шпіянаж на карысць буржуазнай Польшчы» па прысуду «тройкі» яны былі расстрэляны 16 снежня ў Оршы.

Значыцца, у вашым горадзе былі свае Курапаты. Калі рэдакцыя мае хоць якія звесткі пра месца, дзе расстрэлявалі і хавалі бязвінных, або зробіць спробу гэтае месца ўстанавіць, вельмі прашу паведаміць мне пра гэта. Можна быць, у гэтым дапамогуць чытачы газеты, хаця наўрад ці застаўся хто са свядоўцаў у жывых.

Але я не страчаю надзеі, што з вашай дапамогай знайду месца пахавання родных і змагу яшчэ прыехаць пакланіцца праху бацькі. Трэба спяшацца, бо мне самому ўжо 58 год. Пра сябе паведаляю: юрыст па адукацыі, член КПСС з 1958 года. Часова жыў і працую ў Мангольскай Народнай Рэспубліцы.

Віктар БАГАТКЕВІЧ.

— У нашай вёсцы тады раскулачылі двух гаспадароў — Шавельчанку Захара і Алесенку Якіма. У Алесенкі было 2 кані і 2 каровы, дык ён і спаў у суткі 3—4 гадзіны, а так усё юшыўся на гаспадарцы. А ў Шавельчанкі жыла дзяўчынка, дачка яго сястры. Тая нарадзіла яе ў дзёўках. Гэта цяпер ніхто не зважае на гэта, а тады — ого! Сястра яго потым замуж выйшла, а дзяўчынку пакінула ў брата. Так яна ў яго і жыла. Дык яму паставілі гэта ў віну, казалі, што ён трымае ў сябе парабчанку, і раскулачылі. А ён жа быў бедны з бедных, у іх і елі не заўсёды дасяту.

Уладзімір Мікалаевіч Шкурацэнка, жыхар вёскі Міцькаўшчына Андрэўшчынскага сельсавета:

— Нарадзіўся я ў вёсцы Солаўе, тут непадалёк. Жыў у нас тады такі Каплун Васіль. Было ў яго 3 каровы, кабыла белая і меў ён малатарню, машыну такую. Яе яшчэ бацька яго купіў некалі.

У трыццатым годзе пачалі арганізоўваць калгас. Былі тут у нас да гэтага дзве камуны, у Міцькаўшчыне і ў Чарнякове — адны гультаі сабраліся. Бывала, паедзе хто на базар ці так куды што павязваюць, дык яны падпілююць ды адбрыць мяшок які збожжа, і так было. Таму асабліва ніхто ў калгас дужа не ішоў. Тады ноччу і забралі Каплуна як кулака, а ў яго не то 6, не то 7 дзяці было.

І гэтак было паўсюдна. Такія метады калектывізацыі выклікалі натуральны пратэст у сялян, і тут у дзеянне ўступала рэпрэсіўная машына АГПУ. Яна патрабавала новых ахвяр, і іх знаходзілі.

У. Шкурацэнка:

— У Солаўі царква была. Дзячком быў Мамыка, а папа прозвішча было Розаў. Забралі іх у 32-ім годзе, а царква скасавалі і крыжы з яе паздымалі.

З трыццатага года я працаваў у камяніцы — гэта такі кар'ер быў пад Кабыляцкай гарой, здабывалі там пясок ды гравій. Дык у 33-ім годзе адкапалі мя з пяску папа, відаць, не так даўно расстрэлялі яго тут. Зялёнае паліто на ім было, крыж. Што зрабілі? Укінулі ў вагон разам з пяском. Так і паехаў.

У 35-ым годзе тут жа, у камяніцы, адкапаў расстрэлянага Фёдар Канстанцінавіч Крузо, жыхар вёскі Пашына Крапівенскага сельсавета. Па яго сведчанні, закапаны ён быў неглыбока, на паўметра.

Факт расстрэлаў у гэтым месцы пад Кабыляцкай гарой у першай палове трыццатых пацвердзіў і жыхар Оршы Віктар Андрэевіч Баско:

— Жылі мы тады на паўночнай ускраіне Оршы, шмат хто з жыхароў трымаў кароў і нават

коней. Мы, падлеткі, ганялі жывёлу пасвіць...

Памятаю, аднойчы заганалі мы кароў пад Кабыляцкую гару. Там былі ў той час равы такія, парослыя хмызняком. Якраз на гэтым месцы цяпер «чармет» знаходзіцца.

Гляджу я, а зямля там уся пакапаная, як быццам бы шукалі што. Тут раптам з каровамі пачало тварыцца нешта няладнае, яны як звар'яцелі: вочы наліліся крывёй, з пашчаў сліна цячэ, равуць, зямлю капытамі і рагамі рыюць.

Тут да мяне дайшло, што тут закапаны расстрэляныя людзі, ды, відаць, неглыбока, во каровы і пачулі свежую кроў. Пералеліся, вочы і пачулі свежую кроў.

Тут да мяне дайшло, што тут закапаны расстрэляныя людзі, ды, відаць, неглыбока, во каровы і пачулі свежую кроў. Пералеліся, вочы і пачулі свежую кроў. Пералеліся, вочы і пачулі свежую кроў. Пералеліся, вочы і пачулі свежую кроў.

Шмат хто яшчэ думае, што рэпрэсіі пачаліся з 1937 года. Але ж са сведчанняў вымаляўцаца і іншая кар'яна: рэпрэсіі пачаліся з 1930 года і практычна не спыніліся да самай вайны. Цяжка ўспамінаць людзям тое, што не хочацца ўспамінаць, што хацелася б выкрасліць з памяці як цяжкі, пакутлівы сон.

Жыхар вёскі Андрэўшчына Ігнат Фёдаравіч Мядзвецкі ўспамінае:

— Тое, што папоў расстрэлявалі пад гарой, я добра помню, аб гэтым тады ўсе гаварылі. Хаця дакладна, у якім годзе гэта было, скажаць не магу. Недзе ў прамажак з трыццатага па трыццаць другі год. Але затое добра помню наступны выпадак.

Было гэта летам 36-га года. Я тады працаваў хадзіў у Воршу на цэментавы завод. К таму часу расстрэлявалі ўжо ў лесе на Кабыляцкай гары. Але рабілі тое вечарам ці ноччу. А гэта здарылася раніцай, таму мне і запаміналася.

Ідзем мы праз лес на працу, як заўсёды — мы заўжды так хадзілі, напраткі. Раптам гляджу — конная міліцыя, увесь лес ачэплены. Сюды нельга, кажучы, давай у абход. Дык спознімся ж, кажу, на працу; тады з гэтым строга было. А міліцыянер мне: в вы скажыце там, каб пазвернілі куды трэба, там ім падвардзіць усё пра гэта.

Ладна, ідзем з мальцамі пад вечар дамоў. Вырашылі забегчы паглядзець туды, дзе расстрэлявалі. Гляджу — яма вялікая закапаная, а па свежай зямлі насенне лёну раскідана: гэта, значыцца, каб месца гэтае хутчэй (Працяг на стар. 14—15).

(Пачатак на стар. 13).

застала. Мне выпадак гэты добра запомніўся...

Пётр Ціханавіч Каліноўскі, жыхар вёскі Міцькаўшчына Андрэўшчынскага сельсавета:

— Нарадзіўся я ў вёсцы Пашына ў 1923 годзе, там і рос. У сярэдзіне трыццатых пачалі расстрэльваць на Кабыляцкай гары, з левага боку ад дарогі на Віцебск. Там якраз пачалі капаць камяні для будоўлі льнокамбіната. Месца парослае хмызняком, зручнае, во ў гэтых ямках іх і расстрэльвалі. Ну, а я з іншымі хлапчукамі бегаў туды збіраць стрэляныя гільзы. Гільзы былі доўгія такія, ад вінтавак.

Прывозілі звычайна апоўначы — у дванаццаць, у гадзіну, калі і раней. Чуў і стрэлы, і машыну бачыў, як выязджала. Бачыў, зразумела, і свежыя магілы. Даводзілася бачыць, як зямля на гэтых ямках дыхала, варушылася.

А цяпер гэтае месца забудавалі ўсё, МПМК-56 там і яшчэ нешта...

Наўрад ці здагадваюцца нашы будаўнікі, дарожнікі, транспартнікі ды іншыя, на якім жахлівым месцы ім даводзіцца працаваць. Наўрад ці адчуваюць яны, як стогне ад болю ў іх пад нагамі зямля. І гэта ці не страшней нават за тое, што адбывалася на гэтым месцы паўстагоддзя таму.

Успамінае жыхарка Оршы Ніна Міхайлаўна Сядлецкая:

— Я і да вайны жыла на гэтай жа вуліцы Красіна. Усё добра помню, усё адбывалася на маіх вачах. Забіралі без разбору, і начальнікаў, і простых чыгуначнікаў, і стаханавцаў, і нічым не вызначыўшыся, грэблі без разбору.

Некалькі разоў была ля турмы на Смаленскай вуліцы. Што там тварыліся! Народ стаў ля варот і дзень і ноч, усё родныя грываваныя.

Ад станцыі падганялі таварныя вагоны. Да іх з турмы выводзілі арыштаных. Народ разганялі канваіры з сабакамі. Я столькі сабак ніколі ў жыцці не бачыла. У падганяныя вагоны заганялі арыштаных, дзверы добра зачынялі і на кожным вагоне на дзвярах пісалі вялікімі літарамі: «ВРАГИ НАРОДА». Вагоны гэтыя тут жа адпраўлялі...

На станцыях да гэтых вагонаў людзі нават блізка не падыходзілі, ніхто не мог даць гэтым няшчасным людзям кавала хлеба ці глыток вады. Мо і таму шмат хто з асуджаных нават не даваджаў да месцаў пазбаўлення волі. Іх невядомымі магіламі адзначаны ўсе маршруты ГУЛАГа.

У ОРШЫ другой паловы трыццатых часам пусцелі цэлыя вуліцы пасля чарговай хвалі абвастрэння «класавай барацьбы».

Адладжаная машына АГПУ, пазней пераўтвораная ў НКУС, працавала без збоўў. перамоваючы нават вінцікі ўласнага механізму, якія па нейкіх прычынах перажаджалі яму.

Гаўрыла Сямёнавіч Кухарэнка, жыхар вёскі Андрэўшчына:

— Ведаў я да вайны аднаго хлопца, звалі яго Мікалай Акулаў. Ён служыў у Ленінградзе, а недзе ў сярэдзіне трыццатых яго перавялі ў ГПУ ў Воршу. Быў ён тут шафёрам на гэтых машынах, што вазілі людзей на расстрэл.

Ён колькі разоў распавядаў, як возіць людзей па начах на Кабыляцкую гару, і як там іх збіваюць, дык іншы раз аж плакаў. Казаў — людзі плачуць, равуць, што звяры, у машыне, калі іх вязеш. Не магу больш, кажа. Стаў прасіць, каб перавялі яго на іншую машыну. А, кажуць там, дык ты іх шкадуеш! Праз які час даведаўся, што і яго расстрэлялі...

Сведкай трагічных падзей у невялікім ляску абাপал шашы Орша—Магілёў на паўднёвай ускраіне горада стаў і жыхар Оршы Георгій Харытонавіч Пішчалаў:

— Я тады жыў у вёсцы Бабінічы. Магу засведчыць, што ў лесе, які пачынаецца за цяперашнім ляскаем, ужо ў 1930 годзе пачалі расстрэльваць лю-

дзей. Расстрэльвалі па абодва бакі ад дарогі. У гэтым месцы тады былі спецыяльна зробленыя тры з'езды, каб машыне было адразу з магістралі звярнуць у ляс.

Па правым боку (калі ехаць з Оршы) расстрэльвалі святароў і, як іх тады звалі, кулакоў, Гэта, бачна, былі ўсё мясцовыя, аршанскія людзі, бо сваякі ўсё ж нейкім чынам даведваліся, дзе ляжаць іх родныя, і ставілі на магілы свечкі. А па левы бок свечак не было. Там былі брацкія магілы людзей, у якіх сваякоў блізка не было, чужых, прывезеных аднекуль з іншых мясцін.

І па левы бок, і па правы магілы пачыналіся недалёка ад шашы, метраў за сорок, іншыя за сто. Памеры магіл розныя, у

— Калі даведаем, што камусьці пра тое, што бачыў і чуў, нешта скажаў — 10 год без суда і следства.

Бабашынскага пасля гэтага ўжо ніхто не бачыў больш, а праз месяц-два ў горадзе арыштавалі і яго жонку...

Яшчэ адно сведчанне, якое датычыць гэтага месца — лесу ля вёскі Паддубцы. Гаворыць згаданая ўжо мною С. Кандраценка:

— Вясной трыццаць сёмага года йшла я са сваячаніцай Марфай Пішчалавай ў Воршу на базар. Выйшлі раненька з Бабініч, яшчэ цёмна было. Калі падыходзілі да горада, світала ўжо. Раптам бачым—сядзіць проста на дарозе чалавек. Падыйшлі да яго. Малады, у бялізне, увесь у зямлі і плача, дапа-

«КРУМКАЧЫ» НА КАБЫЛЯЦКАЙ ГАРЫ

сярэднім метры 4 на 2. Побач вёска Паддубцы, дык там ледзе не кожны вечар а 23-ай гадзіне з лесу чуліся стрэлы.

Летам трыццаць першага быў такі выпадак: ішоў гэты «чорны крумкач», везлі некага на расстрэл. А трэба сказаць, што машына ў тыя часы была рэдкасцю на вёсцы, і кожная звяртала на сябе ўвагу, асабліва дзяцей. І хлапчукі падчаліліся на заднюю падножку гэтай машыны, пакатацца ўздумалі. Як яны ўскокалі, дык іх не заўважылі, а калі машына пачала звярочваць у ляс і хлапчукі саскочылі з падножкі, іх заўважылі і адкрылі стралюну па іх. Думалі, мусіць, што прысуджаны ўцякаюць.

А пасля магілы былі па ўсім гэтым лесе, дзе былі праезды для машын. Рабілі іх без усялякай сістэмы: то ў сярэдзіне, то ў пачатку, то на краі. Расстрэлы доўжыліся круглы год, нават зімой. Каля свежых магіл на ствалах дрэў, на лісці часта можна было ўбачыць распыскеную кроў і мазгі — стралілі, відаць, толькі ў галаву. Ямкі закопваліся абы-як, часам з зямлі тырчалі ногі ці рукі, над якімі віліся мухі. Цяжкае відовішча, проста немагчыма было глядзець на гэта. Я нават прыходзіў з рыдлёўкай і прысыпаў усё гэтае вар'яцтва зямлёй.

Аднойчы я нават стаў нявольным сведкай аднаго арышту. Гэта якраз было вясной трыццаць сёмага года, на вялікі дзень.

Быў я тады яшчэ малады малец і, як усе хадзіў на танцы ў саўгас «Бабінічы». Аднаго разу ішлі мы адтуль у 5 гадзін раніцы. Раптам насустрач легкавая машына. У машыне трое ў чорнай форме. Легкавушка спынілася ля мяне, адзін, высунуўшыся, пытаецца:

— Дзе дырэктар саўгаса Бабашынскі жыве, ведаеш?

— Ведаю, — кажу.

— Садзіся, паездзеш з намі, пакажаш.

Пад'ехалі мы да дому, зайшлі. І тут я стаў сведкай сустрачы двух старых баявых сяброў. Аказалася, што Бабашынскі і старшы з легкавушкі ваявалі разам пад Кахоўкай. Пачаліся ўспаміны.

Але хутка прагучала непазбежнае пытанне, і тут характэрныя рыскі змяніўся.

— Сядзі! — загадалі дырэктару. Яго пасадзілі на табурэтку пасярод хаты і пачалі вобшы. Я даведаўся, што Бабашынскі быў афіцэрам царскай арміі, які перайшоў на бок рэвалюцыі. Бачыў канфіскаваныя бінокль і імянную шашку, якія ўручаў Бабашынскаму ў Першай коннай Будзённы.

Затым усе селі ў машыну, а мне на развітанне казалі:

могі просіць. Плячо ў яго было прастрэлена. Вылез, бедлага, з ямкі, дзе яго закапалі разам з іншымі расстрэлянымі.

Ну, дапамагілі мы яму, чым змаглі, есці далі. Пайшлі далей мы, адыйшлі трохі, а насустрач машына гэтая. Глядзім — падышла яна да яго, з машыны выйшлі, пасадзілі яго ў машыну, і машына гэтая пайшла назад, у горад. Знаць, нехта ўжо паведаміў.

Пра лес гэты я ўжо ведала, яшчэ вясной трыццаць пятага года быў такі выпадак.

Хадзілі мы з дварадней сястрой Ганнай Васкрасенскай ў Воршу. Каб раней трапіць у горад, выйшлі ў 2 гадзіны ночы. Непадалёк ад горада сустраці машыну, «крумкач» з двума ліхтарамі на будцы. Яна йшла насустрач і непадалёк ад нас звярнула ў ляс на левы бок.

Мы гэтае месца запомнілі. Недзе праз тыдзень ішлі з Аняй з горада. Пайшлі, кажу, зойдзем, паглядзім, куды машына з'язджала — там яшчэ з'езд з шашы добры быў.

Зайшлі мы ў ляс. Бачым — сядзіць дзяўчынка маленькая, магілка свежая, сядзіць ля яе бабка старая. На магілцы стаіць стограмавая пляшачка гарэлікі, каша ячменя ў місачцы — канун называецца.

Павіталіся мы. Бабка кажа:

— Садзіся, памяніце нябожчыка.

— А хто тут пахаваны? — пытаемся.

— Мой сыночак, дзетухны, — кажа старая, — святаром ён быў, расстрэлялі яго тут. А гэта мая ўнучка, — паказала яна на дзяўчынку.

Паглядзела я, а там не адна гэтая магілка. Навокал усюды зямля была ўскапаная. Іншыя магілы нават добра не закапаны, зямля на іх правалілася.

Бабка гэта незнаёмая была, хаця нашага святара з Бабініч таксама недзе ў гэты час забралі, Валюжынец яго прозвішча было. З царквы тады ж крыжы паздымалі, іконы пабілі і павыкідвалі. Некалькі бабы ўратавалі, забралі дамоў, а кнігі з царквы ўсе парвалі. Яны яшчэ доўга потым размяклялі пад дажджом ляжалі, пакулі дзеці не парасцягвалі іх. А царкву неўзабаве разабралі і школу ў Панізюі з яе пабудавалі.

А СОБНАЕ ўвагі заслугоўвае тое, якім чынам рыхтавалася глеба для даносчыкаў, гадаваліся паўлікі марозавы, паслугамі якіх так ахвотна карысталіся кампетэнтныя органы, намаганні якіх у карагод смерці траплялі новыя сотні ах-

жар. Для мяне нечаканым адкрыццём стала тое, што грамадскую думку ў гэтым кірунку самым актыўным чынам фарміраваў мясцовы друк, прычым не так рэспубліканскі, колькі абласны і раённы. Яшчэ ў кастрычніку 1925 года аршанская акруговая газета «Камуністычны шлях» апублікавала невялікую нататку «Укрывателі» (на рускай мове), якая па сутнасці з'яўляецца прымітыўным даносам. Падпісана яна не менш сімвалічна — селькор № 3105. У далейшым «нумарныя» карэспандэнты сталі на старонках газеты звычайнай з'яваў. А крыху пазней, калі жыццё чалавека стала каштаваць аркуш паперы, на якім пісаўся данос, шмат якія рабселькоры з ну-

ны, з расстрэляных 20—30 чалавек хоць адзін ды быў сапраўдны вораг, і тым самым рэпрэсіі можна калі не апраўдаць, дык хоць неяк растлумачыць. Але вольныя сведчанні відавочцаў аб пачатку вайны...

У першыя ж дні вайны адбыўся вялікі налёт нямецкай авіяцыі на горад і чыгуначны вузел Оршы. У час налёту ў небе было аж светла ад ракет. Аб супрацьпаветранай абароне тады яшчэ і гаворкі не магло быць. Ракеты запускарлі, сапраўдныя шпіёны і дыверсанты шысцкай разведкі, каб водзіць самалёты на цэлы. Прамым пападаннем бомбаў быў знішчаны тады стратэгічны вайсковы вузел сувязі ў раёне станцыі Орша-Цэнтральная, будынак ваенкамата ў цэнтры горада, застрэлены ў пад'ездах сваіх дамоў ваенны камісар горада і іншыя афіцэры ваенкамата.

КАГО Ж ТАДЫ столькі год забівалі на Кабыляцкай гары? Адаказ можа быць толькі адзін: структуры АГПУ (НКУС) аказаліся малаэфектыўнымі ў барацьбе з іншаземнымі разведкамі, іх дзейнасць была скіравана зусім у іншы бок.

Забіралі звычайна ноччу. Расказвае ўспомненні ўжо жыхар вёскі Міцькаўшчына У. Шкураценка:

— Ноччу 26 снежня 1937 года ў хату зайшлі трое ў вайсковай форме. Нічога не тлумачы, загадалі бацьку збірацца пачалі вобшы. Знайшлі сваёныя бацькавы зберажэнні, 250 рублёў — забралі. Вялікія грошы па тых часах, карова 50 рублёў каштавала. Забралі таксама ўсе фотакарткі, так што аб бацьку нічога і не засталася, унуку нават і не ведаюць, як дзед выглядае.

Маці раніцай пайшла ў гэтае ГПУ даведацца, за што мужыка забралі, а ёй там і кажуць: нікога нідзе гэтай ноччу яны не забіралі, так што ідзі, цётка.

Роўна праз 52 гады Уладзімір Мікалаевіч Шкураценка атрымаў даведку з абласной пракуратуры аб рэабілітацыі бацькі. З яго вынікае, што расстрэляны быў 30 снежня, праз 4 дні пасля арышту. Ні канфіскаваных фотаздымкаў, ні грошай не вярнулі...

Забіралі і днём. Успамінае жыхар вёскі Пашына Крапівенскага сельсавета Федар Канстанцінавіч Крузо:

— Добра помню, як у трыццаць сёмым забіралі Івана Іванавіча Слуцкага. Прыехалі днём на машыне, у форме, маладыя такія. Жонка яго стала плакаць: куды вы яго цягнеце, ён жа стары ўжо, хутка сам памрэ. А яны смяюцца — прапрсіў падвезці да горада, кажуць. Як павезлі, дык да сёння няма.

А во другога пашынца, Паруса Мартына Іванавіча, у трыццаць восьмым забралі з трыцы проста. Ён тады ў кар'еры працаваў, пясоч яны грузілі. Ды ў нас яшчэ што, во ў Шуйгайлаве аж чацвярыя теды забралі...

Трымаю ў руках дакумент аб рэабілітацыі, які перадаў мне сын загінуўшага — Васіль Мартынавіч Парус. Вось што ўяўляе з сябе гэта папера.

«Прокуратура Віцебскай абласці»

Справа 13.12.89 № 13/4293-89 о реабилитации.

Парус Мартин Иванович, 1893 года рождения, репрессированный по решению внесудебного органа от 15.06.38, на основании статьи 1 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 16 января 1989 года «О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессий, имевших место в период 30—40-х и начала 50-х годов», реабилитирован.

Парус Мартин Иванович до ареста 12.04.38 проживал в д. Пашино Оршанского района Витебской области и был рабочим Оршанского машиностроительного завода.

Прокурор области государственной советник юстиции 3 класса

Г. А. МОЛОДЦОВ.

Пра два языкі ў роце...

Выйшлі два нумары «Народнай газеты» — органа Вярхоўнага Савета БССР. Нумары пакуль што пробныя, так бы мовіць, пошукавыя, разведвальныя. Нешта ў іх добра, нешта нават удала, нешта не надта добра, а то і блага — і гэта натуральна, інакш і быць не магло, бо гэта ўсяго толькі, паўторм, першыя крокі маладога рэдакцыйнага калектыву. Гаворка не пра гэта. Гаворка пра адну дзіўную, неўразумелую, ганебную тэндэнцыю, якая апошнім часам заяўляе аб сабе ў нас, у рэспубліцы, усё больш і больш...

Памятаюцца тыя дні, калі на сесіі Вярхоўнага Савета рэспублікі ўпершыню прагучалі словы пра «Народную газету». Тады ніводзін беларус, які хоць крышачку ўсведамляе сябе беларусам, ні на хвіліну не ўсумніўся ў тым, што выданне гэтай будзе выходзіць на беларускай мове. А як жа інакш? На гэтай зямлі жыве беларускі народ (разам з іншымі народамі, вядома). Вярхоўны Савет, які збіраецца выдаваць газету, — вышэйшы орган дзяржаўнай улады Беларусі. Дык хіба магло ў яго ўзнікнуць сумненне адносна мовы выдання? «Народная газета», калі яна ўжо носіць такую назву, калі яна хоча апраўдаць гэтую назву, павінна выходзіць на роднай мове народа гэтай зямлі, на дзяржаўнай мове гэтай рэспублікі.

І раптам — гром з яснага неба! У каталоге рэспубліканскіх выданняў на 1991 год пасля назвы «Народная газета» ў дужках было пазначана: «На руском языке». Чытачы недаўмявалі. Прынамсі, «ЛІМ» атрымаў не адзін і не два, а дзесяцікі лістоў, поўных абурэння гэтым, які пісалі чытачы, «самым што ні ёсць здэкам з усіх нас і з нашай мовы, асабліва пасля таго, як яна набыла статус дзяржаўнай у рэспубліцы».

Пазней з'явілася ў друку распушчэнне, што гэта — памылка, што газета будзе выходзіць на дзвюх мовах — беларускай і рускай.

Ах, гэтая палачка-выручалачка па імені двухмоўе! Мы, грэшныя, думалі, што хрушчоўска-брэжнеўская тэорыя двух языкоў у роце сканала, аж нічога не! Гэта на нейкі час ле палякі прыхілілі і прапаведнікі прыціхлі былі. Маўляў, так і быць, пацешыцеся, браткі-беларусы, пакрыўчыце, выпусціце пару, а на большае не разлічвайце. Як было, так і будзе. А калі будзеце ўпарціцца, калі будзеце націскаць са сваёй дзяржаўнасцю і суверэнітэтам, дык не будзеце мець і таго, што маеце.

Дык і не маем. У год абвяшчэння беларускай мовы дзяржаўнай робіцца ў рэспубліцы рэчы настолькі дзіўныя, што і розуму не дабраць. Дзяржаўная праграма ажыццяўлення Закона аб мовах у БССР прадугледжвае перавесці «Сельскую газету», «Гродненскую правду», брэсцкую «Зарю», «Сельское хозяйство Белоруссии» на беларускую мову, а робіцца нешта зусім адваротнае. Абвешчана, што з наступнага года часопіс «Бытавое абслугоўванне насельніцтва Беларусі» ператварэцца ў рускамоўны часопіс «Салон». Што «Сельское хозяйство Белоруссии» стане тансама рускамоўным часопісам «Хозяин». Што тыднёвік «7 дзён», які выдае БЕЛТА, будзе выходзіць толькі на рускай мове. «Гродненская правда» і «Заря» ў Брэсце так і застаюцца рускамоўнымі, а вось старэйшая наша абласная газета «Віцебскі рабочы» раптам загарыла-закарагла на дзвюх мовах, як і многія раённыя, яшчэ ўчора беларускамоўныя газеты...

Але вернемся да «Народнай газеты», да яе двухмоўя. Сёйтой даказвае, што ў нашай сітуацыі адзінае выйсце — выдаваць газету менавіта васьмі, на трынаццаці, пагадзіцца з гэтым цяжка. Моўная палітыка павінна быць дзяржаўнай палітыкай. І хіба не абавязаны, не павінны праводзіць не кіраўнікі выдання? А між тым...

Вось толькі адзін прыклад. Дробны, на першы погляд. У другім нумары «Народнай газеты» змешчаны «фельетон на 1-ю старонку». Напісаў яго Іван Макаловіч. Чым ён, фельетон, затрымаў нашу ўвагу? Найперш не сваімі літаратурнымі, мастацкімі якасцямі. Найперш — мовай. Надрукаваны, а значыць і напісаны фельетон на рускай мове. Міжволі падумаўся васьмі аб чым. Аўтар фельетона не толькі першы наменскі галоўнага рэдактара «Народнай газеты». У дадатак ён яшчэ і старшыня Саюза журналістаў Беларусі. У дадатак ён яшчэ і былы рэдактар «Звязды», і былы старшыня Дзяржкінавыда (цяперашняга Дзяржкінадруку) БССР. Выбар мовы фельетона — гэта выпадковасць ці знарочыстасць, свядомы крок? Спраўды, як тут не ўсклікнуць: што ж гэта робіцца ў нашай каробачцы?!

Два языкі ў роце замінаюць. Ой, замінаюць! ЛІМАВЕЦ.

прайшло безваротна і заўтра зноў не паўтोरалася. Рэха Кабыляцкай гары я бачу ў пасіўнасці людзей, іх нявер'і ў тое, што хоць нешта можна змяніць да лепшага. Курапанкі сіндром паразіў увесь наш народ, і складанасць нашага сённяшняга стану — яскравае гэтаму пацвярджэнне.

БУРННЫЯ ПАДЗЕІ апошняга часу зацікалілі тэму сталіншчыны. Аднак карані сённяшняй грамадска-палітычнай сітуацыі ў рэспубліцы менавіта там, у трыццатых. Народ маўчыць. Нельга ж лічыць якіх-небудзь 50—70 тысяч на стадыёне сапраўдным голасам народа, давайце цвяроза глядзець на рэчы. І нельга сказаць, што людзі нічога не бачыць, не разумеюць.

Першы камуніст раёна рвецца да дэпутата каганата, парушаючы ўсе пісанні і няпісаныя законы. Людзі бачыць гэта і маўчаць. А калі і звяртаюцца куды, дык не ў раённую і нават не ў цэнтральную выбарчую камісію, не, а да архаіўскага святара Віктара Радамільскага, спадзеючыся толькі на яго. Ці не чуецца тут рэха Кабыляцкай гары?

Да таго часу, пакуль пра злычынства той пары не будзе сказана ўсё, да таго часу, пакуль архівы КДБ паўвяковай даўнасці будуць за сямя замкамі, пакуль не будуць названы ўсе імёны і лічбы ахвяр сталінскага фашызму, да той пары будзе існаваць небяспека паўтарэння гэтага.

А складваецца ўражанне, што праўды пра Кабыляцкую гару ўпарта не жадаюць ведаць. Створаная пры Аршанскім гарвыканкоме камісія па рэабілітацыі ахвяр рэпрэсій абмяжоўваецца паўмерамі. Але нават пры гэтым, абспіраючыся на ўказаны акт 1982 года, яна робіць запыт у абласную пракуратуру з просьбай перадаць у яе распараджэнне матэрыялы аб рэпрэсіях у Оршы. І, як і восем год назад, атрымлівае адпіску, дзе паведамляецца, што пракуратура такіх матэрыялаў не мае. Тая самая пракуратура, якая выдае дакументы аб рэабілітацыі рэпрэсіраваных. Дзіўна.

У канцы кастрычніка мінула года моладзь горада, сваякі рэпрэсіраваных прыйшлі на Кабыляцкую гару, каб ускласці кветкі на месцы расстрэлаў, ушанаваць памяць загінуўшых. І што яны ўбачылі? Узмоцненія нарады міліцыі з машынамі. Некаму спатрэбілася стварыць штучнае напружанне, канфрантацыю, запалохаць людзей. Каму?

У апошні час у савецкія органы горада звяртаюцца жыхары Прыбалтыкі. У даведках аб рэабілітацыі іх родных указваецца месца расстрэлу — Орша. Яны прыязджаюць у горад з надзеяй пакланіцца праху бацькоў, узяць зямлю з іх магілы. Што ім могуць паказаць? Нават астанкі тых, каго знайшлі ў 1982 годзе, не перазахаваны, а перазакапаны, і месца гэтае зараз знайсці не так проста. Не можа быць поўнай рэабілітацыі загінуўшых да той пары, пакуль не вызначаны ўсе месцы іх пахаванняў. Не можа быць рэабілітацыі, пакуль косяці гэтых няшчасных выварочваюць экскаватары і бульдозеры, і ў літаральным сэнсе слова на іх касцях будуцца дамы і цэхі. Калі мы — людзі, то такога быць не павінна. Зрэшты, відавочна, што неабходна стварыць кампетэнтную камісію па вызначэнні месца расстрэлаў і пахаванняў ахвяр фашызму ўсіх кшталтаў, стварэнні там помнікаў і памятных знакаў. А, магчыма, і па ўзбуджэнні крымінальнай справы па факту масавай забойстваў. Падставы для гэтага ёсць.

Юрый КОПЦІК,

гісторык-краязнаўца.

г. Орша.

рез лесной массив южнее деревни Андреевщина.

Осмотром на месте обнаруженных местными жителями останков захороненных людей установлено, что захоронение произведено примерно в 1937-1939 г. г. в глухом лесном массиве в братской могиле пятьдесят человек. Время захоронения подтверждается тем, что хорошо сохранившаяся обувь, состоящая из хромовых сапог с калошами, мало поношенных туфель с калошами и другой модельной обуви, имела хорошо сохранившиеся фабричные штампы московской фабрики «Красный треугольник» и ленинградской фабрики резиновых изделий с хорошо видимым годом изготовления — 1936-37 гг. Все пятьдесят человеческих черепов имеют пулевое отверстие в лобной части и хорошо сохранились.

Опросив старожиллов дер. Андреевщина и близлежащих деревень с целью выяснения возможности расстрела советских людей немецко-фашистскими захватчиками в период Великой Отечественной войны 1941—1945 г. г. было установлено, что расстрелов в период оккупации Белоруссии немцы в этих местах не производили. Как правило, немцы расстреливали производили открыто, а не в глухих местах, из автоматического оружия без повреждения костей головы. Все жители подтверждают, что расстрелы советских людей производились в 1937-38 г. г. органами НКВД. В этот период лес так называемой «Кобыляцкой горы» был местом массовых расстрелов ни в чем не повинных советских людей, так же, как лесной массив по Могилевскому шоссе у дер. Поддубцы.

Комиссия считает, что захоронение произведено в 1937-40 гг. репатрированных советских людей. Останки следуют захоронить на месте их обнаружения. Для этой цели и рытья могилы выделить людей директору завода ЖБИ Облмежколхозстрой тов. Занревскому И. М.

Комиссия: Пицалов Г. Х.; Андреевщина Г. Н.; Лосев В. А.; Ризоватов В. Д.; Лучина Н. С.

Праўда, трэба сказаць, што ў паўднёва-заходняй частцы лесу ёсць і брацкая магіла, дзе пахаваны ўдзельнікі партыйна-патрыятычнага падполля, расстраляныя немцамі ў час акупацыі. Тут 7—8 лістапада 1942 года адбыліся масавыя расстрэлы вязняў аршанскай турмы СД. Гэта засведчыла ўжо знаёмы нам А. Сіўцова, удзельніца партызанскага руху на Аршаншчыне, сувязная атрада «Знішчальнік» першай Заслонаўскай брыгады. Восенню сорак другога яна была арыштавана і толькі цудам не была расстраляна разам з астатнімі вязнямі турмы. Пра гэтую магілу добра ведаў летанісец і даследчык аршанскага падполля Я. Крашаннінкіў. Што перашкодзіла ўшанаваць гэтае месца гібелі падпольшчыкаў? Тлумачэнне тут можа быць толькі адно: суседства гэтае магілы з магіламі ахвяр ГУЛАГа, на адно згаданне якога накладзена строгае табу.

Хацелася б сказаць яшчэ васьмі аб чым. Размаўляючы са сведкамі тых далёкіх ужо падзей, колькі разоў даводзілася бачыць, як у немалых, пажыўшых і пабачыўшых шмат чаго людзей пры адным слове «Кабыляцкая гара», «расстрэлы» бялюць твары і шкляюць вочы. Многія наогул адмаўляліся аб гэтым гаварыць. Страх, непазбыўны, падсвядомы страх, жыве ў тых, хто хоць аднойчы сутыкнуўся з гэтым, убачыў і перажыў. І гэты страх, гэтае рэха Кабыляцкай гары будзе жыць у людзях да скону. Адзін васьмідзесяцігадовы селянін так проста і сказаў:

— Ты, хлопец, там дзе-небудзь нешта напішаш, а нам потым капец.

Людзі не вераць, што ўсё гэта канула ў нябыт, што ўсё

Аднаго разу, абыходзячы лес каля Андрэеўшчыны, ён пачаў мне паказваць месцы, дзе расстрэльвалі людзей у трыццатых гады і да самага пачатку вайны. Ну, а нека за чаркай раскажаў мне, што ў сярэдзіне пяцідзесятых ён, які быў тады ў чыне маёра КДБ, у ліку іншых супрацоўнікаў, звязаных з рэпрэсіямі перыяду культуры асобы, быў звольнены з органаў. Якім жа чынам, пытаю, ты быў звязаны? А ён і кажа, што да вайны тут, у Оршы, вазіў расстрэльваць людзей. У яго распараджэнні быў «чорны крумак» і шафёр. Прыходзіў ён ноччу, браў два пісталеты, насыпаў кішэню патронаў. Машыну падганялі да дзвярэй Саборнага храма і загрузалі ў будку 6 чалавек (Саборны храм — былы касцёл трынітарыяў, помнік архітэктуры XVIII стагоддзя. З-за перагружанасці цэнтральнай турмы з 1937 года ў Саборным храме пачалі ўтрымліваць арыштаваных. Знаходзіўся на вуліцы Камсамольскай, знесены ў 1958—61 гг. па распараджэнні гарадскіх улад. — Ю. К.). Унутры будка «чорнага крумака» была падзелена на 6 асобных аддзяленняў, у кожным памяшчаўся адзін чалавек. Такім чынам, за адзін рэйс забіралі 6 чалавек. У Барысенкі была норма — за ноч зрабіць два рэйсы, гэта значыць, расстраляць 12 чалавек. Загэд адзін: жывым нікога не прывозіць.

Прыязджалі мы, раскажаў Барысенка, у лес на Кабыляцкай гары, машыну ставілі так, каб фары высвечвалі выкапаную яму. Выводзілі па адным. На кожнага ішло 2-3 патроны. Звычайна я страляў у патыліцу і, калі чалавек валіўся, рабіў яшчэ адзін стрэл у скроню. Першага выводзілі лёгка: сам ішоў. А з астатнімі было цяжэй. Пачуўшы стрэлы і ўсё зразумейшы, яны пачыналі крычаць, адбівацца і ўсяляк супраціўляцца, не жадаючы выходзіць з машыны. На гэты выпадак у нас была прызапашана доўгая такая жалезная з крукам на канцы, нешта нахшталь багра. Вось гэтым крукам выцягалі чарговую ахвяру з машыны і забівалі. Іншы раз, гаварыў ён, трапляліся асабліва дужыя і ўпарта, тады приходзілася прыстрэльваць проста ў машыне...

Барысенка яшчэ казаў, што пасля гэтага адчуваў сябе нармальна, а шафёр яго дужа перажываў, есці не мог.

Такім чынам, у пачатку Барысенка адпрацаваў каля года, а затым быў пераведзены на іншую пасаду. Гаварыць аб гэтым ён не любіў, і калі гаварыў, то толькі за чаркай. Памёр ён у 1973 годзе...

ДАСТАВЕРНАСЦЬ перададзенай Паўлоўскім інфармацыі не выклікае сумненняў. Амаль усе ўказаныя месцы расстрэлаў знайшлі тое ці іншае пацвярджэнне. Адно з іх — лагчына ля турыстычнага палатачнага гарадка. Высветлілася, што ў мясцовых старажылаў гэтая лагчына мае надзвычай рэдкую для лясных мясцін назву — Стрэльбішча. Другое нечакана знайшло сваё дакументальнае пацвярджэнне. Лепш за ўсё іншае гэты дакумент скажа сам за сябе.

«АКТ 20 сентября 1982 года г. Орша Комиссия представителей советских и административных органов в составе: ответственного секретаря Оршанского районного отделения Белорусского общества охраны памятников истории и культуры Пицалова Г. Х., прокурора тов. Андрейковой Г. Н., врача судебно-врачебной экспертизы тов. Лосева В. А., старшего лейтенанта Оршанского военкомата тов. Ризоватова В. Д., старшего лейтенанта милиции тов. Лучина Н. С. сего числа произвели осмотр останков захороненных людей, обнаруженных при строительстве подъездной железнодорожной ветки к заводу ЖБИ межколхозстрой че-

— Пайшоў я з гэтай паперай да юрстаў, — гаворыць Васіль Мартынавіч, — што мне з ёй рабіць, пытаю. А мне і гавораць: звяртайся, маўляў, да адміністрацыі таго прадпрыемства, дзе ён працаваў да арышту, яны вам абавязаны выдасць кампенсацыю. А куды мне звяртацца цяпер, калі гэты каменьрабильны завод ужо з паўсотні гадоў як не існуе?

Ць некалькі сведчанняў, якія дапамагаюць уявіць, як гэта рабілася. Гаворыць Г. Пішчалаў:

— У пачатку шасцідзсятых гадоў я працаваў на будаўніцтве, дзе і пазнаёміўся з Ціханам Ціганічам Казімірскім. Нека ў размове высветлілася, што ў трыццатых гады ён працаваў у цэнтральнай турме забеспячэнцам. Ён пацвердзіў, што быў такі выпадак на магілёўскай шашы, калі з магілы вылез расстраляны чалавек. Ён казаў, што яго не сталі расстрэльваць яшчэ, а некуды адправілі. Але я так думаю, што адправілі яго не далей Кабыляцкае гары. Казімірскі паведаў яшчэ пра тое, што часам асуджаных расстрэльвалі проста ў турме, у падвалах, затым трупы кідалі ў машыны і вывозілі. Па яго слоў, турма абслугоўвала ўсю тагочасную Аршанскую акругу... На жаль, Казімірскага няма ўжо ў жывых...

Жыхарка Оршы Акуліна Міхайлаўна Сіўцова распавяла проста надзвычайны выпадак, які адбыўся ля станцыі Орша-Паўночная, на беразе невялікай балочыны:

— Сама я гэтага не бачыла, сведкай была мая знаёмая, былая манашка жаночага Успенскага Куцеінскага манастыра Агаф'я, з яе слоў я і пераказваю. Тады манастыр гэты быў ужо зачынены, манашак павыганялі адтуль, і Агаф'я жыла ў нашым раёне Гразілаўка (тады называлася Гразіўка).

На станцыю Паўночная прыгнілі таварны цягнік з людзьмі. Ноччу іх выпусцілі з вагонаў, пастроілі і падагналі да берага балочыны побач са станцыяй. На беразе балочыны ўвесь гэты натоўп расстралялі з кулямётаў. Тут жа і закапалі.

На наступную ноч Агаф'я хадзіла на гэтае страшнае месца і нават раскапала на адной ямцы зямлю. Людзі, якіх яна адкапала, былі ў чорных расах, святары або манахі нейкія.

З таго часу я, Агаф'я і яшчэ дзве жанчыны кожны год на вялікідзень хадзілі туды, адпявалі паніхіду і клалі яйкі на магілы.

Агаф'я памёрла гады тры таму, пражыўшы 105 гадоў. Памёрлі і астатнія мае таваркі, цяпер адна я пра гэта і ведаю...

Куцеінскі Успенскі манастыр быў скасаваны ў сярэдзіне дваццатых гадоў, але манашкі працягвалі жыць пры дзіцячым прытулку, створаным у былым манастыры, і толькі ў сярэдзіне трыццатых іх выгналі адтуль канчаткова. Значыцца, прыгданая падзея адбылася ў другой палове трыццатых гадоў, у разгар рэпрэсій. Зараз на гэтым месцы вуліца прыватнай забудовы. Ці здагадаліся жыхары 4-га Першамайскага завулка, што за косяці трапляліся ім часам на прысядзібных участках?

Гаворыць жыхар вёскі Андрэеўшчына, ляснік Валянцін Міхайлавіч Паўлоўскі:

— З пачатку шасцідзсятых у нашым Дняпроўскім лясніцтве пачаў працаваць ляснічым Іван Сямёнавіч Барысенка.

Першая публікацыя, прысвечаная Кастусю Каліноўскаму, з'явілася праз дзень пасля яго пакарання ў віленскай газеце «Віленскі вестник» 12 (24) сакавіка 1864 года. Яна была на рускай мове.

Праз тыдзень паведамленне аб пакаранні было надрукавана ў кракаўскай газеце «Хвіля». Так з'явілася першая публікацыя пра Каліноўскага на польскай мове.

трэбныя матэрыялы, спадзеючыся, што калі-небудзь прыйдзе час надрукаваць іх.

Апрача рукапісных першакрыніц В. Ластоўскаму быў добра вядомы шэраг прац і ўспамінаў пра паўстанне 1863—1864 гадоў у Беларусі і Літве — В. Ф. Ратча, Н. В. Гогеля, Д. П. Бранцава, А. Н. Мосалава, В. Лімановскага, Ф. Ражанскага і інш.

15 лютага 1916 года ў віленскай беларускай газеце «Гоман» з'явіўся першы артыкул пра Кастуса Каліноўскага.

чаннем па-беларуску, складаліся літаратурныя кружкі маладзёбы, каторыя апрацоўвалі да друку папулярныя беларускія кніжкі.

Характарызуючы К. Каліноўскага як барацьбіта «за беларускае адраджэнне», «за правы беларускага народа», даследчык падкрэслівае, што ў сваёй праграме ён «дамагаўся скасавання станаваў (г. зн. саслоўных. — В. Ш.) прывілеяў, ... шы-

скім універсітэце («Беларускае жыццё», 1919, № 10, с. 2). Дзе яны цяпер, гэтыя паперы? Пакуль што нікому з даследчыкаў не ўдалося знайсці якія-небудзь звесткі пра час побыту беларускага рэвалюцыянера ў Маскве.

Разам з тым, у артыкуле В. Ластоўскага можна знайсці і шэраг недакладнасцей, якія звязаны з недастатковай распрацаванасцю ў той час гэтай тэмы. Напрыклад, як і іншыя даследчыкі, В. Ластоўскі памылкова паведамаў, што «Музыка Праўда» выходзіла ў 1863 годзе (у сапраўднасці ў 1862—1863 гадах), што выйшла шэсць нумароў гэтай газеты (у сапраўднасці — сем), што Каліноўскі напісаў з турмы «дзе адоўваў да беларускага народу» (г. зн. два «Лісты з-пад шыбеніцы» — у сапраўднасці — тры). Заўважым, што не толькі В. Ластоўскаму, але і іншым беларускім аўтарам, пісаўшым пасля яго пра Каліноўскага ў пачатку 20-х гадоў, была невядома публікацыя «Лістоў з-пад шыбеніцы» А. Гілера (Парыж, 1867). (Здаецца, першым з беларусаў спаслаўся на яе ў 1924 годзе І. Цвікевіч.)

Але не будзем занадта суровымі суддзямі працы, якая створана амаль 75 гадоў назад, у складаных умовах першай сусветнай вайны. Яна напісана на тым узроўні, на якім дазвалялі гэта зрабіць даследаванні ў гэтай галіне на пачатку XX стагоддзя. Але не будзем занадта суровымі суддзямі працы, якая створана амаль 75 гадоў назад, у складаных умовах першай сусветнай вайны. Яна напісана на тым узроўні, на якім дазвалялі гэта зрабіць даследаванні ў гэтай галіне на пачатку XX стагоддзя. Але не будзем занадта суровымі суддзямі працы, якая створана амаль 75 гадоў назад, у складаных умовах першай сусветнай вайны. Яна напісана на тым узроўні, на якім дазвалялі гэта зрабіць даследаванні ў гэтай галіне на пачатку XX стагоддзя.

На жаль, наступнае пакаленне даследчыкаў змусілі забыць пра гэта, залчыўшы Вацлава Ластоўскага да нацыянальна-дэмакратычнага працы скавалі ў спецхраны бібліятэк.

За гэта прыйшлося дорага заплаціць. Ацэнка рэвалюцыйнай дзейнасці і светапогляду Кастуса Каліноўскага ў 30-я гады адкацілася на пазіцыі XIX стагоддзя. Сведчаннем чаго з'яўляецца артыкул «Каліноўскі», надрукаваны ў першым выданні «Большой Советской Энциклопедии» (М., 1937, т. 30, с. 737), дзе з сорамам і здзіўленнем і сёння яшчэ можна прачытаць, што Каліноўскі гэта «польскі нац. (падкрэслена мною. — В. Ш.) революцыйны дзеяць».

Толькі пасля вайны зноў пачалося даследаванне гэтай тэмы, вучоныя зноў пайшлі ў напрамку, пракладзеным В. Ластоўскім.

Але калі сёння мы ведаем пра Кастуса Каліноўскага больш, чым 75 год назад, то толькі таму, што калісьці нехта першым распачаў працу ў гэтай галіне, напісаў пра Каліноўскага першы артыкул на роднай мове, першым паглядзеў на яго як на вялікую нацыянальную з'яву.

В. ШАЛЬКЕВІЧ.

Дзя Вытокаў

Пра першы артыкул на беларускай мове, прысвечаны К. Каліноўскаму

З таго часу так і павялося, што пра Каліноўскага пісалася ці на рускай, ці на польскай мове. І разглядаўся ён рускамоўнымі ці польскамоўнымі аўтарамі, якія належалі да розных кірункаў дваранскай гістарыяграфіі, як польскі рэвалюцыянер. Так працягвалася дзесяці гадоў.

Але павінна ж была з'явіцца калі-небудзь і публікацыя пра Кастуса Каліноўскага на яго роднай мове, у якой бы зусім па-іншаму была б пераасэнсавана асоба і дзейнасць беларускага рэвалюцыянера, факты яго біяграфіі, яго духоўная спадчына.

Справа выглядала зусім не так проста, як можа каму-небудзь падацца на першы погляд. Трэба было не пераказаць тое, што з'яўлялася, напрыклад, у польскім друку, а паглядзець на Каліноўскага з іншага пункту гледжання, іншымі вачыма — паказаць яго як ідэолага беларускага сялянства, змагага за духоўнае адраджэнне беларускай нацыі, за ідэю беларускай дзяржаўнасці і дзяржаўнае суверэнітэту.

Для выканання такой няпростай задачы патрабаваўся, безумоўна, здольны, сумленны і шчыра адданы чалавек з цвёрдай галавой і самастойным мысленнем. Такі чалавек з'явіўся ў 1909 годзе ў рэдакцыі «Нашай Нівы», дзе ўжо сабралася шмат таленавітай беларускай моладзі, і распачаў плённую працу на ніве беларускай гісторыі. Гэтым чалавекам быў Вацлаў Ластоўскі.

У 1910 годзе «з друкарні пана Марціна Кухты» выходзіць у свет «Кароткая гісторыя Беларусі» В. Ластоўскага, якая перад гэтым друкавалася на старонках «Нашай Нівы» і выклікала стэноўчыя водгукі чытачоў і саміх нашаніцаў. Янка Купала, напрыклад, прывітаў аўтара «Кароткай гісторыі Беларусі» верш «Дудар», які надрукаваў у «Нашай Ніве». На жаль, у «Кароткай гісторыі» не знайшлося месца для Кастуса Каліноўскага, аналізу яго рэвалюцыйнай дзейнасці і светапогляду. І зусім не таму, што ў аўтара не было чаго сказаць пра беларускага рэвалюцыянера. Проста такіх непахісных змагаюў супраць самадзяржаўя, як К. Каліноўскі, а таксама паўстанне 1863—1864 гадоў у Беларусі і Літве ў той час лепш было абходзіць маўчаннем. І без таго аўтара «Кароткай гісторыі» абінавацілі ў тым, што не змясціў у сваёй працы партрэтаў цара Аляксандра II, Мураўёва-вешальніка, мітрапаліта Іосіфа Сямашкі.

Але ўпарта, напружана праца па асэнсаванні такой вялікай нацыянальнай з'явы, як Кастусь Каліноўскі, нягледзячы ні на што, В. Ластоўскім вдалася пастаянна. Даследчык адшукаў рэдкія, каштоўныя першакрыніцы, рабіў з іх копіі, збіраў па-

скага на беларускай мове. Артыкул меў заглавак «Пам'яці Справядлівага» і быў падпісаны адным з псеўданімаў Вацлава Ластоўскага — «Сваяк». (Не трэба блытаць з псеўданімам беларускага паэта Канстанціна Стаповіча, які пісаў пад псеўданімам «Казімір Сваяк»). Як і «Музыка Праўда», першы артыкул пра К. Каліноўскага быў надрукаваны лацінкай.

У 1919 годзе гэты артыкул пра Каліноўскага быў поўнацю перадрукаваны (таксама лацінкай) у «Беларускім календары «Сваяк» на 1919 год» пад тым жа заглаўкам, але ўжо без подпісу.

Што дае безварунковую падставу сцвярджаць, што гэты артыкул належыць Вацлаву Ластоўскаму? Сведчанне Антона Луцкевіча, сябра і папечніка Ластоўскага. У сваім артыкуле «Дыктатар Літвы», прысвечаным таксама Кастусю Каліноўскаму і надрукаваным у віленскім часопісе «Przegląd Wileński» (1924, № 6), А. Луцкевіч піша, што лісты К. Каліноўскага з-пад шыбеніцы былі надрукаваны па рукапісу В. Ластоўскага ў «Беларускім календары «Сваяк» на 1919 год» (с. 4). (Луцкевіч мае на ўвазе артыкул «Пам'яці Справядлівага», у тэксце якога былі змешчаны вышэйпам'яненны лісты). А колькі артыкул В. Ластоўскага ў «Беларускім календары», як ужо адзначалася, быў перадрукам артыкула з газеты «Гоман», супрацоўнікам якой разам з братамі Луцкевічамі быў Вацлаў Ластоўскі, то ёсць усе падставы сцвярджаць, што аўтарам першай публікацыі пра Кастуса Каліноўскага на беларускай мове з'яўляецца менавіта ён.

А цяпер коратка закрэнім змест артыкула. Расказваючы пра жыццёвы шлях К. Каліноўскага, аўтар найбольшае месца адводзіць аналізу яго рэвалюцыйнай дзейнасці напярэдадні і ў час паўстання 1863—1864 гадоў у Беларусі і Літве. Ён падкрэслівае, што Каліноўскі «стараўся... перш — наперш для сваёй справы з'яднаць сялян», а таксама «шыляецкую моладзь». Даследчык піша, што перад паўстаннем «з яго (Каліноўскага. — В. Ш.) думкі і пад яго кірункам рабіліся пераклады тагачасных рэвалюцыйных песень на беларускую мову, закладаліся пачатковыя школкі з наву-

рокіх культурна-нацыянальных правоў для Беларускага (так у тэксце. — В. Ш.) і Літоўскага народу».

Адсюль можна зрабіць вывад, што культурна-асветніцкая дзейнасць К. Каліноўскага напярэдадні паўстання ў артыкуле адлюстравана больш поўна, чым яго палітычныя погляды. На гэтым, як можна меркаваць, адбілася складаная палітычная сітуацыя на тэрыторыі Беларусі і Літвы ў часе першай сусветнай вайны (нагадаем, што артыкул пісаўся ў канцы 1915 — пачатку 1916 года), слабасць тых палітычных сіл, настроі і думкі якіх выказваў Вацлаў Ластоўскі.

Тым не менш, можна сказаць, што артыкул напісаны з добрым веданнем справы, на ўзроўні стану даследаванняў у гэтай галіне на пачатку XX стагоддзя. Як ужо было сказана, у публікацыі змешчаны таксама два «Лісты з-пад шыбеніцы» К. Каліноўскага. Прычым іх тэксты крыху адрозніваюцца ад тых, што былі выдрукаваны ў вышэйшай у Парыжы працы А. Гілера «Гісторыя паўстання польскага народа ў 1861—1864 гадах» і да нашых дзён лічацца першакрыніцай, паколькі арыгіналы пісем Каліноўскага пакуль не знойдзены. Напрыклад, добра вядомы нам адзіны верш Каліноўскага ў публікацыі В. Ластоўскага пачынаецца так: «Беларуска зямелька, галубка мая...» У Гілера, для параўнання, гэты радок гучыць: «Марыся чорнобрыва, галубка мая...» Яшчэ адзін прыклад. У Гілера апошні (па парадку размяшчэння) ліст К. Каліноўскага пачынаецца так: «Браты мае, мужыкі радны!» У Ластоўскага ж па-іншаму: «Беларусы, браты мае родны!» і г. д. Адсюль можна зрабіць вывад, што ў залежнасці ад часу, умоў, акалічнасцей духоўная спадчына К. Каліноўскага набывала новае палітычнае і маральнае гучанне, служыла нацыянальнаму аб'яднанню, адгрывала ролю духоўнай зброі людзей.

З артыкула В. Ластоўскага мы ўпершыню даведваемся і пра тое, што «Лісты з-пад шыбеніцы» К. Каліноўскага былі вядомы даследчыку з нейкіх рукапісных копіяў, якія, як пісаў А. Луцкевіч, «разыходзіліся ў вялікай колькасці экзэмпляраў». Як бачым, Кастусь Каліноўскі заўсёды актуальны!

Знаёмячыся з працай пра К. Каліноўскага, мы даведваемся, на жаль, і пра страты, якія панесла каліноўсказнаўства. У прыватнасці, У. Талочка ў сваім артыкуле, прысвечаным К. Каліноўскаму, пісаў, што бачыў у В. Ластоўскага паперы, якія адносіліся да часу навучання К. Каліноўскага ў Маскоў-

«Літаратура і искусство» — орган Міністэрства культуры і савета Саюза пісатэлей БССР. Мінск. На беларускай мове.

Літаратура і Мастацтва

Выходзіць раз на тыдзень, па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.
Індэкс 63856 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

АДРАС РЕДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. Захарова, 19.

ТЭЛЕФОНЫ: прыёмныя рэдакцыі — 33-24-61; намеснік галоўнага рэдактара — 33-25-25; адказны сакратар — 33-19-85; аддзел публіцыстыкі: Міхась ЗАМСКІ, Віталь ТАРАС — 33-19-65; аддзел пісьмаў і грамадскай думкі: Людміла КРУШЫНСКАЯ, Марыя ГІЛЕВІЧ — 33-19-85; аддзел інфармацыі: Алякс МАРЦІНОВІЧ — 33-22-04; аддзел літаратуры: Юрась СВІРКА, Уладзімір ЯГОУДЗІК — 33-24-62; аддзел крытыкі і бібліяграфіі: Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ — 33-22-04; аддзел музыкі: Святлана БЕРАСЦЕНА — 33-21-53; аддзел тэатра, кіно і тэлебачання: Жанна ЛАШКЕВІЧ — 33-21-53; аддзел выяўленчага мастацтва і аховы помнікаў: Пётра ВАСІЛЕЎСКІ — 33-24-62; аддзел народнай творчасці і культасветработы: Вячаслаў ЛАПЦІК — 33-24-62; аддзел мастацкага афармлення: Уладзімір ТАБУШАЎ — 33-44-04; фотанарэспандэнт: Уладзімір КРУК — 33-24-62; бухгалтэрыя — 23-73-37.

Пры перадруку просьба спасылца на «ЛІМ». Рукапісы рэдакцыя не вяртае і не рэцензуе.

3 15 ПА 21 КАСТРЫЧНІКА

15 кастрычніка. 21.50

«АДНА НОЧ»

Прэм'ера мастацкага фільма БТ.

Аўтар сцэнарыя і рэжысёр У. Колас, апэратар Л. Слобін. У галоўных ролях Я. Шыпіла і А. Бабінаўнас.

Апавяданне В. Быкава, паводле якога знята карціна, вяртае нас да падзей мінулай вайны...

16 кастрычніка. 21.40

ЛІРА

Мастацка-публіцыстычная праграма расказа пра Браслаў і Браслаўшчыну, традыцыі, праблемы і клопаты мясцовых жыхароў.

У перадачы бяруць удзел ксёндз Ф. Апячонок, экалаг В. Раманаў, супрацоўнікі краязнаўчага музея Браслава, музыкі.

17 кастрычніка. 21.10

ТЭАТР І ЧАС

Акадэмічнаму тэатру імя Янкі Купалы — 70 год.

Гаворку павядуць дырэктар тэатра І. Вашкевіч, галоўны рэжысёр В. Раеўскі, рэжысёр В. Пінігін, артысты В. Манаеў і Г. Давыдзька. Гледачы убачаць урыўкі са спектакляў розных гадоў.

18 кастрычніка. 21.00

НА АТРЫМАННЕ ДЗЯРЖАУНАЯ ПРЭМІІ БССР

«Бацькаў дар». Купальскія песні. Выконвае Акадэмічны хор Дзяржтэатрады БССР пад кіраўніцтвам народнага артыста СССР В. Роўды.

20 кастрычніка. 10.10

ВЕТАХ

Народныя рамёствы.

Расказ пра майстроў Жлобінскай фабрыкі народных промыслаў.

20 кастрычніка. 11.30

НА АТРЫМАННЕ ДЗЯРЖАУНАЯ ПРЭМІІ БССР

У. Солтан. «Дзікае паляванне караля Стаха». Спектакль Дзяржаўнага акадэмічнага тэатра оперы і балета БССР.

Дырыжор-пастаноўшчык А. Анісімаў, рэжысёр-пастаноўшчык В. Цюпа, мастак Э. Гейдэбрэхт. Галоўныя партыі выконваюць Н. Кастэнка, І. Шупеніч, В. Скорбагатаў.

21 кастрычніка. 11.15

«І ЧАС НЕ ЗНІШЧЫЦЬ ГОЛАС МОЙ...»

Перадача прысвечана 90-годдзю з дня нараджэння набардзінскага паэта Алі Шагенцукава, які загінуў у 1941 годзе ў Беларусі.

21 кастрычніка. 12.55

А. ТАЛСТОЙ.

«СМЕРЦЬ ІААНА ГРОЗНАГА»

Спектакль Калінінградскага абласнога драмтэатра.

Рэжысёр-пастаноўшчык заслужаны дзеяч мастацтваў РСФСР В. Бухарын. У ролі цара Іаана Васільевіча — заслужаны артыст РСФСР Т. Матэвулін.

Галоўны рэдактар Мікола ГІЛЬ.

Рэдакцыйная калегія:

Заір АЗГУР, Алякс АСПЕНКА, Анатоль БУТЭВІЧ, Анатоль ВЯРЦІНСКІ, Андрэй ГАНЧАРОВ (нам. галоўнага рэдактара), Уладзімір ГІЛЕП, Уладзімір ГНІЛАМЕДАЎ, Лілія ДАВІДОВІЧ, Міхась ДРЫНЕЎСКІ, Алякс ЖУК, Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ, Ігар ЛУЧАНОК, Уладзімір НЯКЛЯЕЎ, Нічыпар ПАШКЕВІЧ, Барыс САЧАНКА, Юрась СВІРКА, Рычард СМОЛЬСКІ, Уладзімір СТАЛЬМАШОНАК, Віктар ТУРАЎ.